

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SİDDİK HASAN HAN'A GÖRE TEVHİD VE ŞİRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İrfan EYİBİL

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelâm**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ

HAZİRAN– 2013

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİDDİK HASAN HAN'A GÖRE TEVHİD VE ŞİRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İrfan EYİBİL

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Kelâm

Bu tez 21/ 06 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Mustafa AKÇAY	Basarılı	
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK	Basarılı	
Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İrfan EYİBİL

27.05.2013

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Hindistan'da çalkantılı süreçlerin geçirildiği bir dönemde yaşayan Sıddık Hasan Han'ın tevhid ve şirk anlayışının nasıl olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Konuyu seçmemde ve bu çalışmamız boyunca yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Süleyman Akkuş'a, aynı zamanda ilmî ve manevi desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ramazan Biçer ve Prof. Dr. Mustafa Akçay hocalarıma, tez sürecinin zahmetine benimle beraber katlanan ve yazımla ilgili teknik konularda yardımcı olan eşim Dilek Eyibil'e teşekkürü bir borç bilirim.

İrfan EYİBİL

27.05.2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. HİNDİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ VE SİDDİK HASAN HAN	5
1.1. Hindistan'ın Tarihine Genel Bir Bakış	5
1.2. Sıddık Hasan Han'ın Yaşadığı dönemde Hindistan'da Siyasi durum	7
1.3. Hindistanda Dini Düşünce	8
1.4. Sıddık Hasan Han'ın Yaşadığı Dönemde Hindista'da Dini Düşünce.....	10
1.5. Sıddık Hasan Han'ın Hayatı	11
1.5.1. İlmi Kişiliği	12
1.5.2. Eserleri	14
BÖLÜM 2. SİDDİK HASAN HAN'A GÖRE TEVHİD	16
2.1. Tevhîd Kavramı Ve Önemi	16
2.1.1. Tevhîd Kavramı	16
2.1. Sıddık Hasan Han'da Tevhîd	21
2.2. Tevhîd Taksimleri Ve Tevhîdin Uluhiyet Ve Rububiyet Şeklinde Ayırmanın Temeli	26
2.3. Sıddık Hasan Han'a Göre Tevhîd'in Kısımları.....	28
2.3.1. Tevhîd-i Rubûbiyyet	29
2.3.2. Tevhîd-İ Ulûhiyyet.....	31
2.4. Peygamberlerin Getirdiği Tevhîd.....	37
2.5. Farklı Tevhîd Anlayışları	38
2.5.1. Filozofların Tevhîd Anlayışı	39
2.5.2. Cehmiyyenin(Mu'tezile) Tevhîd Anlayışı	40
2.5.3. Cebriyye'nin Tevhîd Anlayışı.....	40
2.5.4. İttihadiyye'nin Tevhîd Anlayışı	40
2.6. Tevhîdin Tam Oluşunun Alametleri	41
2.7. Ehl-i Tevhîd'in Cehennemde Ebedi Kalmaması.....	43
BÖLÜM 3. SİDDİK HASAN HAN'DA ŞİRK	45
3.1. İslam Düşüncesinde Şirk.....	45
3.2. Sıddık Hasan Han'da Şirk.....	49
3.2.1. Sıddık Hasan Han'ın Şirk Tasnifi	50
3.2.1.1. Rubûbiyyette Şirk	51
3.2.1.2. Ulûhiyyette Ve İbadette Şirk	55
3.2.2. Şirkin Hükümü.....	100
3.2.3. Sıddık Hasan Han'a Göre Şirkin Hükümü.....	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.md.	: Adı geçen madde
B.	: Bin, İbn
ev.	: Çeviren, evirenler
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Nşr.	: Neřreden
Ö.	: Ölümlü
S.	: Sayfa
S.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vessellem
Tahk.	: Tahkik eden
Düz.	: Düzenleyen
Trc.	: Tercüme Eden
Ts.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınları

Tezin Başlığı: Sıddık Hasan Han'da Tevhid ve Şirk

Tezin Yazarı: İrfan EYİBİL

Danışman: Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2013

Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 111 (tez)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri **Bilimdalı:** Kelâm

İslâm düşüncesinin en temel kavramları olan tevhid ve şirk kavramları müslüman kimliği tesbit etmede de belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla bu kavramların nasıl anlaşıldığının açık bir şekilde ortaya konulması gerekir. Bunun içinde İslâm düşünce tarihinde bu kavramların nasıl ele alındığını bilmek önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın asıl konusu Sıddık Hasan Han olmakla birlikte müellifin ait olduğu ehl-i hadîs geleneği ve bu geleneğin kelâm bilgileriyle olan ihtilafları ortaya konmaya çalışıldı. Bu şekilde müellifin tevhid- şirk kavramlarını nasıl değerlendirdiği biraz daha net ortaya çıkmıştır. Müellif ehl-i hadîs geleneğini takib ederek tevhidi ulûhiyyette ve rubûbiyyette tevhid olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bu ayrımın neticesinde de doğal olarak şirk de iki kısma ayrılmış olmaktadır. Dolayısıyla şirkin alanı bir hayli genişleyip amelî sahanın önemli bir kısmı da şirkin cereyan ettiği alan haline gelmektedir. Bu açıdan bu çalışmada öncelikle tevhid kavramının nasıl anlaşıldığı sonrasında da şirk kavramı ve şirk olarak değerlendirilen hususlar, müellifin yaptığı muhtelif tasniflerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Müellife ve ehl-i hadîs geleneğine yöneltilen tevhid ve şirk anlayışlarını tenkit eden görüşlere de imkan nisbetinde yer verilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevhid, Tevhid-i Ulûhiyyet, Tevhid-i Rubûbiyyet, Şirk, Ulûhiyyette Şirk, Rubûbiyyette Şirk

Title of the Thesis: Unity and Polytheism in Siddik Hasan Han	
Author: İrfan EYİBİL	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ
Date: 27 MAY 2013	Nu. of pages: iv (pre text) + 111 (main body)
Department: The Basic Islamic Sciences Subfield: Kalam	
<p>The most fundamental concepts of Unity (<i>tawhid</i>) and Polytheism (<i>shirk</i>) in Islamic thought are also of decisive importance in the determinance of the Muslim identity. Thus we must clearly denote how these notions are understood. Subsequently, it is of great importance to know how they were taken into account throughout history. Although our main scope of study is Siddik Hasan Han, we have tried to put forth the controversies surrounding the Traditionalist movement (<i>ahl al-hadith</i>) whom the author is a part of; and Islamic apologists (<i>mutakallimun</i>). This has revealed more clearly how the author has evaluated the forementioned concepts of Unity and Polytheism. Following his precedents, the author has distinguished between the Unity of Worship (<i>tawhid al-uluhiyyah</i>) and Unity of Lordship (<i>tawhid al-rububiyyah</i>). This distinction has naturally led to the division of polytheism. Therefore the sphere of polytheism has expanded to include an important part of the practical area. From this perspective, we have tried to show at first how Unity is conceived, and then Polytheism and its sub parts through the classifications made by the author. We have also included criticisms regarding the practical use of polytheism and unity, which are means of excluding one from Islamic society.</p>	
Keywords: Unity, Unity of Worship, Unity of Lordsip, Polytheism, Polytheism in Divinity , Polytheism in Worship	

GİRİŞ

Tevhid ve şirk kavramları İslam düşüncesinin en temel kavramlarındanıdır. Kur'an-ı Kerîm birçok âyetinde insanları şirkten uzaklaşmaya, tevhidi gerçekleştirmeye çağırmaktadır. Kur'an'ın bu husustaki çağırısı o kadar açıktır ki bazı müfessirler bütün Kur'an baştan sona tevhidden ibarettir diyebilmişlerdir. Hz. Peygamber kendisinin ve kendinden evvelki bütün peygamberlerin ortak çağırısının tevhid çağırısı olduğunu belirtmektedir. Fakat peygamberlerin çağırısı olan tevhidin mahiyeti hususunda birtakım farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Esasında tevhid kavramı zıddı olan şirk kavramı bilinmeden anlaşılabilir. Onun için tevhid kavramının mahiyeti belirlenirken şirkin ne olduğunu ortaya koymak, iki kavramı beraber ele almak gerektir. Hadislerde Hz. Peygamber bazı fiilleri şirk olarak isimlendirmiştir. Aynı şekilde bazı şirk olarak isimlendirdiği şeyleri şirk-i aşğar olarak nitelemiştir. Dolayısıyla 'insanı dinden çıkaran şirk nedir? Şirkin kısımlarının hükmü nedir?' gibi bir takım sorular ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet geleneği insanı dinden çıkaran şirki amelî sahanın içinde değerlendirmemiştir. Fakat çalışmamızda tevhid-şirk anlayışını ortaya koymaya çalıştığımız Sıddık Hasan Han Ehl-i Sünnet kelamcılarından farklı bir anlayış ortaya koyarak tevhid ve şirki amelî sahanın içinde değerlendirmiştir. Aslında tevhid-şirk meselesindeki farklı görüşler ortaya koyarken çok büyük oranda İbn-i teymiye'den istifade etmektedir. Dolayısıyla İbn-i Teymiye üzerinde durmadan Sıddık Hasan Han'ı doğru konumlandırmak mümkün olmayacaktır. Esasında İbn-i Teymiyye ehl-i hadîs geleneğine mensup bir alimdir. Eserlerinde de bu izleri görmek mümkündür. Fakat tevhid-şirk anlayışında büyük oranda ehl-i hadîs geleneğinden ayrılmakta çok farklı bir perspektif ortaya koymakta neticede yeni bir gelenek oluşturmaktadır. İbn-i Teymiyye'nin bu anlayışı şöyle ifade edilebilir; resullerin gönderildiği tevhid, âlemi yaratan tek bir ilah olması anlamında bir tevhid değildir. Çünkü bütün insanlar, evreni yaradan büyük bir güce inanmaktadırlar. Bunun için insanları inandıkları şeye tekrar çağırarak uygun olmayacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in savaştığı kimselerin, âlemi yaradan bir ilaha inanmalarına rağmen müşrik kategorisinde değerlendirildiklerini görmekteyiz. İbn-i Teymiyye bu ve benzeri argümanlardan yola çıkarak tevhidin sadece itikâdî sahayı ilgilendirmediğini amelî sahayı da yakından ilgilendiren bir yönü olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta ona göre mü'minle müşrik arasındaki asıl yol ayrımı amelî sahada cereyan etmektedir. Aslında bu şekilde dışlayıcı yaklaşımların temelini ilk dönemlerde haricilerde de görmekteyiz. Fakat Hariciler amelî imandan bir

kısım olarak değerlendirirken İbn-i teymiye geleneği amelin imandan bir cüz olmadığını ısrarla dile getirmektedir. Yalnız ameli bir takım meseleleri itikada dönüştürerek fiiliyatta haricilerin takındığı tavrı ortaya koyduklarını da görmekteyiz. İbn-i Teymiyye ile başlayan bu anlayış müslüman kimliğini tekrar tartışmaya açmakta “Lailaheillallah” diyen birçok kimse ameli olarak bazı olumsuz tavırlarından ötürü tevhid ehli olarak görülmeyp müşrikler içinde değerlendirilmektedir. İbn-i Teymiyye’nin yaşadığı dönem itibarıyla özellikle tasavvufi çevrelerde bazı aşırılıkların olduğu aşıkardır. Bu aşırılıklara karşı mücadelesinin bazı olumlu sonuçları olmakla beraber kendinden sonra Vehhabî harekette görüldüğü gibi başka aşırılıklar ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Fakat bu aşırılıklar tevhid-şirk çizgisinde cereyan ettiği için müslümanların kendi içlerindeki müsamahayı eriten iç barışlarını tehdit eden bir hal almıştır. Dinin manevî yönünü ihmal eden ve gerektiğinde herkesi kolayca kâfir statüsüne dahil eden muhtelif akımlara zemin hazırlamıştır.

Sıddık Hasan Han bu gelenekten çok fazla etkilenmiştir. Kendisi sanki İbn-i Teymiyye’nin Hindistan’daki sözcüsü konumundadır. Maddi imkanlarından ötürü ehl-i hadîs ulemâsının yazdığı bir çok eseri kendi eserleri içinde bazen özetleyerek bazen aynen alarak bastırmıştır. Onun için ehl-i hadîs geleneğinin yayılmasında Sıddık Hasan Han’ın önemli tesirinin olduğu yadsınamaz. Fakat fikri düzeyde ehl-i hadîs geleneğini geliştirdiğini yeni argümanlar ortaya koyduğunu söylemek imkansızdır. Sıddık Hasan Han bu geleneğe harfiyyen bağlıdır. Eserlerinde dile getirdiği meselelerin çok büyük bir kısmını İbn-i Teymiyye ve onun çizgisinde bulunan İbn-i Kayyim el-Cevziyye ve Şevkânî gibi alimlerin eserlerinde aynen hatta bazen kelimesi kelimesine bulmak mümkündür. Müellifin tevhid-şirk anlayışında böyle bir yol benimsenesinin tesbit edebildiğimiz kadarıyla en önemli sebebi Hindistan’daki dini çeşitliliktir. Hindistan, dini çeşitlilik açısından dünyanın en zengin coğrafyasıdır. Bu çeşitlilik müslümanları da etkilemekte başka inançlardan İslam’a ters birçok anlayış İslamî yaşantının içine girmektedir. Bütün bu duruma Sıddık Hasan Han birazda tepkisellikle “şirk tehdidiyle” dur demeye çalışmıştır. Dolayısıyla Sıddık Hasan Han’ın tevhid-şirk anlayışı ehl-i hadîs geleneğinin bu düşünceleri etrafında örgülenmektedir. Bizde bu çalışmamızda Sıddık Hasan Han’da bu kavramları ele almaya çalıştık.

Tezin Konusu:

Tezimizin konusu “Sıddık Hasan Han’a göre Tevhid ve ve Şirkdir”. Tezimizi bu kavramlar çerçevesinde sınırlandırdık. Bu kavramlarla ilgisi olmayan şeylere girmedik.

Fakat ehl-i hadîs geleneğinde tevhidin muhtelif kısımlara ayrılması neticesinde şirkin de kısımlara ayrılması ortaya çıkmaktadır. Bunun için şirk olarak değerlendirilen bütün meseleleri bu kavramlar çerçevesinde Sıddık Hasan Han ekseninde tahlil etmeye çalıştık.

Tezin Amacı:

Bu çalışmayla amacımız ehl-i hadîs geleneğinin Hindistan'da ki önemli bir temsilcisi olan Sıddık Hasan Han'ın tevhid ve şirk kavramlarını nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktır. Çünkü tevhid-şirk kavramları islam içinde bulunup bulunmamayı belirleyen en önemli unsurlardır. Sıddık Hasan Han'ın ve takip ettiği ehl-i hadîs çizgisinin bu kavramları olabildiğince dışlayıcı bir mahiyette arz ettiklerini görmekteyiz. Bu açıdan Sıddık Hasan Han üzerinden bu kavramların ortaya konması ve sıhhatli bir şekilde değerlendirilmesi kanaatimizce dışlayıcı yaklaşımların önüne geçmede küçük de olsa bir katkı yapacaktır.

Tezin Önemi:

Tevhid ve şirk kavramları İslam düşüncesinin en önemli kavramlarıdır. Fakat bu kavramlarla ilgili farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bazılarının şirk dediğine bazıları dememekte neticede bir kavram kargaşası ortaya çıkmaktadır. Tevhid düşüncesinin olmaması kişiyi İslam dairesinin dışına çıkarmaktadır. Bunun için ciddi sosyal ve itikadî sonuçlar doğuran bu kavramların nasıl anlaşıldığının ve nasıl anlaşılması gerektiğinin net bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu nedenle ehl-i hadîs geleneğinin önemli bir temsilcisi olan Sıddık Hasan Han'da bu kavramların ortaya konması ehl-i hadîs düşüncesinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Tezin Yöntemi:

Tezimizde Sıddık Hasan Han'ın tevhid-şirk meselesinin üzerinde durduğu *ed-Dinu'l-Hâlis* isimli kitabını esas almaya çalıştık. Müellifin bu meseleler üzerinde durduğu hatta bu kavramları ifade için yazdığı kitaptır. Genel sistematığımızı bu esere göre belirlemekle beraber müellifin fetvalarının toplandığı *ed-Delilu't-Tâlib* isimli eserinde tevhid ve şirk kavramları üzerine sorulan sorulara verdiği cevaplarda istifade ettiğimiz bir başka eseridir. Bununla beraber ehl-i hadîs geleneğinin kısaca genel inancını veren *Katfu's-Semer* isimli eserinden de istifade etmeye çalıştık. Ayrıca bu kavramları ortaya

koymak için delil olarak ileri sürdüğü âyetleri kendi tefsiri olan *Fethu'l-Beyân'dan* aktarmaya çalıştık. Şunu belirtmek gerekir ki *ed-Dinu'l-Hâlis* isimli eseri çalışmamızda temel kitabımız olmuştur. Bu çerçevede belli ölçülerde betimleyici bir yöntem ortaya konarak müellifin düşüncesi ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca ehli sünnet ve ehli-hadîs ulemasının genel kanaatlerini de ilgili yerlerde ifade edilmiş bu şekilde karşılaştırma metodu ağırlıklı olarak kullanılmış, zaman zaman ilgili yerlerde eleştirilerde de bulunulmuştur. Sonuç olarak bu tez kaynakçaya dayalı teorik bir çalışma hüviyetindedir.

BÖLÜM 1. HİNDİSTAN'A GENEL BİR BAKIŞ VE SİDDİK HASAN HAN

1.1. Hindistan'ın Tarihine Genel Bir Bakış

Farsça “Hind ülkesi” anlamına gelen Hindistan eskiçağda kuzey Hindistan’da oturan Arîler’in yerleştiği bölgeyi ifade eder. “Hint” kelimesi Arilerin kenarında oturduğu büyük nehrin Sanskritçe’de “nehir, ırmak” anlamını taşıyan *sindhû* kelimesinden gelmektedir. Pers İmparatorluğunun İndus nehrine kıyısı olan en doğudaki topraklarına da “Hinduş Saptarlığı” deniyordu. İlk Arap coğrafyacıları muhtemelen perslere uyararak Hindistan’ı *hind* ve *sind* adlarıyla ikiye ayırmışlardır. Birûnî’ye göre Hindistan Asyanın büyük denize sınırı olan bölümüdür.¹ Hindistan alt kıtasında yapılan arkeolojik araştırmalar Geç Yontma Taş devrinden sonra ilk yerleşik hayata milattan önce VII. binyıl başlarında İndus havzasındaki Mehrgarh’ta geçildiğini göstermektedir. Bu uygarlık ilerledikçe 5000-2500 yılları arasında tarihlenen Erken İndus uygarlığını, oda en parlak dönemini 2300-1700 yıllarında yaşayan İndus veya Harappa Uygarlığı’nı doğurmuştur. Henüz çözülememiş bir yazının da icat edildiği İndus Uygarlığı milattan önce 1500 yıllarında Asya’nın içlerinden gelen Hint-Avrupalı Arîler tarafından yıkıldı. Göçebe İranlılarla akraba olan Arîler yıktıkları İndus Uygarlığı’nı hemen her unsuruyla bünyelerinde asimile etmişler bu topraklarda yerleşik düzene geçerek Ganj uygarlığını kurmuşlardır. Milattan önce 1500-1000 yılları arasında yaşamış Ganj uygarlığı Hindistan’da dini ve sosyal geleneklerinin de oluşmaya başladığı dönemdir. Sanskritçe yazılmış Hindu kutsal metinleri Vedalar ve Kast sistemi bu zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Vedalar aynı zamanda Hindistan tarihi için en önemli bilgi kaynağıdır.²

Daha sonra küçük krallıklara bölünen Ganj uygarlığında Magadha krallığı ganj vadisinde kontrolü ele geçirdi. Bu arada Pers imparatoru I. Dara Hindistan’ın kuzeybatı kesimlerini milattan önce 518’de ele geçirdi. Bu topraklar Büyük İskender tarafından ele geçirilinceye kadarda Perslerin hakimiyetinde kaldı. İskender’in çekilmesinde sonra Çandragupta adlı bir prens Maurya krallığını kurdu. Maurya krallığının milattan önce 185’te tamamen yıkılmasıyla yeniden çok sayıda küçük krallıklar ortaya çıkmaya başladı. Kuzey Hindistan’da tekrar güçlü bir medeniyetin kurulması Gupta hanedanıyla

¹ S. Maqbul Ahmad, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, s.73.

² Hermann Kulke Dietmar Rothermund, *Hindistan tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Birinci Baskı, 2001, s. 58.

gerçekleşti. 330-540 yılları arasında hüküm süren Gupta İmparatorluğu döneminde Eski Hint medeniyeti en yüksek seviyesine ulaştı. Brahmanizm de bu devletle daha önceki gücüne kavuştu. Akhunların saldırıları ve üstüste gelen iç isyanlarla 540'ta Gupta İmparatorluğu yıkıldı. Ülkede siyasi birliğin kaybedilmesinden sonra Thanesvar kralı Harşa (606-647) siyasi birliği tekrar sağladı. Orta ve Kuzey Hindistan'ı tamamen egemenliği altına alan Harşa önceleri Hinduizm'in sonralarında Budizm'in etkisi altında kaldı. Harşa'dan sonra Hindistan tekrar birçok bölgesel krallığa ayrıldı. Bu krallıklar içinde Pallava ve Çallukya uzun süre güçlü bir devlet olarak varlıklarını devam ettirdiler.

X. yüzyıldan itibaren de Türklerin ve Afganların akınlarına uğramaya başladı. İslâmiyet Hindistan alt kıtasına 710-711 yıllarında Muhammed b. Kâsım es-Sekafî kumandasındaki Arap kuvvetlerinin Sind bölgesinin fethiyle girmiş ve İndus vadisindeki Mültan'a kadar ulaşmıştır. Bu bakımdan X. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Gazneli akınları Hindistan'da İslâm fetihleri açısından yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Gazneli Mahmud buraya on yedi sefer düzenlemiş pek çok şehri ele geçirmiştir. Lahor dışında fethedilen yerlerde kalıcı yerleşim düşünülmemiş bununla beraber İslamiyet'in yayılması için zemin hazırlanmıştır. Gazneliler Pencap'ta İslam dinine güçlü bir dayanak sağlamış çok sayıda âlim ve mutasavvıf buralara gelerek yerleşmiştir. İslamiyetin Hindistan'ın farklı bölgelerine yayılması XI. yüzyılın ikinci yarısında Gurlular'ın Gazne'ye hakim olmasıyla başladı. Gazne'ye hakim olduktan sonra Hindistana yönelen Gurlular 1186'da Gazneliler'i yenerek Hindistan'daki Gazneli hakimiyetine son verdiler. Daha sonra Hindistanın bir çok şehrini fethetmişlerdir. Gurlu sultan Muizzuddîn'in vefatından sonra Hindistan valisi olan Kutbuddîn Aybeg 1206'da Delhi sultanlığını kurdu. Daha sonra Aybeg'in damadı olan İltutmuş Pencap'tan Bihara ve Keşmirden Orta hint yaylasına kadar uzanan toprakları ele geçirerek hakimiyetini güçlendirdi. 1229'da Mustansır Billah'tan hil'at ve menşur alarak meşruiyetini tasdik ettirdi. Delhi sultanlığında Tuğluklar dönemi Ludiler dönemleri geçirmiş toprakları genişlemiş haliyle kontrol hususunda sıkıntılar baş göstermiş 1526'da Babür'ün İbrahim-i Ludi'yi yenmesiyle Delhi Sultanlığı sona erdi Babürlü imparatorluğu kuruldu. Delhi Sultanlığı, Hindistan tarihini oldukça derinden etkilemiştir. Devletçikler ortadan kaldırılarak merkezi idare geleneği geliştirilmiştir. Moğol istilasından kaçan bir çok alim ve sanatkara kucak açılmış ve bu şekilde ilim kültür ve ticaret alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Babürlülerin sultanı olan Babür 1494'te Timur'un

torunlarından olan babası Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra küçük Fergana sultanlığının başına geçmişti. Büyük askeri yeteneğe sahip olan Babür, İlk önce Kabil'i ele geçiren Babür daha sonra Safeviler'le işbirliği yaparak Semerkant'a hakim oldu. Daha sonra dikkatini Hindistan'a yöneltti ve ilk seferini 1519 da gerçekleştirdi.³ Hindistanda hakimiyet alanını genişleten Babür'ün vefatından sonra torunu Ekber Şah döneminde bütün Hindistanı Babürlü hakimiyeti altına toplamayı başardı. Kandahar'ı İranlılardan tekrar geri aldı. İran'a karşı net tutumu kendi döneminde Şah'ın amaçlarına ulaşmasını engellemiştir.⁴ Bunun için Ekber Şah Babür İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu kabul edilir. Ekber Şah kendine has din anlayışıyla Babür tarihinde iz bırakmıştır. Ölümünden sonra tahta oğlu Cihangir geçti komşu müslüman devletlerle diplomatik ilişkileri güçlendiren Cihangir Portekizlilere ticari imtiyazlar verdi ve pek çok şehri Avrupalıların mal alıp sattığı bir ticaret merkezi haline geldi. Cihangir'in ölümünden sonra Babür tahtına Şah Cihan geçmiştir. Bu dönem tahta kavgaları olduğu kadar Tac Mahal Cuma Cami gibi sanat eserleride ihtişamı göstermektedir. Daha sonra Evrengizb tahta çıkmıştır. Onun ölümünden sonra tahta kavgaları baş göstermiş daha sonrada 1739'da Nadir Şah'ın işgaline uğramıştır. Bu şekilde işgaller ve saldırılarla dağınık bir halde bulunan bu coğrafya İngiliz sömürgeciliğiyle tanışmaya başladı. Küçük devletçikler arasında süren çatışmalar sömürgecilerin Hindistan'da tutunmasını kolaylaştırdı. Hindistan üzerinde Fransız ve İngilizler arasında süren sömürgecilik rekabeti İngilizler lehine sonuçlanmıştır.

1.2. Sıddık Hasan Han'ın Yaşadığı dönemde Hindistan'da Siyasi durum

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İngilizler Hind alt kıtasının büyük bir kısmını ele geçirdiler daha sonraki yıllarda bütün Hindistan İngiliz hakimiyetine girdi. 1857'de Bengal ordusundaki Sipahilerin ayaklanması kısa sürede başka bölgelerde yayıldı. Babürlü sultanı II. Bahadır Şah'ın sembolik liderliği etrafında gerçekleşen isyan bütün Hindistana yayıldı. İngilizler çok sert tedbirlerle tekrardan hakimiyeti sağladılar. 1858'de İngiliz hükümeti Hindistan yönetimini şirketten hükümete geçmesi için gerekli kanunu meclise sunarlar. Şirketten yana olanların şiddetli savunmalarına rağmen kanun kabul edilir.⁵ Bir çok kimseyi cezalandırdılar. Hindistan'ı Londra'ya bağlayarak

³ Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, İstanbul, 2010, XVIII, 77.

⁴ Hermann Kulke Dietmar Rothermund, *a.g.e.*, s. 289.

⁵ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1950, III, 317.

Hindistanla ilgilenen bir bakanlık kurdular.⁶ Ayaklanmanın Babürlü sultanı üzerinden gerçekleşmesi İngilizleri daha çok müslümanlar üzerine gitmesine, güçlerini yok etmesine yol açtı. Resmi dilin Farsça yerine İngilizce olması Hindular için bir değişiklikten ibaretken müslümanların bütün imtiyazlarını ortadan kaldıran bütün bir kültürü yok eden bir durum olmuştur. Çoğunluğunu Hinduların teşkil ettiği Hindistan'da müstakil bir toplum olarak varlıklarını sürdürmenin zorluğunu düşünen Seyyid Ahmed Han ve Emir Ali gibi liderler İngilizlerle güven ortamı oluşturarak biraraya gelmeye çalıştılar. Sipahi ayaklanmasından sonra Hindistan'da varlıklarını ancak İngilizlerle anlaşarak sürdürebeklerine inanıyorlardı. Müslümanların bağımsız olarak temsil edilmesi için 1905 Bengal'de bir müslüman bölgesi oluşturması hindular arasında şiddetli bir muhalefetle karşılandı. Daha sonra bu bağımsızlık iznini kaldırmaları müslümanlar arasında İngilizlerden iyice uzaklaşmayla neticelendi. Birinci dünya savaşında Osmanlıları desteklemesinden korkulan önde gelen bir çok insan İngilizler tarafından hapse atıldılar. XX. yüzyılın ortalarında İngilizlerin çekilmeleriyle Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlet vucuda gelmiştir.⁷

1.3. Hindistanda Dini Düşünce

XIII. yüzyılda İbnu'l- Arabî'nin(ö. 1239) fikirlerinin Hindistan'a girmesiyle beraber Hindistan dini hayatında bir dalgalanma olmuştur. O güne kadar yeni müslüman olmuş halk arasında yeni bir düşünce ortaya koymaktansa mevcut şeklin anlaşılması üzerinde durlmuştur. Firuz Şah Tuğluk zamanında (1351-1388) *Fususul-hikem* yaygın şekilde okunmaktaydı. İbnu'l-Arabî'nin görüşleriyle Upanişadlar arasında benzerlikler bulunması, Hindularla müslümanların düşünceleri arasında bir yakınlaşmanın zeminini oluşturmuştur. Mevlananın *Mesnevi*'sininde Çırağ-ı Dehlî(ö. 1356) tarafından sohbetlerde okunması ayrıca yine bu meclislerde okunan tasavvufi şiirler Hindistan'da tasavvufun yayılmasında önemli bir fonksiyon görmüştür. Hindistan'da Takıyyuddîn İbn-i Teymiyye'nin(ö. 1328) fikirleri öğrencisi Abdulaziz Erdebilî tarafından Hindistan' ulaştırılmıştır. Bu ulaşmayla birlikte Hindistan'da zaten yaygın olan vahdet-i vucut anlayışıyla İbn-i Teymiyye'nin fikirleri arasında bir çatışma olmuştur. Sultan Muhammed b. Tuğluk İbn-i Teymiyye'nin fikirlerinden etkilenmiş onun da desteğiyle o güne kadar högörüyle karşılanan bazı tasavvufi ve vahdet-i vücutçu görüşlere karşı bir mücadele başlatılmıştır. Denilebilir ki Hindistan fıkıh literatürü açısından en zengin

⁶ Aziz Ahmed, *Hindistan Ve Pakistan'da Modernizm Ve İslam*, Yöneliş Yayınevi, Çev. Ahmet Küskün, 1993, s. 12.

⁷ Azmi Özcan, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 75-81.

çağı olan XIV. yüzyılda yazılmış çok sayıda eser doğrudan, dinin temellerini zayıflattığı düşünülen vahdet-i vücudçu görüşlere karşı kaleme alınmıştır. Dönemin ünlü suffilerinden Çırağ-ı Dehlî bu iki düşünce arasında bir sentez yapmaya çalışmış hem vahdet-i vücudu savunmuş hemde şeriata sınıksız bağlılığı tavsiye etmiştir. Çırağ-ı Dehlî'nin talebesi Gısudıraz ise İbn-i Teymiyye'nin görüşlerini savunmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda Hindistan'da ortaya çıkan bir çok mezheb ve felsefe vahdet-i vücudçu esaslara dayanmaktadır. Şüttariye tarikatı ve Revşeniyye gibi hareketler dinin zahirinden çok batınına önem veriyorlardı. Gavsiye Tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed Gavs hindu felsefesini ve yoga prensiplerini sufi geleneğe uyarlamaya çalışmıştır. Bütün ülkeye hitap edecek dini bir kimlik arayışında olan Ekber Şah(ö. 1605), bu düşünceyi geliştirirken geniş ölçüde vahdet-i vücud düşüncesinden istifade etmiştir. Fakat onun bütün dinleri birleştirme düşüncesi şiddetli tepkilerle karşılaşmıştır. Bu tepkiler bir taraftan Abdulhak Dihlevî(ö. 1642) gibi âlimlerin fıkıh ve hadis eserleriyle, bir taraftanda İmam-ı Rabbanî'nin Nakşibendiye hareketiyle ortaya konmuştur. İmam-ı Rabbanî(ö. 1624) vahdet-i vücud düşüncesini olgunlaşmamış bir tasavvufi tecrübe olarak bakmıştır. Ekber Şah'ın tavrına karşıda bir çok âlimi etrafında toplayarak Babür sarayındaki havayı değiştirmeye çalışmıştır. Şah Cihan ve Evrengzib tamamen İmam-ı Rabbanî'nin görüşlerini benimsemiştir. İmam-ı Rabbanî ekolüne mensub Şâh Velîyyullah Dihlevî(ö. 1766) İmam-ı Rabbanî'nin vahdet-i şühûd düşüncesiyle vahdet-i vücûd arasında esaslı bir fark olmadığını söylemiştir. XVIII. yüzyılda Hindistan ulemâsı bu iki farklı görüşü uzlaştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Şâh Velîyyullah Dihlevî , Hint müslümanlarının düşünce hayatını derinden etkilemiştir. Bir çok dini akıma ilham kaynağı olmuştur. Klasik İslâm geleneğini ön plana çıkaran Diyûben hareketiyle , Batılı anlamda modernizasyonu savunan⁸ Seyyid Ahmed Han'ın(ö. 1898) "Aligarh" hareketi gibi iki farklı anlayış ondan destek ve ilham almaktadır. Şah Velîyyullah Dihlevî mezhepçilik anlayışlarına karşı çıkmış karşılaştığı meseleleri dört mezhebe göre çözmeye çalışmıştır. Bu tavrı Hindistan'da iz bırakmış ayrıca İslam dünyasında da büyük tesirleri olmuştur. Hindistan'da İslâm düşüncesi üzerinde etkili olmuş bir diğer harekette Vehhabîlik'tir. Vehhabîlik Hindistan'a XIX. Yüzyılın başlarında Seyyid Ahmed Şehid tarafından taşınmıştır. Eserlerinde Vehhabîliğin izleri açıkça görülür. XIX. yüzyılda İslam dünyasında nüfuzunu hissettiren batı düşüncesi Hint müslümanlarını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Şâh Velîyyullah

⁸ Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 43.

Dihlevî'nin büyük oğlu Abdulazîz Dihlevî İngilizleri överek dillerinin öğrenilmesine sıcak bakarken diğer taraftan onların hakimiyetlerindeki toprağa “Daru'l-Harp” diyordu. İngiliz dilini öğrenme ve yönetimlerini benimseme hususunda Hindistan'da iki farklı akım ortaya çıkmıştır. Birincisi Muhammed Kâsım Nanevî'nin önderliğindeki Diyûbendî hareketi diğeride Seyyid Ahmed Han'ın önderliğindeki Aligarh hareketidir. Ayrıca bu dönemde Hindistan'daki misyonerlik faaliyetlerine karşı Rahmetullah el-Hindî(ö. 1888), Vezir han ve Seyyid Ahmed Han'ın çabaları tesirli olmuştur. Hindistanda XIX. yüzyıl İslam düşüncesinde ıslah fikri hakimdir. Şah Velîyyullah Dihlevî Şah kelmullah Cihanabadî bu asrın iki mümtaz şahsiyetidir. Şah Velîyyullah dini ilimlerin ihyasına yeni bir ivme kazandırdı. Yeni bir Kelâm anlayışının temellerini attı. Fıkıhçılar ve tasavvufçular arasındaki uçurumu aşmaya çalıştı. Şâh Velîyyullah'ın ders verdiği Rahîmiyye medreseleri bu ıslah hareketinin merkezi işlevini görmüş, Hindistan'ın her tarafından bu medreselere öğrenci akını olmuştur⁹.

1.4. Sıddık Hasan Han'ın Yaşadığı Dönemde Hindista'da Dini Düşünce

XVIII. yüzyıldan sonra açılan bütün eğitim kurumlarında Şah Velîyyullah Dihlevî ailesinin katkıları vardır. Dolayısıyla bu dönem dini düşüncesinde Dihlevî'nin etkisi büyüktür. Bununla beraber XIX. yüzyılda Hindistan'da ki İslam düşüncesinde yeni arayışlar da söz konusu olmuştur. Batı kültürünün İslâm topraklarına girmesiyle ortaya çıkan meselelere çözüm bulma çabaları üç şekilde tezahür etmiştir. 1. Geleneksel çizgide dini düşüncenin yeniden sürdürülmesi 2. Yeni şartlara uygun bir Kelâm ilmi geliştirip Batı'nın iyi değerlerinin kabul edilmesi 3. Bu iki yolu birleştirip orta yolun bulunması. Vehhâbî ve Diyûbendî hareketi birinci anlayışı savunurken Seyyid Ahmed han'ın Aligarh hareketi ikinci anlayışı savunmuşlardır. Bu iki görüşün ortasında yer alan Nedvetu'l-Ulemâ hareketinin önde gelen ismi Şiblî Nu'manî(ö. 1914) Aligarh hareketinin kuruluşunda yer almıştır. Daha sonra bu modernizmi benimsememiş mutedil bir yol takib etmiştir.¹⁰

Görüldüğü üzere Sıddık Hasan Han'ın yaşadığı dönem zaten kozmopolit bir yapı arzeden Hindistan'ın büyük harici etkilere de maruz kaldığı bir dönemdir. Bu döneme hakim olan genel anlayış, doğru din anlayışını tesbit ve bununla bir faaliyet tarzını yeniden başlatmadır. Zaten Sıddık Hasan Han'da da bu düşüncelerin izleri belirgindir.

⁹ K.A. Nızzamı, “Hindistan”, Din, *DİA*, XVIII, 85-92.

¹⁰ K.A. Nızzamı, “Hindistan”, *DİA*, XVIII, 85-92.

1.5. Sıddık Hasan Han'ın Hayatı

Sıddık Hasan Han, 19 cemaziyelevvel 1248 (14 ekim 1832)'de Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bans Bireli'de doğmuştur. Hüseyini ve Buhârî nisbetleri ve Seyyid lakabıyla da zikredilmiştir.¹¹ Buharâ'dan gelip Hindistan'a yerleşen Celaleddîn Cihaniyân Cihangeşt soyundan geldiğinden ötürü 'buhari' nisbeti vardır. Aynı zamanda doğumunun hemen ardından annesi tarafından Kannuc'a götürüldüğünden 'kannucî' olarak nisbetlenmiştir. Sıddık Hasan Han nesebinin babası tarafından Peygamber Efendimize, annesi tarafından ise Hz.Osman'a dayandığını belirtmektedir. Seyyid lakabı da buradan gelmektedir.¹² Bopal Emîre'siyle evlendikten sonra eyalet reisi veya valisi manasına gelen 'nevvab' ünvanını da kullanmıştır.¹³

Sıddık Hasan Han beş yaşında babasını kaybetmiş bundan ötürü ailesi maddi sıkıntı içine düşmüştür. Ancak annesinin özel gayretiyle tahsilini gerçekleştirmeyi başarmış, bundan dolayı 'ben ne elde etmişsem anneme hizmetimin ve itaatın ürünüdür' demiştir.¹⁴ Başta abisi Seyyid Ahmed Hasan Arşî olmak üzere muhtelif hocalardan aldığı ilk eğitiminden sonra Ferruhabad, Delhi ve Kanpûr gibi şehirlere gitmiş aklî ve naklî ilimlerde bir çok hocadan icazet almıştır. Delhi müftüsü Sadreddin Han Bahadır Azurde Dihlevî'den istifade etmiş bu iki senelik süreç Sıddık Hasan Han'ın ilmi hayatının zirvesi olmuştur.¹⁵ Tahsilini yirmi bir yaşında tamamlayınca, Kannevce dönmüş kısa bir süre sonrada iş bulmak için Bopal'e gitmiştir. Bopal'de iki yıl devlet dairesinde katiplik ve tercümanlık yaptıktan sonra 1857'de ki bağımsızlık savaşından sonra görevinden alınmıştır, fakat üç yıl sonra tekrar görevine geri dönmüştür.¹⁶ 1861'de Bopal emirliği başveziri Şeyh Cemaleddîn'in dul kızı Zekiye Begüm'le evlenmiş kendisinden iki çocuğu olmuştur. Hanımının vefatı üzerine hacca gitmiş ve sekiz ay Hicaz ve Yemen'de kalmıştır. Burada hint ulemasından ve diğer âlimlerden ders okumuştur. Şah Abdulazîz Dihlevî'nin torunu Muhammed Yakub Dihlevî, Şevkânî'nin talebesi Abdülhak b. Fazlullah Benâresî ve Hudeyde müftüsü Şeyh Hüseyin b. Muhsin el-Ensarî el-Yemanî yararlandığı hocalardan bazılarıdır. Şevkânî çizgisinde bulunmasının en önemli sebebi bu dönemin etkileri olabilir. Başka istifade

¹¹ Abdulhamid Birişik – Cüneyt Eren, "Sıddık Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 92.

¹² Eren, Cüneyt, *Sıddık Hasan Han Ve Neylî'l Merâm Min Tefsiri Âyâtî'l Ahkâm*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2001, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 48-49.

¹³ Birişik-Eren, *a.g.md.*, s.92; Eren, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁴ Eren, *a.g.e.*, s. 51

¹⁵ Eren, *a.g.e.*, s. 52

¹⁶ Birişik-Eren, *a.g.md.*, s. 92.

ettiği ulemâda vardır.¹⁷ Hicaz seyahatinden dönünce Bopal medreselerine müdür olarak atanmıştır. Bopal'ın yeni emîresi Şahcihân Begüm'ün tahta geçişinin üçüncü senesinde kocası vefat edince, birlikte yaşayacağı aynı zamanda güvenilir bir danışman olarak Sıddık Hasan Han'ı seçti. Bu evlilikle Sıddık Hasan Han Bopal Emîri ünvanını almıştır¹⁸

Sıddık Hasan Han Sultan Abdulaziz ve Sultan Abdulhamid döneminde Osmanlı devletinde durumun iyice bozulduğu Rus savaşları sonucunda, devletin bekasının tehlikeye girdiği bir dönemde Osmanlı Devleti için yardım toplatmıştır. Bundan dolayı Sultan Abdulhamid han 1878'de kendisine ikinci dereceden Mecîdî Nişan'ı, hanımına ise Şefkat Nişan'ı vermiştir.¹⁹

1885'e kadar onbeş sene yöneticilik yaptıktan sonra bazı suçlamalardan ötürü görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra ilmi çalışmalarına ağırlık veren Sıddık Hasan Han 29 cemaziyelahir 1307'de (20 şubat 1980) Bopal'de vefat etmiş ve buradaki aile mezarlığına defnedilmiştir.²⁰

1.5.1. İlmî Kişiliği

Sıddık Hasan Han, Hind alt kıtasındaki ehl-i hadîs okulunun kurucularındandır. Şah Velîyyullah Dihlevî'nin görüşleri doğrultusunda Kur'an-Sünnet temelli, müslümanların sorunlarına çözüm bulma gayesiyle yola çıkmışsa da zaman içerisinde aşırı bir çizgiye kayarak fıkıh mezhepleri ve tasavvufa karşı şiddetli bir mücadele vermiştir. Bopal emîresiyle evlendikten sonra elde ettiği imkanlarla şehri bir ilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Matbaalar kurulmuş birçok alanda eserler basılmış ve çokça kitap ücretsiz dağıtılmıştır. Muhtelif medreseler açılmış hatta başka yerden gelen talebeler için imkanlar oluşturulmuştur. Aynı zamanda şehirde İslama aykırı görülen fiiller, Hindu adetlerinden kaynaklanan merasimler yasaklanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki velûd bir müellif olması İslamî ilimlerin her alanında yüzlerce eser telif etmesi ehl-i hadîs ekolünün yayılmasında etkili olmuştur.²¹

Sıddık Hasan Han Şâh Velîyyulah Dihlevî'nin babasının kurduğu Rahîmiyye medresesinde eğitim gördüğünden düşüncelerinde Dihlevî ve talebelerinin etkisi vardır. Ayrıca Sıddık Hasan Han Mekke ve Yemen seyahatlerinde görüştüğü Yemenli

¹⁷ Birişik-Eren, *a.g.md.*, s. 92.

¹⁸ Eren, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁹ Eren, *a.g.e.*, s. 86.

²⁰ Birişik-Eren, *a.g.md.*, s. 93.

²¹ Birişik-Eren, *a.g.md.*, s. 93.

âlimlerin etkisi ve elde ettiği kitaplarla Şevkânî'nin, Muhammed b. Abdülvehhâb ve İbn-i Teymiyye'nin fikirlerini öğrenmesiyle, selefi-hanbeli anlayışa, hatta zahiri bir çizgiye kaymıştır.²²

Son devir ulemâsı içinde çokca eser vermiş velûd bir müelliftir. Arapça, Farsça ve Urduca'yı çok hızlı birşekilde yazıyor, yazdığı müsveddeleri tashihe bile ihtiyaç duymuyordu. Hergün sekiz kağıtlı bir cüz telifte bulunduğu nakledilmektedir.²³ Şunu da belirtmek gerekir ki arapçası Hindistan'da arapça yazarlar içerisinde müstesna bir yere sahiptir.²⁴ Sıddık Hasan Han'a 'kitaplarını kendi yazmıyor eski eserleri kendi adıyla bastırıyor yada emirlikten ötürü elde ettiği imkanlarla âlimlere kitap yazdırarak kendi adına bastırıyor' diye ithamlarda bulunulmuştur. Buna cevap olarak Abdulhay el-Kettânî el-Cezâîrî bütün bunların düşmanları tarafından atılmış birer iftira olduğunu, bütün eserlerini kendisinin yazdığını, delilinin ise bütün kitaplarındaki ortak uslûb olduğunu söylemiştir.²⁵ Bu derece ağır ithamlar haksız olsa da müellifin bu hususta yanlış anlamalara sebep olacak bazı durumlarının olduğu da bir gerçektir. Bazı kitapların müelliflerini girişte kısa bir şekilde anlatması yeterli olmamakta yanlış anlamalara neden olabilmektedir. Aynı zamanda eserlerinde başka kaynaklardan istifadeyi abartarak nerdeyse kendi bir şey söylememektedir. Mesela; *Fethu'l-Beyân* tefsiri Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'i ve *İbn-i Kesîr* tefsirinin alıntılarla tekrardan kaleme alınmış gibidir.²⁶ Aynı şekilde *ed-Dînu'l-Hâlis* kitabında alıntılar o kadar birbirine girmektedir ki okuduğunuz metnin kime ait olduğunu çözeniz zorlaşıyor bazende imkansızlaşıyor.

Her ne kadar eserlerini kendi te'lif etmiyor diye iftiralar asılsız olsa da, müellifin ilmi emanete riâyetkar davrandığını söylemek zordur.²⁷ Aynı zamanda Sıddık Hasan Han itikâdî açıdan müteşâbihlerle alakalı te'vile karşı çıkmakta selef yolunu tutmaktadır. Mesela *Âyetel' Kürsî*'de ki "kürsî"nin üzerine oturlan cisim dışında bir manaya te'vilini doğru bulmamaktadır. Bu kanaatlerinden ötürü tenkid edilmiş hatta reddiye bile yazılmıştır.²⁸ Şunu belitmeliyiz ki ilmî olarak tenkide açık pek çok durumu olsa da

²²Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Sıddık Hasan Han", s. 95.

²³Eren, *a.g.e.*, s. 63.

²⁴Eren, *a.g.e.*, s. 64.

²⁵Eren, *a.g.e.*, s. 88.

²⁶Eren, *a.g.e.*, s. 89-90.

²⁷Eren, *a.g.e.*, s. 90.

²⁸Eren, *a.g.e.*, s. 91.

bütün kitaplarını İstanbul ve Kahire gibi merkezlerde bastırmasından dolayı ehl-i hadîs ekolünün yayılmasındaki etkisi yadsınamaz.

1.5.2. Eserleri

Sıddık Hasan Han üzerine doktora çalışması yapan Cüneyt Eren eserlerini şöyle tasnif etmektedir; Kur'an ilimleriyle alakalı altı, hadisle ilgili otuz üç, akâidle ilgili otuz, fıkıh ve usûl-u fıkha dair yirmi dört, sünnete bağlılık hakkında onbir, siyaset ve devlet yönetimi hakkında altı, tarih ve siyaset hakkında yirmi iki, edebiyat hakkında yirmi iki, tasavvuf ve ahlak hakkında elli altı, menâkıb ve fedâil hakkında on üç olmak üzere toplam iki yüz yirmi üç eser.²⁹ Biz burada sadece en önemli eserlerine işaret etmekle yetineceğiz.

1- *Fethu'l-Beyân An Makâsidi'l-Kur'an*

Ebu'l-Berekât En-Nesefî'nin *Medârîku't-Tenzîl*, İbn-i Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm* ve Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr* isimli tefsirlerinden alıntılar yapılan ve rivâyetlerle desteklenmiş bir tefsirdir.

2- *Avnu'l-Bârî li Halli Edilleti'l-Buhârî Zebîdî*'nin *Tecrid-i Sarîh* isimli eserinin şerhidir.

3- *Neylü'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*

Fethu'l-beyandan önce yazılmış ve müellife göre ahkâmla ilgili iki yüz elli üç âyetin tefsirinden ibarettir. Bu eserinde de Şevkânî'nin tesiri altındadır.

4- *es-Sirâcü'l-Vehhâc min Keşf-i Metâlib-i Müslim b. Haccâc*

Münzirî'nin *Sahîh-i Müslim* için yaptığı ihtisara bir şerhtir.

5- *Fethu'l-Allâm li-şerhi Bulûğu'l-Merâm*

İbn-i Hacer'in ahkâm hadislerini topladığı eserinin şerhidir

6- *ed-Dînü'l-hâlis*

Tevhîd, şirk, bidat, hurafe ve taklid gibi konuları ele almaktadır. Bizim de bu çalışmada en fazla istifade ettiğimiz eseridir. Çünkü, tevhîd ve şirk meselesinin üzerinde çok uzunca durmuş ve bu hususla alakalı söylenmiş herşeyi nakletmeye çalışmıştır.

7- *Katfu's-Semer fi Beyâni Akîdeti ehli'l-eser*

²⁹ Eren, *a.g.e.*, s. 64.

8- *el-İntikâdi 'r-Râcih fi Şerhi İtikâdi 's-Sahîh*

9- *Husûlu 'l-Me'mûl min İlmi 'l-Usûl*

Şevkânî'nin *İrşâdu 'l-Fuhûl* isimli eserinin muhtasarıdır.

10- *er-Ravdatü 'n-Nediyye Şerhu Düreri 'l-behiyye*

Şevkânî'nin *Düreri 'l-behiyye*'sinin şerhidir.

11- *Delîlü 't-Tâlib alâ Ercehi 'l-Metâlib*

Aslen farsça kaleme aldığı fetvalarını ihtiva eden bu eseri arapçaya Leys Muhammed Lâl tercüme etmiştir.

12- *el-İklîd li Edilleti 'l-ictihâd ve 't-Taklîd*

Şevkânî'nin *et-Teşvik ale 't-tetikik* isimli eseridir.³⁰

³⁰ Eren, *a.g.e.*, s. 65-86 ; Birışık-Eren, *a.g.md.*, s. 92-93.

BÖLÜM 2. SİDDİK HASAN HAN'A GÖRE TEVHİD

2.1. Tevhîd Kavramı Ve Önemi

İslâm düşüncesinin en temel ve önemli kavramlarından olan tevhîd, tarihsel süreç içerisinde farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu farklı değerlendirmeler arasında Eşâ'rifî ve Mâtüridî kelâmcılarının da yer aldığı klasik kelâm geleneği içerisindeki müelliflerin tevhîdi ameli saha içinde değerlendirmeleri önemlidir. İbn-i Teymiyye'yle (ö. 728/1328) başlayan ehl-i hadîsin ise tevhîdi ameli sahaya dahil etmeye gayret gösterdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu çabanın beraberinde getirdiği anlayış sadece bir inanç meselesi olarak kalmamakta bir müslümanın hayatını köklü bir şekilde etkilemektedir. Dahası hayatın tüm alanlarını kapsayan bu algı zamanla toplumu ayrıştırıcı olumsuz tesirler, dışlayıcı yaklaşımlar gösterebilmektedir. Bunun temel dayanağının tevhîdin, ulûhiyyette ve rubûbiyyette tevhîd olarak ayrılması olduğu söylenebilir. Bu nedenle meselenin anlaşılması, tarihi arka planının görülebilmesi için tevhîd kavramının sözlük ve terim anlamlarıyla konuyla ilgili değerlendirmeler kısa da olsa hatırlanmalıdır.

2.1.1. Tevhîd Kavramı

Tevhîd “وحد” kökünden tef'îl vezninde bir mastardır. Sözlükte “bir kılmak” manasındadır. Kelime Allah için kullanıldığında, “Allah tealanın tek olması, şerîk ve nazîrden münezzehe olması” anlamındadır.³¹ Râğîb el-İsfehânî (ö.425/1035) meşhur eseri *el-Müfredât*'ta vahid kelimesinin, tecezzi kabul etmemek, tek bir şahsı veya türü ifade etmek, ayrıca eşsizlik ve başlangıcı olmamak gibi anlamları olduğunu ancak Allah teala için kullanıldığında “tecezzi (bölünme) ve tekessür (çoğalma) manalarının kendisi için sahih olmayacağı” anlamına geldiğini ifade etmektedir.³² Seyyid Şerif Cürçânî ise (ö. 740/1340) *et-Tarifât* isimli eserinde tevhîdi, zat-ı ilahiyi akla, hayale hatta vehme gelebilecek her türlü tasavvurdan ayrı tutma olarak tarif etmekte, tevhîdin üç şeyden oluştuğunu söylemektedir. Buna göre tevhîd, Allah'ı rab olarak bilme, vahdaniyetini ikrar etme, ona hiçbir şekilde eş koşmamaktan ibarettir.³³

³¹ İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır Baskı, Beyrut, 2011, III, 450; Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-Basit Fi Tercümeti'l-Kamusu'l-Muhit*, Asitane, I, 705.

³² Râğîb el-İsfehani, *Mu'cemu Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, “tevhîd”, s. 551.

³³ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *Kitabu't-Tarifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Birinci Baskı, s. 69.

Kur'an-ı kerîmde tevhîd kelimesi geçmemekle birlikte aynı kökten gelen “واحد, واحد, وحده” kelimeleri geçmektedir.³⁴ Eş'arî kelâmcısı Ebû Abdillâh Halimî'ye (ö. 403/1012) göre Kur'anda ve Sünnette Allaha nisbet edilen “el-Kâfi”, “el-Alî”, “el-Azîm”, “er-Reffî” gibi isimler Cenab-ı hakkın birliğini ifade eder.³⁵ Ayrıca İhlas suresindeki “es-samed” ismini de tevhîdi ifade eden bir isim olarak değerlendirmek mümkündür. Aslında Kur'an-ı kerîmde zat-ı ulûhiyyeti yaratılmışlara özgü acz ve eksiklik bildiren bütün sıfatlardan tenzih eden pek çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bu âyetler tevhîdi açıklığa kavuşturan deliller mesabesinde dir.³⁶ Ayrıca âyette “senden evvel gönderdiğimiz hiçbir peygamber yoktur ki kavimlerine benden başka ilah yoktur ve yalnız bana ibadet edin demiş olmayalım”³⁷ ifade edilmesi bütün peygamberlerin ortak çağrısının tevhîd olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerimde “عبد”in türevleriyle gelen emirler ibn-i Abbas'a göre tevhîdi ifade etmektedir.³⁸ İbn-i Kayyım el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre ise bütün Kur'an âyetleri tevhîdle alakalıdır. Zira, Kur'an-ı Kerîm Allah tealanın zatından ve sıfatlarından bahseder ki bu tevhîd-i ilmidir. Bazen sadece ona ibadet edilmesi gerektiğinden söz eder ki bu da tevhîdi iradidir. Kurân'da yer alan emir ve nehiyeler tevhîdin hukukunu oluşturur. Ceza ve mükafattan bahseden âyetlerden maksatsa tevhîdin hukukuna riâyet edenlere mükafat, etmeyenlere ceza verileceğidir. Netice de Kur'an baştan sona tevhîdden ibarettir.³⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de tevhîd, çok önemli bir yer tutar. İslâmın beş temel esas üzerine kurulduğunu ifade eden hadiste, birinci esasın tevhîd olduğunun⁴⁰ belirtilir. Başka bir hadiste ise “Kim ki Allahı bir olarak kabul eder Allah'tan gayrı tapılanları inkâr ederse, malı ve canı korunmuş, hesabı ise Allah'a kalmıştır” buyrulurken⁴¹, diğer bir hadiste “Lâ ilâhe illâ Allah” deyin ki kurtulasınız” buyrulmuştur.⁴² Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kâfirleri İslâm'a ve tevhîde çağırmasına dair nakledilen rivâyetler ise tevatür derecesindedir.

³⁴ Örnek olarak bk. El-Bakara, 2/61; Maide, 5/73; En'am, 6/19; Mümtehine, 60/4; İhlas, 112/1.

³⁵ Ebû Abdillâh Halimî, *el-Minhac fî şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmi Muhammed Fûde), Beyrut, 1399/1979, I, 187-209.

³⁶ Özler, Mevlüt, “Tevhîd”, *DİA*, XXXVIII, 18.

³⁷ Enbiya, 21/25.

³⁸ Sıddık Hasan Han, *ed-Dînu'l hâlis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Mektebetü dâri't-türâs, Kahire, ts., I, 18-19.

³⁹ İbn Kayyım el-Cevzi, *Medâricü's-salikin* (Düz. Abdu'l-Mün'im Salih Ali El-İzzî), Müessesetu'r-Risale, İkinci Baskı, 1986, I, 40; Sıddık Hasan Han, *ed-Dînu'l-Hâlis*, I, 56.

⁴⁰ Müslim, “İman”, 1.

⁴¹ Müslim, “İman”, 1.

⁴² Buhârî, “İman”, 2.

Yukarıda aktarılan ifadelerden de anlaşıldığı üzere İslâm dininde en merkezi kavram tevhîddir. Bundan ötürü İslâmiyet tevhîd dini olarak tanınmıştır. İsmail R. Farukî'ye (ö.1986) göre İslâm öncesi hiçbir dinin uluhiyet tasavvuru, İslâm'da ki Allah tasavvuru ve kavramı kadar şirk inancına darbe vurmamıştır. Ona göre bunun sebebi, gönderilen bütün dinlerin zaman içerisinde tevhîd telakkisinden uzaklaşması ve bu inancı hakkıyla yaşatamamasıdır. Bundan ötürü İslâm dininin dünya kültürüne en özel katkısı tevhiddir.⁴³

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), *el-Fıkhü'l-ekber*'de tevhîdi bütün iman esaslarını içine alacak şekilde; Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, resullere, ölümden sonra dirilişe, hayrıyla şerriyle kadere iman etmek, diye tarif etmektedir.

el-Fıkhü'l-ekber'de Allah teala'nın, aded olarak değil, şeriki/ortağı olmama anlamında bir olduğu, ihlas suresinde ifade edilenin de böyle olduğu belirtilir. Buradan anlaşılması gereken, Allah'ın bir olmasının, ulûhiyet ve ulûhiyete has vasıflarla şerikinin olmayışı manasında bir birlik ve yeganelik olduğudur.⁴⁴

Mâtüridî (ö. 333/944) tevhîdi, alemi varedenin tek olması, birden fazla olmaması olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu anlamdaki tevhîdin üç delili vardır. Bunlardan birincisi haberdir. Çünkü alemde ilah olduğunu iddia eden ve peygamber gönderen birine tesadüf edilmemiş ve böyle bir şey nakledilmemiştir. Ayrıca ondan başka ilahlar kabul edenler bile en büyük ilah olarak onu kabul etmektedirler. İkincisi akli delildir. Buna göre eğer, birden fazla ilah olmuş olsa o takdirde âlemin varlığı ya ilahların aralarında anlaşmalarıyla mümkün olur ki bu durum rab olma ve ilahlık manalarına terstir. Yada aralarında bir çatışma meydana gelirdi. Bu durumda da zaten âlem varolmazdı. Âlemin var olmuş olması ise bize tek bir ilahın varlığını göstermektedir. "Eğer birden fazla ilah olsaydı yerler ve gökler fesada uğrardı"⁴⁵ âyeti de bu manayı ifade etmektedir. Üçüncü delil ise âlemde birden fazla ilah olsaydı âlemin düzeni bozulur mevsimlerin zamanı değişirdi. Öyle olmadığına göre âlemi varedenin tek bir ilah olduğu ortaya çıkar. Mâtüridî "واحد" kelimesinin hem aded hemde eşsizlik ve yücelik manalarını ifade ettiğini de belirtir.⁴⁶ Görüldüğü üzere Mâtüridî Ebû Hanîfe'nin tevhîd tarifinden farklı olarak tevhîdi tanımlarken Allah'ın varlığı meselesine fazla

⁴³ İsmail R. Faruki, *Tevhid* (Terc. Dilaver Yardım-Latif Boyacı), İnsan Yay., Dördüncü Baskı, 2006, s. 41.

⁴⁴ Kemâleddin Ahmed El-Beyâdî, *İşarâtu'l-Merâm Min İb râti'l-İmam*, Daru'l-Kütübü'l-İslâmi, İstanbul, Birinci Baskı, 1949, s.107-108.

⁴⁵ Enbiyâ, 21/22.

⁴⁶ Mâtüridî, *Kitabu't-Tevhid*, (tahkik ve ta'lik. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arutçî), İsam yayımları, Ankara, 2005, s. 37-40.

değınmemekte daha çok alemde Allah'tan başka tasarruf sahibinin olmaması meselesi üzerinde durmaktadır. Bunu temellendirmek içinde burhan-ı temânü' delili ve haber delili, diyebileceğimiz bir delili kullanmaktadır

Mâtüridî âlimlerinden Kemaleddin el-Beyâdî (ö. 1098/1687) ise, "Allaha iman etmek"i, Cenab-ı Hakk'ın zâti ve fiili kemal sıfatlarla muttasıf olması, bu sıfatların diğer iman esaslarını gerektirmesi diye açıklamıştır. Bu tanımlamayla Ebû Hanîfe'nin "tevhîd" kavramını geniş anlamda itikâdî bütün meseleleri içine alacak şekilde anladığı görülmektedir.⁴⁷

Ehl-i sünnet kelâmının bir diğer kurucusu olan Eş'arî'ye (ö. 324/936) göre birden fazla ilah olsa alemin varlığının bir düzen içerisinde devam etmesi imkansızlaşır. Bir ilahın istediği diğer ilahın istediğiyle çatışır ve her halükarda birinin muradı yerine gelmemiş olur. Muradı yerine gelmeyene acziyet arız olmuş olur ki bu da ilahlık manasına ters bir durumdur. Nitekim "*Birden fazla ilahlar olsaydı yer ve gök fesada uğrardı*"⁴⁸ âyeti bu hakikati ifade etmektedir.⁴⁹

Eş'ari kelâmının önemli temsilcilerinden Bâkılânî (ö. 403/1013) de *et-Temhîd* isimli eserinde tevhîdi Allah'tan başka alemde tasarruf eden ilahların olmaması şeklinde ele almakta, bunun isbatı içinse Mâtüridî ve Eş'arî'nin delil olarak kullandığı burhan-ı temânü delilini kullanmaktadır.⁵⁰

Diğer bir önemli Eş'arî kelâmcısı Gazâlî (ö. 505/1111) Allah'ın bir olmasının Allah'ın varlığı ve başka bir ilahın olmaması anlamına geldiğini belirtir. Bununda iki şekilde anlaşılabilceğini söyler. 1. Allah teala'nın bölünme, nicelik ve sınırlı olma gibi zatına layık olmayan manalardan tenzih etmektir. 2. Nazirinin, benzerinin olmaması hakikatini ikrar etmektir.⁵¹

Eş'ari kelâmcılardan Tefâtânî (ö. 797/1395) Allah'ın bir olması meselesinde burhanu temânü delilini kullanmakta ama bu delilin burhani bir delil olmadığını, iknai bir delil olduğunu belirtmiştir. Onun âyeti burhânî bir delil değil iknâî bir delil diye yorumlaması tenkid edilmiş ve hatta bu görüşünden dolayı bazılarınca tekfir bile edilmiştir.⁵²

⁴⁷ el-Beyâdî, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁴⁸ Enbiya ,21/22.

⁴⁹ Ebu'l-Hasen Eş'arî, *Kitabu'l-Luma'*, tahk. Abdulazîz İzzu'd-din es-Sirvânî, Darulübnan, Beyrut, Birinci baskı, 1987, s. 84.

⁵⁰ Bâkılânî, *Et-Temhid*, Daru'l-fikr el-Arabi, Kahire, 1948, s. 46.

⁵¹ Gazâlî, *el-İktisad Fi'l-İtikad*, Tahk. Muhammed Velîyyuddin Farfur, Daru'l-Farfur, Şam, Birinci Baskı, 2007, s. 131.

⁵² Tefâtânî, *Şerhu'l-Akâid*, Ter.Talha Hakan Alp, Rihle Kitab, İstanbul, 2011, s. 143.

Teftâzânî de Mâtüridî ve Bâkılânî gibi tevhîdin anlamında âlemde tasarruf eden başka ilahların olmaması manası üzerinde durmuştur.

Bir diğer Eş'arî âlim olan Şehristânî (ö. 510/1116) *Nihâyetü'l-İkdâm* da tevhîdi Allah'ın zatında bir olup bölünmemesi, sıfatlarında bir,benzerinin olmaması, fiillerinde bir şerikin olmaması, anlamında değerlendirmektedir. Filozoflarla Mutezile'nin kadim sıfatları kabul edersek birden fazla vacib olur bu da tevhîde ters bir anlayıştır iddiasıyla itiraz edip sıfatları reddettiklerini söylemekte onları tevhîdi anlamamakla suçlamaktadır.⁵³

Tevhîd meselesinde Mu'tezile, Allah tealanın zatından başka kadîmler olur endişesiyle "kadîm sıfatları" kabul etmemiştir. Bu hassasiyetlerinden ötürü kendilerini "tevhîd ve adl ehli" olarak (Ehlu'l-Adl ve't-Tevhîd) isimlendirmişlerdir.⁵⁴ Yani Mu'tezile Ehl-i sünnet kelâmcılarından farklı olarak kadîm sıfatları kabul etmemişlerdir. Bunun sebebini ise tevhîd hassasiyetleri olarak göstermektedirler.

Görüldüğü gibi kelâmcılar Allah'ın birliğini yani tevhîdi, Allah'a alemde denk birşeyin olmaması, Cenab-ı Hakk'la alakalı teşbih ve tecsime düşülmemesi ve alemde yaratıcılığın ona ait olması şeklinde anlamışlardır. Tevhîd meselesi, Allah'ın birliği manasında değerlendirilse de Ebû Hanîfe'de olduğu gibi bütün itikâdî meseleleri kapsayacak şekilde tarif edildiği de olmuştur. Bazende kelâmın en önemli meselesi olduğundan tevhîd kavramı bütün kelâmı içerecek şekilde kullanılmıştır. Nitekim klasik kelâm literatüründe ve günümüzde kelâmla alakalı yazılan eserlerin bir çoğu bu ismi taşımaktadır. Kur'an ve Sünnetin en temel kavramı olan "tevhîd" kavramı, İslâm düşüncesinin temel karakteristiğini belirlemiş ve İslâm medeniyetini inşaa etmiştir. Yukarıda aktarmaya çalıştığımız üzere tevhîd meselesi alemde tasarruf eden başka ilahların olmaması manasında ele alınmaktadır. Yalnız İbn-i Teymiyye'yle (ö. 728/1328) başlayan ehl-i hadîs geleneğinde ise tevhîd ve şirkin kapsamı çok genişletilmiş sadece itikadi değil ameli sahada önemli ölçüde tevhîd kapsamına dahil edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen kelâm âlimlerinin tevhîdle alakalı kanaatlerinden anlaşılabilir tevhîd anlayışı İbn-i Teymiyye'nin dile getirdiği tevhîd anlayışından oldukça farklıdır. Klasik kelâm uleması ulûhiyyet ve rubûbiyyete tevhîd diye bir taksime değinmemişlerdir. İbn-i Teymiyye'ye gelinceye kadar bilinmeyen bir tevhîd anlayışı,

⁵³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm*, (Düz.:Ferid Ceyyum), Metbetu'l Müsenna , Bağdad, s. 90-91.

⁵⁴ Avvad b. Abdullah el-Mu'tik, *el-Mu'tezile Ve Usuluhumu'l-Hamse Ve Mevkıfu Ehli's-Sünneti Minha*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Dördüncü Baskı, 2001, s. 81.

Kur'an ve Sünnet'te ifade edilen sahabeler ve selef ulehasının anladıkları tevhd anlayışından farklıdır. Bu tevhd anlayışına göre, tevhdin gerçekleşmemesi durumunda şirk ve küfür ortaya çıkmakta, müslümanların büyük çoğunluğu kolaylıkla İslâm dışına itilebilmektedir. Tehlikeli sonuçları doğurabilecek anlayışın çıkış noktası muhtemelen tevhdin kısımlara ayrılmasıdır. Bu nedenle burada bu taksim ve kavramların anlamlarını Sıddık Hasan Han'daki tevhd anlayışında dikkate alarak ele almak yerinde olacaktır.

2.1. Sıddık Hasan Han'da Tevhîd

Sıddık Hasan Han'a göre, İslam dininin temeli Cenab-ı Hakk'ın mülkünde ve fiillerinde tek, hiçbir şekilde ortağının bulunmadığı, zatında bir O'na denk hiçbirşeyin olmadığı ve ibadet edilmeye ve ulûhiyete sadece onun layık olduğu, ondan başkasının buna layık olmadığını kabuldür. Bu nedenle İslâma tevhd dini denmiştir.⁵⁵ *İlahınız tek bir ilahtır*⁵⁶ âyetinin tefsirinde müellife göre; bu başka şeylerden ulûhiyetin nefyedilerek Cenab-ı Hakk'a has kılınmasıdır. Bu ise insanları tevhdde çağırmakta başka her türlü bağlardan kurtulmayı öğütlemektedir. Buda gösteriyor ki insanlara duyurulması gereken ve onlardan saklanması haram olan ilk şey tevhd'dir.⁵⁷

Sıddık Hasan Han tevhd ve şirk kavramlarının üzerinde ehemmiyetle durmuş hemen hemen bütün kitaplarında bu kavramlara değinmiştir. Özellikle ed-Dînu'l-hâlis isimli hacimli kitabının büyük bölümünü buna ayırmıştır. Tevhîdi Allaha has kılma ve şirk ifade eden tavırlardan uzak durma meselesini üstüne kelâm etmeye hacet bırakmayacak kadar açık ve net bir mesele olduğunu, Cenab-ı Hakk'ın bütün peygamberleri ve bütün kitapları bu mesajla gönderdiğini belirtmiştir.⁵⁸ Dahası bütün Kur'an'ın tevhdle alakalı olduğunu belirtip sadece fatiha suresinde bile 33 yerde tevhdde işaret olduğunu zikredip daha sonra bunları teker teker zikretmiştir.⁵⁹ Fatiha suresinden bu kadar delil çıkarmanın zorlama olduğu daha evvel Şevkânîden başka kimsenin de böyle bir şeyi dile getirmediği dolayısıyla neden böyle bir yol tuttuğu sorusuna müellif : bu şekilde bir tefsirin hadislerde kınanan re'yle tefsir olmadığını, Allah tealanın kitabını anlama da ihsan ettiği bir anlayış olduğunu, bunu da zaten Arab dilinin verdiği imkanlarla ifade

⁵⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 56.

⁵⁶ El-Bakara, 2/163.

⁵⁷ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l Beyân Fi Makâsıdı'l-Kur'an*, Mektebetü'l -Asriyye (Düzenleyip Bastıran Abdullah b. İbrahim el-Ensari), Beyrut, 1992, I, 326.

⁵⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 9.

⁵⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 9-17.

etmenin mümkün olduğunu söyleyerek cevablamaktadır.⁶⁰ Sıddık Hasan Han *Ey insanlar sizi ve sizden evvelkileri yaradan Rabbinize ibadette bulunun umulur ki takvaya ulaşırsınız*⁶¹ âyetinin tefsirinde İbn-i Abbas'ın "İbadet edin" emrini "Tevhîdde bulunun", "Muvahhid olun" şeklinde anladığını belirtir. O'na göre Kur'an-ı kerimde ki bütün "abd" türevleriyle gelen emirler, aslında tevhîdi emreden âyetlerdir. *Hani o vakit ki rabbin beni israil'den Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz şeklinde misak almıştı*⁶² âyetindeki ibadetin Cenab-ı hakkın bir olduğunu kabul, resullerini tasdik ve Allahın indirdikleriyle amel etmek olduğunu bazı ehli ilim söylemiştir demektedir.⁶³ Görüldüğü üzere Sıddık Hasan Han ibadet edin emrinin sadece ameli sahayı ilgilendirmediği itikadi sahayıda içine aldığı ifade etmeye çalışmaktadır. Bu tavır İbn-i Teymiyye'nin öncülük ettiği ekolün en belirgin özelliklerindedir. Zaten Sıddık Hasan Han ilerde de görüleceği üzere bu ekolü harfiyyen takib etmektedir.

Ayrıca müellif, *İlahınız tek bir ilahtır. O rahman ve rahim olan Allah'tan başka ilahınız yoktur*⁶⁴ âyetinin Cenab-ı Hakk'ın ulûhiyyette şeriki rubûbiyyette benzeri olmadığını ifade ettiğine değinmektedir. Bu şekilde bir ifade Allahtan gayrisından ulûhiyyetin nefyedilmesiyle ancak vahdaniyetin isbat edilmiş olduğunu söylemektedir. Bütün bu âyetlerden yola çıkarak O, Tevhîdi; "Cenab-ı Hakkın varlıkta ortağı olmaması, zatında bölünmenin sözkonusu olmaması ve sıfatlarındada benzerinin bulunmaması" şeklinde tarif etmektedir.⁶⁵ Kur'an-ı Kerîm'de birçok yerde tevhîde uygun olmayan inançlar tenkit edilmektedir. Örneğin; Hıristiyanlar için "üç demeyin" yada "*Ey ehl-i kitab birbirimize kulluk etmeme Allaha şirk koşmama kelimesi üzerine bir ortak nokta da birleşelim*"⁶⁶ âyetlerinde görüldüğü üzere insanlar şirk koşmaktan uzaklaştırılmak istenirken bir başka âyette "şirk koşulmasını affetmeyeceği"⁶⁷ tehdidi bulunmaktadır.⁶⁸ Burada ehl-i tevhîd amelde kusurlu olsada ibadette ve rubûbiyyette Allaha şirk koşmuyor ise cennete girer, Eğer bir kimse şirkin bu türlerinden biriyle Allah'ın huzuruna çıkarsa hiçbir hayırlı ameli yokmuş gibi muamale görür

⁶⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.* I, 18.

⁶¹ El-Bakara, 2/21.

⁶² El-Bakara, 2/83.

⁶³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.* I, 19.

⁶⁴ El-Bakara, 2/163.

⁶⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 19.

⁶⁶ Al-i İmran, 3/64.

⁶⁷ En-Nisa, 4/48.

⁶⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 23.

demektedir.⁶⁹ Hz. İbrahim için âyette “ *İbrahim Allaha itaat(kanit) eden bir ümmet idi hanıftı(Allaha dışındaki şeyleri bırakıp Allaha yönelen) ve hiçbir zaman müşriklerden olmadı* ”⁷⁰ buyurulmaktadır. Sıddık Hasan Han Hz. İbrahim’in bu âyetteki vasıflarının gerçek manada tevhîdi gerçekleştirme evsafı olduğunu belirtiyor. Âyette Hz. İbrahim, ümmet, kanit ve hanif olmak ve müşrik olmamakla niteleniyor.⁷¹

Kur’an-ı Kerîm’de gönderilen bütün peygamberlerin bu çağrıyla gönderildiği bildirilmiştir. *Nuh’u kavmine gönderdik oda ey kavmim Allaha kullukta bulunun dedi*⁷² âyetinde Hz. Nuh bu çağrıyla yaparken başka bir âyette Hz. Hud *Ey kavmim Allah’a kullukta bulunun sizin ondan başka ilahınız yoktur*⁷³ buyurmaktadır. Sıddık Hasan Han bu ve benzeri peygamberlerin kavimlerini davet ettiği bütün âyetlerde tevhîdin, yani ondan başkasını ilah kabul etmemenin ne kadar öncelikli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Hz. peygamber bir hadislerinde Kur’an’daki en büyük âyetin tevhîdi en net ve açık ifade eden âyet olan âyete’l-kürsi olduğunu beyan etmiştir.⁷⁴ Sıddık Hasan Han bütün bunları tevhîdin Kur’an ve Sünnet’te ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermek için aktarmaktadır.⁷⁵ Ayrıca Tefâtânî’yi *Allah’tan başka gökte ve yerde ilah olsaydı yer ve gök fesada uğrardı*⁷⁶ âyetinin iknai bir delil olduğu kanaati nedeniyle tenkit etmekte Kur’anî delillerin iknai değil kat’i bir delil olduğunu belirtmektedir. Çünkü Kur’anî delilleri kelâmî deliller sistematığına dahil edip derecelendirmek yanlıştır. O’na göre, Kur’an’ın delilleri yanında kelâmî-felsefî delillerin, Allah’ın beyanının yanında bir başka beyanın anlamı yoktur.⁷⁷

Daha sonra müellif İbn-i Abbas’ın yukarıda belirttiğimiz, ibadetin tevhîd manasında olması kanaatinden yola çıkarak ilgili bütün âyetleri ele almaktadır. *dini Allaha has kılaraktan kulluk et* âyetini şirkten, riyadan uzak bir tevhîd olarak değerlendiriyor.⁷⁸ Ayrıca âyetlerin genel muhtevasından hayrın, tevhîd ve Allah’a itaat etrafında, şerrin ise Allaha şirk koşma ve masiyet etrafında olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ *Ben insanları ve*

⁶⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 111.

⁷⁰ Nahl, 16/120.

⁷¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 118.

⁷² Mü’minun, 23/23.

⁷³ Hud, 11/50.

⁷⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 20.

⁷⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 28.

⁷⁶ El-Enbiya, 21/25.

⁷⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 35.

⁷⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 42.

⁷⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 46.

*cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*⁸⁰ âyetini ele almakta burda ki yaratılışın gayesi olan ibadetin farklı yorumlarını aktarmaktadır. Mücâhid “bana ibadet etsinler”i beni tanırsınlar olarak anlarken, Kelbî ise tevhîdde bulunsun, muvahhid olsunlar şeklinde tefsir etmektedir. Sıddık Hasan Han bu yorumlara girerek baştan beri üzerinde durduğumuz tevhîdi ameli sahaya dahil etme çabası göstermektedir.⁸¹ Tevhîd’in ehemmiyeti üzerinde durmakta ve şöyle demektedir; tevhîd o kadar mühim bir meseledir ki Cenâb-ı Hakk’ın esmâsının, sıfatlarının ve tevhîdin anlatıldığı Haşr suresinin son âyetlerini yatarken okuyanın vefat ederse şehid olacağı hadislerde belirtilmektedir.⁸² Başka bir hadiste tevhîdi anlatan ihlas suresinin kuranın üçte birine denk geldiği ifade edilirken bir diğer hadiste, bir sahabinin bu sureyi çok sevdiğini söylemesi üzerine bu sevgi seni cennete sokar buyurulmuştur.⁸³

Sıddık Hasan Han bu noktada tevhîdin anlaşılması için önemli bir kavram olan “Tağut” kavramından bahsetmek gerektiğini söylemektedir. Şöyle ki; Bir âyette *her kavme Allah’a kullukta bulunun ve Tağuttan sakının emriyle resuller gönderdik*⁸⁴ buyurulmaktadır. Burada Allaha ibadetin karşısında onun zıddı “tağut” kavramı dikkat çekmektedir. O halde Tağut ne demektir? Sıddık Hasan Han tağut kavramına netlik kazandırmak için önce haddi aşmak manasındaki sözlük manasını vermekte daha sonra bu kavramla alakalı muhtelif kanaatları zikretmektedir. Örneğin Hz. Ömer tağutu Şeytan olarak anlarken Hz. Cabir kahinler olduğunu söylemektedir. İmam Malik Allahtan gayrı tapınılan herşey diye genişçe bir tarif yapmaktadır. İbn-i Kayyim el-Cevziyye ise sözlük manasını da dikkate alarak kulun kendisiyle haddini aştığı şeydir diyor. Bu şey bazen “tapınılacak bir varlık” olurken bazen “peşinden gidilen veya itaat edilen kimse” olmaktadır. Sıddık Hasan Han tağut kavramının bu tarifleri çerçevesinde İbn-i Kayyim el-Cevziyye’nin el-Cevâbu’l-Kâfi kitabından tevhîdin âyette ifade edilen kıst(adl) olduğu kanaatini nakletmektedir yani tevhîdin en önemli adalet yada denge olduğunu şirkin ise en kötü zulüm olduğu görüşünü benimsemektedir.⁸⁵

Müellif bu kavram çerçevesinde içler acısı bir durum olduğunu çünkü insanların büyük çoğunluğunun Allah’a ibadetten yüz çevirip tağuta kulluk ettiğini, resule ittibayı bırakıp

⁸⁰ Zariyat, 51/56.

⁸¹ Sıddık Hasan Han ,a.g.e., I, 47.

⁸² Sıddık Hasan Han, a.g.e., I, 49.

⁸³ Sıddık Hasan Han, a.g.e., I, 49.

⁸⁴ En-Nahl, 16/36.

⁸⁵ Sıddık Hasan Han, a.g.e., I, 94.

tağutların peşinden gittiğini dile getirmektedir.⁸⁶ Âyetteki “ibadet edin” ifadesinin ehl-i tevhîd olun demek olduğu hususunu da belirtmektedir. Müellife göre, şirkten kurtulmak en önemli kulluk vazifelerimizdendir. Çünkü şirk, âyetin ifadesiyle bütün salih amelleri iptal eder. Hz. Lokman oğluna *Allah’a şirk koşma çünkü şirk çok büyük bir zulumdür*⁸⁷ demiştir.⁸⁸

Sıddık Hasan Han tevhîdin, Kur’an ve Sünnet’te bu kadar ehemmiyetli yer tutmasına rağmen bazı ulemânın bu meselede gereken ehemmiyeti göstermediğini söylüyor. Öyle ki bu insanlar Kur’an’ın ruhuna yabancıdır ve bu nedenle az çok şirkin içerisine düşmüşler, bid’atlere hayır diyememişlerdir.⁸⁹

Sıddık Hasan Han kelâm ulemâsının tavrını da eleştirmekte mütekellim metoduyla hakikate ulaşamayacağını söylemektedir. Sahabeler kelâmcıların yaptığı gibi hiçbir vakit cevherle, arazla uğraşmamışlardır. Zaten bu anlayış, müntesiblerini kimi zaman ilhada, kimi zaman şüphe ve tereddüde sürüklemekte bazende ibadetlerde gevşeklik şeklinde tezahür etmektedir. Selef uleması da kelâm metoduna hiç hoş bakmamışlardır. Bu yolu benimseyen ulema bile ömürlerinin sonlarında pişmanlıklarını ifade etmişlerdir. İmamı’l Haremeyn Cüveynî’nin pişman ve selefin itikadı üzerine olduğunu belirterek vefat ettiği nakledilmiştir.⁹⁰

Müellifin bu şekilde kelâm ulemasını tenkid etmesi i’tikâdî meselelerde onların kanaatlerinin ehemmiyetli olmadığını göstermek içindir. Çünkü tevhîd ve şirkle alakalı kelâm ulemâsının kanaatleri, müellifin ve takib ettiği ehl-i hadîs ekolünün tevhîd ve şirk anlayışıyla fazla bir yakınlık göstermemektedir.

Kur’an ve Sünnetin bu en temel kavramı İslam düşüncesinin temel karakteristiğini belirlemiş ve İslâm medeniyetini inşaa etmiş bir kavramdır. Yalnız İbn-i Teymiyye’yle başlayan ehl-i hadîs geleneğinde tevhîd ve şirkin kapsamı oldukça genişletilmiş sadece i’tikâdî saha değil ameli sahanın da önemli bir bölümü tevhîd içerisine dahil edilmiştir. Bu genişletme düşüncesi tevhîdin kısımlarıyla ifade edilmiştir..

⁸⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 53-54.

⁸⁷ Lokman, 31/13

⁸⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 193-194.

⁸⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 7.

⁹⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 136.

2.2. Tevhîd Taksimeleri Ve Tevhîdin Uluhiyet Ve Rububiyet Şeklinde Ayırmanın Temeli

Tevhîdin kısımları olarak ifade edilen tevhîd-i uluhiyet ve tevhîd-i rububiyet tabirleri erken dönemlerden itibaren kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Çünkü Mâtüridî'nin *Kitabu't-tevhîd*'inde, İbni Teymiyye'den önce yaşamış Ebû'l-Muîn Neseî' de (ö. 507/1115) de bu tabirleri görmek mümkündür.⁹¹ Bazı yazarlara göre Yusuf ed-Dicvî'nin⁹² bu ayrımı İbn-i Teymiyye'ye mal etmesi doğru değildir. Zira bu ayrım erken dönemlerde oluşmuş Kur'an-ı kerîm âyetlerinden böyle bir ayrım çıkarılabilmiş ve önceki kelâm metinlerinde de bu tabirler yer almıştır.⁹³

Ancak İbn-i Teymiyye (ö.728/1328) öncesi her ne kadar bu tabirler kullanılsa da⁹⁴ İbn-i Teymiyye'nin bu kavramlara yüklediği manaları taşıdığı söylemek zordur. Mesela Mâtüridî bu kavramları ifade zenginliği kasdıyla eş anlamlı, en azından yakın anlamlı kullanmaktadır.

Bu nedenle Yusuf ed-Dicvî'nin de dediği gibi⁹⁵ bu tabirler, İbn-i Teymiyye öncesi metinlerde geçmekte fakat İbn-i Teymiyye sonrası yüklenen manaları taşımamaktadır. Bu kavramların tarihi bir geleneği olmadığını zaten İbn-i Teymiyye'nin kendisi de ifade etmektedir. Çünkü İbn-i Teymiyye kelâmcıların tevhîd anlayışını tenkid etmekte hatta bu anlayışın ta'til olduğunu ve kelâmcılara da Bişr el-Merîsî'den (ö.218/833) geçtiğini belirtmektedir.⁹⁶ Ayrıca Eş'arî kelâmcıları tevhîdî üç manada; birincisi; Cenab-ı hakkın tecezzi, inkısam ve terkib gibi şeylerden münezzehe olması, ikincisi; benzeri olmaması, üçüncüsünün ise; mülkünde ortağı olmaması, her şeyi yaradanın "O" olması anlamında olduğunu ifade etmişlerdir. İbn-i Teymiyye ise bahsi geçen üç maddenin kısmen tevhîd-i rubûbiyeti ifade ettiğini, Cenab-ı Hakk'ın resulleri gönderdiği tevhîdin ise tevhîd-i ulûhiyyet olduğunu, dolayısıyla kelâmcıların tevhîd-i ulûhiyyete hiç değinmemiş olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla Peygamberlerin gönderildiği asıl tevhîd anlaşılmamaktadır. Ona göre kelâmcılar tevhîdden arab müşriklerinin alemi

⁹¹ Mâtüridî, *a.g.e.*, s.38.39 ; Ebul Muin En Neseî, *Tabsiretul Edille*, (tahkik ve talik: Hüseyin Atay), Diyanet Yayınları, Ankara, 2004, I, 113-117.

⁹² Ebu'l-Mehasin Yusuf B. Muhammed b. Nasr Ed-Dicvî, Ezher Üniversitesinde öğretim üyesiği yapmıştır. Maliki fakihidir. 1946'da vefat etmiştir.

⁹³ Topaloğlu, "Allah", *DİA*, Ankara, 2003, II, 478.

⁹⁴ Mâtüridî, *a.g.e.*, s. 39.

⁹⁵ Yusuf Ed-Dicvî, *Makalât Ve Fetava*, Daru'l-Besâir, Kahire, I, 322.

⁹⁶ İbn-i Teymiyye, *Tisi'niyye*, (*Thk. Muhammed b. İbrahim El-Aclân*), Mektebetu'l Maarif, III, 788.

yaradanın Allah olması manasındaki inançlarından başka bir şey anlamamışlardır. Oysa sadece bu tevhîdle muvahhid olunamaz.⁹⁷

Görüldüğü üzere İbn-i Teymiyye kendinden önceki bütün kelâmcıları tevhîdi anlamamakla suçlamakta Kur'an ve Sünnetten, farklı bir anlayış çıkarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu kavramların İbn-i Teymiyye öncesi dönemde aynı anlamda kullanıldığını söylemek imkansızdır. Aslında bu çaba kısmen İbn-i Teymiyye'de olmak üzere tabilerinde oldukça sık görülen bir durumdur. Örneğin şirkle alakalı üç cilt eser yazan muasır müelliflerden Ebû Bekr Muhammed Zekeriyya bu tabirleri zorlama yorumlarla selef'e nisbet etmeye çalışmakta, naslardan istikra ve tettebbu' (tümevarım ve derince araştırma) yoluyla bunun çıktığını isbat etmeye çalışmaktadır.⁹⁸

Aynı şekilde muasır müelliflerden Adil b. Muhammed b. Ali eş-Şeyhanî *Hakikatu'l-iman* isimli eserinde Muhammed Emin Şinkîti'den (ö.1973) alıntı yapmakta ve tevhîd-i ulûhiyyet ve tevhîd-i rubûbiyyet kavramlarının Kur'an genelinden *istikra/tüme varım* yoluyla çıkarıldığını belirtmektedir. Taberî (ö. 310/923) ve İbn-i Mende (ö. 395/1005) gibi selef ulemasının ise buna işarette bulunduğunu ve nihâyetinde de İbn-i Teymiyye ve İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) bu kavramları açık bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir. *Hakikatu'l-iman* eserinin müellifi bu meselenin nahiv kurallarının tesbitine benzediğine değinmektedir. Ona göre Arablar konuşurken nahiv kurallarını; "Bu isimdir", "Bu fiildir", şeklinde bilmiyorlardı. Fakat dilde bu kaideler saklıydı. Daha sonra gelen ulemâ Arab dilini istikra' yoluyla araştırarak var olan bu kuralları tesbit etmişlerdir.⁹⁹

Şunu belirtmek gerekir ki müellifin selefte işaret vardır dediği noktalara katılmak zordur. Mesela İbn-i Mende tevhîdin üç hususuna; birincisi ihlas suresinin muhtevasını kabul, ikincisi mahlukâtın nasıl yaratıldığını düşünme, üçüncüsü Cenab-ı Hakkın kendini isimlendirdiği esma-i hüsnasını ibadet ve zikir için bilmeye değinmektedir. İbn-i Mende'nin bu ifadelerinden yorumla tevhîd-i uluhiyyet çıkarılmaktadır.¹⁰⁰ Buradan İbn-i Teymiyye geleneğinden anlaşıldığı gibi tevhîd-i ulûhiyyetin söz konusu olduğunu söylemek zordur.

⁹⁷ İbn-i Teymiyye, *a.g.e.*, s. 780-800.

⁹⁸ Ebû Bekr Muhammed Ez-Zekeriyya, *eş-Şirk fi'l kadim ve'l-Hadis*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, I, 70-97.

⁹⁹ Adil b. Muhammed b. Ali eş-Şeyhanî, *Hakikatu'l-iman*, Usulu's-Selef, Birinci Baskı, Riyad, 2005, s. 97-98.

¹⁰⁰ Adil b. Muhammed b. Ali eş-Şeyhânî, *a.g.e.*, s.100.

Böyle bir mesned bulma çabası, bu kavramların pratik etkilerinde de görülecektir. Oysa bu iddiaların aksine selefte böyle bir ayrımı görmemekteyiz. Bazı kelâmcıların bu tabirleri kullanmalarından yola çıkarak, İbn-i Teymiyye'nin bu tabirlere yüklediği manayı kasdettiklerini söylenemez. İbn-i Teymiyye ise bu iki kavrama o kadar farklı anlamlar yükleyerek yeni bir düşünce sistemi oluşturmuştur.

Tevhîd kavramı, marifette ve isbatta tevhîd, talepte ve yönelişte tevhîd, ilmi ve haberi tevhîd, iradi ve talebi tevhîd, kavli-ameli tevhîd şeklinde farklı biçimlerde tasnif edilebilmektedir. Bütün bu ikili tasnifleri tevhîd-i rubûbiyyet ve tevhîd-i ulûhiyyet şeklinde ifade etmek mümkündür. Meşhur kullanımda zaten böyledir. Bazıları da bir üçüncü kısım olarak tevhîd-i sıfatı saymaktadırlar. Ancak bu temelde bir değişiklik değildir. Çünkü tevhîdi ikili taksime tabi tutanlar tevhîd-i sıfatı tevhîdi rubûbiyyetin içinde değerlendirmektedirler.¹⁰¹

2.3. Sıddık Hasan Han'a Göre Tevhîd'in Kısımları

Sıddık Hasan Han da İbn-i Teymiyye ekolünde ki gibi tevhîdi iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, marifette ve isbatta tevhîddir ki bu tevhîde Rubûbiyyette, isim ve sıfatlarda tevhîd de denebilir.

İkincisi, isteme ve yönelmede tevhîddir ki bu tevhîde tevhîd-i ulûhiyyet ve veya tevhîd-i ibadette denebilir.¹⁰² Daha sonra yaptığı bu tasnifi iyice açıklığa kavuşturmak için İbn-i Kayyim el-Cevziyyeden alıntılar yapmaktadır. İbn-i Kayyim el-Cevziyye birinci çeşit tevhîdi “Cenab-ı Hakk'ı, isim ve sıfatlarını ve alemde tasarruf edenin sadece “O” olduğunu kabul” şeklinde tarif etmektedir. Bu çeşit tevhîd Kur'anda İhlas suresi, Haşr suresinin son âyetlerinde ve başka bir çok surede muhtelif şekillerde geçmektedir. Tevhîd'in ikinci kısmı ise kâfirûn suresindeki tevhîddir. Daha sonra her ne kadar belirttiğimiz surelerde bu tevhîd çeşitleri baskın olsa da bütün Kur'an'da her iki çeşit tevhîdi her âyette bulmak mümkündür.¹⁰³ Daha sonra İbn-i Teymiyye'nin Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerini gönderdiği tevhîdin, Allah'tan başkasına ibadet etmemek tevekkülde bulunmamak her ne iş yaparsa onun için yapmak manasındaki tevhîd-i ulûhiyyet olduğu kanaatini aktarmaktadır. Aynı zamanda bu tevhîd, Cenab-ı Hakk'ın zatına izafe ettiği isim ve sıfatları ona izafet etmek manasındaki tevhîd-i rubûbiyyeti de kapsamaktadır. İbn-i Kayyim el-Cevziyye'ye göre, “ilah” kelimesi Ebu'l-Hasen Eş'arî

¹⁰¹ Ez-Zekeriyya, a.g.e., s.77-78.

¹⁰² Sıddık Hasan Han, a.g.e., I, 56.

¹⁰³ Sıddık Hasan Han, a.g.e., I, 56-57.

ve tabiileri tarafından “yaratmaya kadir” manasında anlaşılmıştır. Halbuki ilah kelimesi ibadet edilen ve ibadet edilmeye tek layık olan manasındadır. İlah kelimesine yanlış mana verme tevhîdi yanlış anlamaya yol açmakta, tevhîdi isbat etmekten de alemi yaratan ve hükmeden bir ilahı kabulden başka bir şey anlamamakta netice de sadece Allah tealaya ibadet etme hakikatini ıskalamaya yol açmaktadır.¹⁰⁴

Müellif Şah Velîyyullah Dihlevî'nin *Hüccetullahi'l-baliğa* isimli eserinden yaptığı alıntıda Şah Velîyyullah Dihlevî tevhîdi dört mertebeye ayırmaktadır. Şöyle ki; Vacibu'l-vucûd olmayı sadece Cenab-ı Hakk'a has kılma birinci mertebedir. İkinci mertebe, arşı gökleri ve yeri Cenab-ı Hakkın yarattığını kabul etmektir. Üçüncüsü, göklerde ve yerde olan icraatı Cenab-ı hakka vermektir. Dördüncüsü ise, Allah'tan başkasının ibadete layık olmadığını bilme. Bu mertebelerden ilk ikisi ihtilafa düşülen ve peygamberlerin tashihi için gönderildiği tevhîd değildir. Bu tevhîd de ne Arab müşrikleri ne de Yahudi ve Hıristiyanlar farklı düşünmektedir. Tevhîd'in son iki mertebesinde ise bazı grublar yanlışlara düşmüşlerdir. Bunlar da yıldızlara tapanlar, müşrikler ve hristiyanlardır.¹⁰⁵ Fakat Sıddık Hasan Han iyi düşünülürse bu mertebelerin tevhîdin iki kısmına irca edileceğini söylemektedir.¹⁰⁶ Görüldüğü üzere Sıddık Hasan Han tevhîdi kısımlara ayırma meselesinde İbn-i Teymiyye ekolünü takip etmektedir. Zaten bu tasnifler farklı isimlerle ifade edilselerde genel olarak tevhîd-i ulûhiyyet tevhîd-i rubûbiyyet şeklinde yaygın kullanımı sahib olmuştur.

2.3.1. Tevhîd-i Rubûbiyyet

Rab, bütün mahlukâtı besleyip terbiye eden, onları ıslah eden, onların maliki olan manasında Cenab-ı hakkın ismidir. Allah'tan gayrısı için kullanılırsa izafetsiz kullanılmaz. Rubûbiyyet ise maliklik, ıslah edicilik manalarına gelmektedir.¹⁰⁷ Rağıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*'ında benzer manalar verilmekte, mevcudâtın maslahatını üstüne alma, bir şeyi yavaş yavaş kemale erdirme ve aynı zamanda sebeplerin hâlıkı yani müsebbibu'l-esbâb olma hususuna dikkat çekilmektedir.¹⁰⁸ Tevhîd-i rububiyet terkinin ise Allah tealayı, bütün varlığı, yeri göğü yaradan, mahlukâtın maslahatını üstüne alan olarak kabul etmek, başka bir tabirle rab olarak Allah'ı kabul etmek anlamında, olduğunu söyleyebiliriz. Zatta tevhîd anlamındaki bu yaklaşımın yanında

¹⁰⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 59-60.

¹⁰⁵ Şah Velîyyullah Dihlevî, *Hüccetu'llahi'l-Baliğa*, Düz. Muhammed Tu'me El-Halebi, Daru'l-Marifet, Beyrut, İkinci Baskı, 2004, I, 138.

¹⁰⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 75.

¹⁰⁷ İbn-i Manzûr, *Lisanu'l Arab*, I, 399.400 ; Mütercim Asım Efendi, *El-Okyanusu'l-Basit*, I, 137.

¹⁰⁸ Rağıb El-İsfehani, *Mu'cemu Müfredatı Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, s. 189.

Kur'an ve Sünnette yer alan sıfatları Allah'a izafe etmeyede sıfatlarda tevhd diyebiliriz.¹⁰⁹ Tevhid-i rububiyet bu iki kısımdan oluşmaktadır. Bu tevhide ehl-i hadis geleneğinde, marifette ve isbatta tevhd, ilmi ve haberi tevhd de denilmiştir. İbn-i Teymiyye sadece bu tevhdin kişiyi muvahhid yapmayacağını çünkü müşriklerde Allah'ın rububiyetini kabul ettikleri halde müşrik olmaktan kurtulamadıklarını, Kur'anın bu gerçeği ifade ettiğini belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim'de *Gökten ve yerden sizi kim rızıklandırır, duymaya ve görmeye malik olan kimdir? Diriden ölüyü ölüden diriye çıkararak kimdir? Emri tedbir eden (kainatta tasarruf eden) kimdir? diye sorsan Allah diyecekler. Sen de deki hiç sakınmaz mısınız?*¹¹⁰ buyrulmaktadır. Bu âyetten anlaşılıyor ki müşrikler, kelâmcıların tevhd tarifine göre muvahhidirler. Halbuki durum hiçte öyle değil,¹¹¹ diyerek tevhd-i rububiyetin Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerini gönderdiği tevhd olmadığını belirlemektedir. Ebû'l-izz el-Hanefi de (ö. h.792) İbn-i Teymiyye'nin usulünü takip ederek *el-Akide'tü't-Tahâvî* şerhinde tevhdin Kur'an ve Sünnette geçen sıfatlara Cenab-ı Hakk'a nisbet etmek manasındaki tevhd-i sıfat, bütün varlığı Allah'ın yarattığını ifade eden tevhd-i rububiyet, Allah tealanın ibadete layık olduğunu ve hak sahibi olduğunu ifade eden tevhd-i uluhiyet, olarak, üç kısma ayırmaktadır.¹¹² O'na göre Allah Tealanın bizden beklediği tevhd, tevhd-i rububiyeti de içeren tevhd-i uluhiyettir.¹¹³ İnsan sadece tevhd-i rububiyetle müşrik olmaktan kurtulamaz. Tevhid-i uluhiyetle ancak şirkten kurtulur. Bunun içindir ki Cenab-ı Hakk Kur'an'da tevhd-i rububiyeti tevhd-i uluhiyete delil olarak getirmiştir.¹¹⁴ Mesela Zuhuruf suresinde *"Onlara sorsan ki kendilerini kim yarattı? 'Allah' diyecekler. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?"*¹¹⁵ buyruluyor. Yani tevhd-i rububiyet tevhd-i uluhiyete delil olarak kullanılıyor. Yalnız şunu da belirlemek gerekir ki Ebû'l-İzz el-Hanefi tevhd-i rububiyetin tevhd-i uluhiyeti de içerdiğini belirterek İbn-i Teymiyye'nin tevhd-i rububiyeti önemsizleştiren tavrını yumuşatarak orta bir yol bulmuştur.

İbn-i Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise tevhd-i rububiyetin isbatının en büyük delili *Allah hususunda şek olur mu? O ki yeri göğü yokluktan varlığa çıkarandır*¹¹⁶

¹⁰⁹ Makrizî, *Tecridu't-Tevhd*, Mektebetü't-Turasi'l-İslâmi, 1993, s.10.

¹¹⁰ Yunus, 10/ 31.

¹¹¹ İbn-i Teymiyye, *Tisi'niyye*, II, 899.

¹¹² Ebu'l-İzz el-Hanefi, *Şerhu't-Tahavi*, Daru'l Hadis, Kahire, 2005, s.18.

¹¹³ el-Hanefî; *a.g.e.*, s.23.

¹¹⁴ el-Hanefî, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹⁵ Zuhuruf, 43/ 87.

¹¹⁶ İbrahim, 14/10.

âyeti olduğunu ayrıca isbata muhtaç olmadığını belirtir. Ayrıca “Kendisi delil olana delil mi aranır” diye İbn-i Teymiyye’den bir nakilde bulunur.¹¹⁷

Rubûbiyyet tevhîdini bugün için herkes kabul ediyor demek oldukça zordur. Yusuf Karadâvî tevhîd anlayışında İbn-i Teymiyye çizgisinde bulunsada ehl-i hadîs geleneğinin dediği gibi, “bu tevhîd herkesin kabulü” diyememekte, onun için bu tevhîdi eskiden “Dehriyyûn” şimdi de “Materyalistler” kabul etmiyor demektedir.¹¹⁸ İbn-i Teymiyye yaşadığı dönemde gördüğü olumsuzlukları gidermek için tevhîdi ameli sahanın içerisine sokmaya gayret etmiş, buda İbn-i Teymiyye’yi tevhîdin itikadi boyutunu çok zayıf görmeye götürmüştür. İnkâr fikrinin çok yaygın olmadığı o dönemlerde “Herkes alemi yaradan bir varlığı (tevhîd-i rubûbiyyet) kabul ediyor o halde Tevhîdin başka boyutları vardır” şeklinde bir anlayış bir dereceye kadar anlaşılabilir. Fakat bugün için aynı şeyleri söylemek imkansızdır. Alemi yaradan bir ilah kabul etmeme anlayışı tarihte hiçbir dönemle kıyas kabul etmeyecek kadar kendine taraftar bulmuştur.¹¹⁹

Buna rağmen günümüzde yazılan kitaplarda bile alemi vareden bir ilahı herkes kabul ediyor şeklinde ifadelere raslamaktayız. Bu anlayış sahiblerince, Ehl-i sünnet kelâmcılarının tevhîd anlayışını ifade eden rubûbiyyette tevhîd anlayışı çok önemli olarak görülmemekte, tevhîd-i ulûhiyyeti anlatmak için bir araç olarak görülmektedir.

2.3.2. Tevhîd-İ Ulûhiyyet

Ulûhiyyet, kulluk etmek ve ibadette bulunmak manalarına gelir. “İlah” kelimesi ise mutlak manada Allah Tealayı ifade eder, fakat ondan gayrı tapınılan şeyler için kullanıldığında onu öyle kabul edenler nezdinde “ilah” kastedilmiş olur. Çünkü bu kimseler o şeylerin ibadete layık olduğunu düşünmektedirler.¹²⁰ Rağib el İsfehânî de ibadet manasının üzerinde durmakta ilk mana olarak mabud manasını vermektedir.¹²¹

Tevhîd-i uluhiyyet terkibi ise kulluk edilmeye tek layık olanın Allah olduğunu kabul edip, ondan başkasına kulluk etmeme ve ondan başkasından yardım istememe manalarına gelmektedir.¹²²

¹¹⁷ İbn-İ Kayyım El-Cevziyye, *Medaricu's-Salikin*, (Terc. Abdul Münim Salih Ali El-İzzi), Müessesetu'r-Risale, İkinci Baskı, 1986, I, 80-81.

¹¹⁸ Yusuf El-Karadâvî, *Tevhîdin Hakikati*, Özgün Yay, Yedinci Baskı, İstanbul, 1996, s. 22.

¹¹⁹ İbrahim Çoşkun, *Ateizm Ve İslam*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 12.

¹²⁰ *Lisanu'l Arab*, XIII, 467, 468; *El-Okyanusu'l-Basit*, III, 723.

¹²¹ Rağib El-İsfehani, *Müfredat*, s. 17.

¹²² ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, s. 69.

Şunu belirtmek gerekir ki ehl-i hadîs geleneği “ilah” kelimesiyle “rab” kelimesinin müteradif olmadığının ısrarla üzerinde durmaktadırlar. Kelâm alimlerinin “ilah” kelimesini “yokluktan varlığa çıkarmaya kadir” şeklinde tarif etmelerinin sözlük manasını dışlamak, “ilah” ve “rab” kavramlarını müteradif kılmak olduğunu belirterek tenkit etmektedirler. Halbuki ilah kelimesi sözlüklerde rabten farklı olarak “kulluk edilen” zat manası taşımakta dolayısıyla ilah ve rab kavramları birbirinden farklıdır. Bu şekilde ulûhiyyette tevhîd kavramı ortaya çıkarılmaktadır.¹²³ Kanaatimizce “rab” ve “ilah” kelimelerinin eş anlamlı olmaması üzerinden yapılan değerlendirmeler pek isabetli değildir. Çünkü her ne kadar sözlüklerde farklılıklar söz konusu olsada bu kavramlar Kur’an ve Sünnet’te yakın anlamlı kullanılmış ve gelenekte de bu yol takip edilmiştir.

Tevhîd-i ulûhiyyetin peygamberlerin getirdiği tevhîd olduğunu İbn-i Teymiyye ısrarla vurgulamaktadır.¹²⁴ İbn-i Teymiyye’nin talebesi ve en önemli takipçisi olan İbn-i Kayyim el-Cevziyye tevhîd-i rubûbiyyetin “Yalnız sana ibadet ederiz” demek olduğunu, tevhîd-i ulûhiyyetin ise fatiha suresinde belirtilen “Yalnız senden yardım dileriz ” manasını ifade ettiğini söylemekte¹²⁵ bu tevhîdi anlatan bir çok âyet Kuran’da bulunduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, Kâfirûn suresi tevhîd-i ulûhiyyeti içermektedir. Çünkü bu sûrede Allah teala Efendimize “sizin ibadet ettiklerinize ben ibadet etmem” demesini emretmektedir. Buda Allah’tan gayrisına ibadet etmemek, ibadeti ona has kılmak manasındaki tevhîd-i ulûhiyyettir. Aynı şekilde Fatiha suresinde “Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz” âyeti de kulluğun en önemli ifadeleri olan ibadet ve istiâne (yardım isteme)’nin sadece Allah’a yapılmasını buyurur ki bu da tevhîd-i ulûhiyyettir. Enbiya sûresinde “Senden evvel hiçbir resul göndermedik ki ona benden başka ilah yoktur ve bana ibadet edin diye vahyetmiş olmayalım”¹²⁶ buyurulmaktadır. Bundan da Allah Tealanın resulleri tevhîd-i ulûhiyyetle insanlara gönderdiği çıkarılmaktadır.¹²⁷

Bunlardan başka; *De ki ey ehli kitapsizle bizim aramızda ortak bir kelimeye gelin, Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım*¹²⁸, *Onlara kendi içlerinden bir resul gönderdik ve Allaha ibadette bulunun çünkü sizin ondan gayri*

¹²³ ez-Zekeriyya, a.g.e., s. 36-47.

¹²⁴ İbn-i Teymiyye, *Tisi’niyye*, s. 897.

¹²⁵ İbn-i Kayyim, a.g.e., s. 82.

¹²⁶ El-Enbiya, 21/25.

¹²⁷ ez-Zekeriyya, a.g.e., s. 26.

¹²⁸ Al-i İmran, 3/64.

*ilahınız yoktur buyurduk*¹²⁹, ”hüküm ancak Allaha aittir sizede ondan gayrisına ibadet etmemenizi emretti”¹³⁰ âyetlerinin de tevhîd-i uluhiyeti gösterdiğini söyleyebiliriz. *Ekserisi Allah’a şirk koşmadan iman etmiyor*¹³¹ âyeti de bir tarafta imândan bahsetmekte diğer taraftan bu imanın şirk bulaşmış bir imân olduğunu yani bu kimselerin tevhîd-i ulûhiyyette sorunları olduğunu gösterir. Hz. Peygamber’in kabirlerin meşad kılınmasını nehyetmesi¹³² kişinin kendine krallar kralı (şehinşah-meliku’l-emlak) ismini vermesinin Allah katında en çirkin isim olduğunu söylemesi,¹³³ Allah’tan başkasına yemin edilmesini yasaklaması¹³⁴ ve benzeri nasları ehl-i hadîs geleneği tevhîd-i uluhiyeti ifade eden naslar olarak görmüşlerdir.

Yusuf ed-Dicvî burada bazı itirazlarda bulunmaktadır. O’na göre burada Hz. Peygamber’in İslâm’a girenlere “iki tür tevhîd var sadece biriyle müslüman olamazsınız” dediğine dair en ufak bir şeye rastlayamamaktayız. Bir diğer husus Kur’an-ı Kerîm’de uluhiyetle ibadet her zaman beraber zikredilmemekte bazen ibadet rububiyete bağlanmaktadır. Mesela; “*Yerlerin ve göğün rabbi ona ibadet et ve ibadetinde sabret*”¹³⁵ buyurmakta başka bir âyette “*Size melekleri ve peygamberleri rab edinme diye emretmez*”¹³⁶ buyurulmuştur. Tevhîdin bu şekilde bir taksimi söz konusu olsa idi “rab edinme” değil, “ilah edinme” denmesi gerekirdi. Ayrıca “*Hahamları ve ruhbanları kendilerine rab edindiler*”¹³⁷ âyeti inince eskiden hıristiyan olan Adıyy b. Hatim Hz. Peygamber’e; Ya Resulelah biz onlara tapınmıyorduk ki diye sormuş, Hz. Peygamber de Allahın helal kıldığını haram kılıyorlar da siz onu haram kabul etmiyor muydunuz, Allah’ın haram kıldığını helal kıldıklarında sizde onu helal kılmıyor muydunuz? demiş oda evet deyince işte rab edinme budur buyurmuştur.¹³⁸ Görüldüğü üzere ulûhiyyette şirk diyebileceğimiz şirkte, rab edinme kelimesi geçmektedir. Eğer onların dediği gibi olsaydı rab edinme değil ilah edinme tabirinin geçmesi gerekirdi. Bu da bu şekilde bir tasnifin aslının olmadığını göstermektedir.¹³⁹ Şunu belirtmek gerekir ki

¹²⁹ Müminun, 23/32.

¹³⁰ Yusuf, 12/40.

¹³¹ Yusuf, 12/106.

¹³² Buhârî, “Cenaiz”, 23.

¹³³ Buhârî, Müslim, ‘Adab’, 4.

¹³⁴ Buhârî, ‘Eyman ve Nuzur’, 83.

¹³⁵ Meryem, 19 /65.

¹³⁶ Al-i İmran , 3/80.

¹³⁷ Tevbe, 9/31.

¹³⁸ Tirmizi, *Tefsiru’l Kur’an*, 48 ; Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Cerîr et-Taberî , *Câmiu’l-beyân an tevîli’l-Kur’an el-mektebetu’t-tevfikiyye*, tahk. Hani el-Hacc, Zekerıyya el-Barûdî, Hayri Saîd, X, 119.

¹³⁹ Dicvî, *Makalât Ve’l-Fetâvâ*, I, 322-335.

bu geleneğin en çok tutunduğu “Ekserisi şirk koşmadan iman edemez”¹⁴⁰ âyetindeki bahsedilenleri müslümanlar olarak ele almak doğru değildir. Çünkü bu âyetin tefsirine bakıldığı zaman bu kimselerin Allah’ın varlığını kabul etmekle beraber putlara tapanlar olabileceği üzerinde durulmuştur. Fakat bu müşriklerin sıhhatli bir inanca sahib olduklarını kesinlikle ifade etmez. Âyet-i kerîmeler müşriklerin inançlarındaki boşlukları ve hakkı kabul etmemelerini tenkid sadedindedir. Müfessirler bunun dışında bu kimselerin riyakarlar, münafıklar olması ihtimali üzerinde de durmuşlardır.¹⁴¹ Zaten bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine yeryüzünün hazinelerinin anahtarlarının verildiğini, artık bundan sonra ümmeti için şirk tehlikesinden endişe etmediğini kendisini tedirgin eden şeyin, dünya nimetlerini paylaşmada ayrılıklara düşmeleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²

Yukarda aktarmaya çalıştığımız üzere tevhîdin taksimine ve özellikle de tevhîd-i uluhiyet kavramına itirazlar olsada bu ifadelerin en meşhur manaları böyledir. Şunu belirtmek gerekir ki kelâmcılarla İbn-i Teymiyye ekolü arasındaki tartışma tevhîd-i uluhiyet meselesinin tevhîdin bir kısmı olarak kabul edilip edilmeyeceğinin tartışmasıdır. Bazıları ise tevhîd olarak isimlendirdiğimiz Allaha imanın, tevhîdin bu sayılan kısımları olmadığı müddetçe gerçekleşmiş olmayacağını söylemektedir.¹⁴³ Yusuf ed-Dicvî İbn-i Teymiyye geleneğinin “*Melekleri ve nebileri Allahu bırakıp rab edinmenizi istemez*”¹⁴⁴ âyetinde açıkca rab edinmeleri ifadesi geçmesine rağmen rubûbiyeti herkes ikrar ediyor iddialarını yanlış bulmaktadır. Birazda dalga geçerek kabirde meleklerin rabbin kim? diye soracaklar ilahın kim diye sormayacaklar, çünkü onlar Teymî (İbn-i Teymiyye’ye nisbetle) değiller demektedir.¹⁴⁵ Yusuf ed-Dicvî İslâm toplumunun büyük bölümünün kanını heder eden bu anlayışa Usame hadisesi örneğiyle cevap vermektedir. Hz. Usame harbte “la ilahe illAllah” diyen birisini korkudan söyledi diye öldürmüş Hz. Peygamber de onu şiddetle tenkid etmiştir. Bu rivâyette tevhîdin ve şirkin herhangi bir taksime tabi tutulduğu görülmezken nasıl olurda böyle bir şirk taksimi yaparak peygamberin yapmadığı, bilakis yasakladığı şeyi siz yaparsınız? Hem

¹⁴⁰ Yusuf, 12/106.

¹⁴¹ Muhammed Ali Sâbûnî, *Muhtasar-ı tefsîri ibn-i Kesîr*, Daru’s-Sabuni, Yedinci Baskı, Kahire, 2012, II, 255.

¹⁴² Buhârî, “Cenaiz”, 23.

¹⁴³ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, s.97.

¹⁴⁴ Al-i İmran, 3/80.

¹⁴⁵ Yusuf ed-Dicvî, *a.g.e.*, I, 323-326.

bu şekilde ümmetin büyük çoğunluğunu İslâm milleti dışında bırakıp, kanını, malını helal sayarsınız?¹⁴⁶

Yusuf ed-Dicvî bu aşırılıklara karşı mücadelesinde takdire şayandır. Hz. Peygamberin böyle bir tevâhidten bahsetmemesi bu kavramların sorgulamak gerektiğini göstermektedir. Maalesef Arab dünyasında yapılan çalışmalarda İbn-i Teymiyye'nin bu tasnifi genel olarak bir dogma gibi kabul edilmektedir. Sanki İbn-i Teymiyye öncesinde bu hususlarda hiçbir şey ortaya konulmamış gibi bir hal söz konusudur. Bu anlayışa göre çok kolay bir şekilde Müslümanlar müşrik kapsamına dahil edilebilmektedir.

Sıddık Hasan Han, İbn-i Teymiyye'yi takip ederek tevâhid-i ulûhiyyet kavramını açıklarken ilah kelimesinin önem kazanmakta olduğunu belirtiyor. Şöyle ki; ilah kelimesi Eşâ'ri kelâmcılarına göre yoktan varetmeye kâdir manasındadır. İbn-i Teymiyye ise bu mananın ilah kelimesini ifade etmediğini esasen İlah kelimesinin ibadete tek hak sahibi anlamında olduğunu söylüyor.¹⁴⁷ İbadette veya ulûhiyyette tevâhid terkihi olarak ise, her türlü ibadeti Allaha yapmak anlamına gelmektedir. Müellifin Makrizî'den yaptığı alıntıya göre tevâhid-i ulûhiyyet Cenab-ı Hak'ın kullar tarafından ma'bud ve mahbub edinilmesi şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Bu kanaatini temellendirirken de şöyle demektedir: âyeti kerimede Cenab-ı Hak şefaati edinilmesini bile şirk sayarken tezellülün en uç boyutları olan başkasına ibadet şirk olmaz olur mu? Onun için kelime-i tevâhidde Allah'tan gayrı yok denilen neden "razık" "halık" değil de "ilah" olduğu anlaşılmalı olur. Bunun manası her türlü mabudu reddediyor bütün ibadetleri sana has kılıyorum demektir.¹⁴⁹

Peygamberler rubûbiyyet'te tevâhidi tekit ibadette tevâhide ise davette bulunmak için gönderilmişlerdir. Mesela *Allah hususunda şek mi olur ondan başka yara-dan mı var*¹⁵⁰ âyetinde görüldüğü gibi rubûbiyyette tevâhide sadece bir hatırlatma söz konusudur. Başka bir âyette ise "*her kavimde Allaha ibadet edin diyen bir peygamber gönderdik*"¹⁵¹ denilmekte ve bu şekilde peygamberlerin çağırdığı tevâhidin ibadette tevâhid olduğu anlaşılmaktadır. Sıddık Hasan Han'a rubûbiyyette tevâhid bütün topluluklar tarafından üzerinde icma edilmiş bir meseledir. Akli başında olan herkes bu kanaattedir. Müşriklerin, putları ma'bud edinmeleri, hıristiyanların Hz. İsayı ve annesini ilah kabul

¹⁴⁶ Yusuf ed-Dicvî, *a.g.e.*, I, 330-331.

¹⁴⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.59.

¹⁴⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 64.

¹⁴⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 60-64.

¹⁵⁰ İbrahim, 14/10.

¹⁵¹ En-Nahl, 16/36 .

etmeleri, cinlere ve şeytanlara tapanların bütün bu durumları, yaratmada ortaklık manasında bir şirk değildir. Sadece kendilerini Allah'a yakınlaştırsın diye Allah'tan başkasına ibadet etmekten ibarettir. Âyette görüldüğü üzere müşrikler kendilerini Allah'a yakınlaştırsınlar diye bu varlıklara ibadet etmekte olduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla tevhîd-i rubûbiyyeti kabul ettiklerini ifade etmiş olmaktadırlar. Sıddık Hasan Han tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak, bütün ibadetlerin başı kelimeyi tevhidde de ifade edilen ve peygamberlerin her zaman çağrısı olmuş olan Allah'tan başka ibadet edilecek ma'bud yoktur manasındaki 'la ilahe illAllah' olduğuna değinmektedir.¹⁵² Begâvî'den "*Dediler ki ey Musa onların olduğu gibi bize de ilah kıl*"¹⁵³ âyetinin tefsirinde şöyle bir nakilde bulunmaktadır; Beni İsrail Allah'ın birliği hususunda bir şüpheden ötürü böyle demiyorlar aslında ta'zîm edecek ve kendisiyle Allah'a yaklaşacak bir şey istiyorlar kanaatini.¹⁵⁴ Daha sonra söylediklerini desteklemek amacıyla Makrizî'nin *Tecrîdü't-tevhîd* isimli eserinden uzunca bir alıntı yapmak-tadır. Makrizî bu alıntıda tevhîdin hakikatinin ve özünün herşeyi Allahtan bilme, sebeblere ve vasıtalara tesir vermeme olduğunu söylemektedir. Yine Makrizî tevhîd-i rubûbiyyeti müşriklerin de kabul ettiğini fakat muhabbette ve ibadette başkalarını Allaha ortak kıldıklarından dolayı müşrik olduklarını belirtmektedir. *İnsanlardan öyleleri var ki Allahtan başka ortaklar edinirde Allahu sever gibi bunları sever ama iman edenlerin sevgisi daha kuvvetli bir sevgidir*¹⁵⁵ âyetinde görüldüğü gibi sevgide bile Allah'a ortak kılma söz konusu olmaktadır. Başka bir âyette *Onlar rablerine eş tutarlar* buyurularak bu şirk kastedilmektedir diyor. Ayrıca insanların rubûbiyyette tevhîd inancında ittifak halinde olduğunu, müşrikler ve müminler arasındaki yol ayrımının tevhîd-i ulûhiyyet olduğunu söylemektedir. Zaten Cenab-ı Hakk'ın kullarından beklediği tevhîdin bu tevhîd olduğunu söylüyor. Rubûbiyyette tevhîd çok açık olduğundan insanlar bu tevhîdde değil de, tevhîd-i ulûhiyyette yanlış anlayışlara düşmektedirler. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerîm tevhîd-i ulûhiyyeti, tevhîd-i rubûbiyyete delil olarak getirmektedir. *Allah mı hayırlıdır yoksa şirk koştuklarınız mı yeri gökleri yaradan, semadan yağmuru indiren ve bu yağmurla görkemli bahçeler bitiren ki onu siz bitiremezsiniz Allah'tan başka ilahlar mı var yoksa siz Allaha eş kılanlar mısınız?*¹⁵⁶ âyetinde ondan başka ilah

¹⁵² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 61-63.

¹⁵³ A'raf, 7/138

¹⁵⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 29.

¹⁵⁵ El-Bakara, 2/165.

¹⁵⁶ En-Neml, 27/60.

mı var demekte ve bu şekilde ulûhiyyet tevhîdine dikkat çekilmektedir.¹⁵⁷ Hz. Peygamber'in savaştığı insanlar aslında tevhîdi rubûbiyyeti kabul ediyorlardı. Buna rağmen bu tevhîd canlarını ve mallarını helal olmaktan kurtarmıyordu. Aynı zamanda onları küfürden de çıkartmıyordu. Hatta onlar hac ve umre yapıyor tasaddukta bulunuyorlar fakat ondan başkasına dua edilmez, kurban kesilmez, ibadet edilmez ve ondan başkasından korkulmaz , yardım istenilmez manasında ki tevhîdi ulûhiyyete uygun hareket etmediklerinden dolayı müşrik kabul ediliyorlardı.¹⁵⁸ Kuran-ı Kerîm'de bu tevhîdi en açık ifade eden âyetlerin başında Kâfirûn suresi âyetleri gelmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca tevhîd-i ulûhiyyet bazı kelâm âlimlerinin zannettiği gibi şeriattan şeriata değişen bir şey değildir. Bütün şeriatlardaki ortak bir hakikattir.¹⁶⁰ Tevhîd-i ulûhiyyet mümin-müşrik yada şirk-imân arasındaki yol ayrımıdır.¹⁶¹ Hatta “*ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım*”¹⁶² âyetindeki “ibadet etsinler”i Kelbî, tevhîdde bulunsunlar şeklinde anlamıştır. Bu yoruma göre varlığın gayesi tevhîd olmaktadır. Zaten âyet ibadeti gaye olarak koymuştur. Dolayısıyla Sıddık Hasan Han'a göre varlığın gayesi tevhîd-i uluhiyyet olmaktadır.¹⁶³

2.4. Peygamberlerin Getirdiği Tevhîd

Sıddık Hasan Han peygamberlerin gönderildiği tevhîdin hangi çeşit tevhîd olduğu meselesinin üzerinde önemle durmuştur. Zaten tevhîdi bu şekilde bir taksime tabi tutmanın da amacı peygamberlerin gönderildiği tevhîdi tesbit edebilmektir. Burada İbn-i Teymiyye'den resullerin getirdiği tevhîdi nakletmektedir. İbn-i Teymiyye'ye göre, bu tevhîd “Allahtan başkasına ibadet etmeyip ibadeti sadece ona has görmek, ondan başkasından korkmamak, O'ndan başkasını dost edinmemek, her yaptığını onun için yapmak ve hatta düşmanlık edecekse bile onun için düşmanlık etmektir.” Bu şekilde ifade edilen tevhîd peygamberlerin gönderildiği tevhîddir. Yani tevhîdi ulûhiyyettir. Tevhîd-i ulûhiyyet de Cenab-ı Hakkın kendisine izafe ettiği sıfatları bizimde ona izafe etmemizi gerektirir. *Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlere sor ki hiçbirine Allahtan başka tapınılacak bir ilahlar kılmışımız*¹⁶⁴ âyeti de bütün peygamberlerin

¹⁵⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 64-72.

¹⁵⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 183.

¹⁵⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 57.

¹⁶⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 288.

¹⁶¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 68.

¹⁶² Ez-Zariyat, 51/56.

¹⁶³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 48.

¹⁶⁴ Ez-Zuhruf, 43/45.

sadece Allah'a ibadete çağırıldığını ifade eder.¹⁶⁵ Cenab-ı Hakkın kendine izafe ettiği kemal sıfatları Allaha izafe etmeyi de peygamberlerin tevhîdi içerisinde değerlendirmektedir. Aslında tevhîd-i sıfat meselesi tevhîdi rubûbiyyetin içerisinde. İbn-i Teymiyye bunu da peygamberlerin getirdiği tevhîde eklemekte ve bu şekilde temelde peygamberler tevhîd-i ulûhiyyetle gönderilmişlerse de bu tevhîd, tevhîd-i rubûbiyyeti de kapsar demektir. Sıddık Hasan Han ise bu meselede İbn-i Teymiyyeyi yorumsuz aktarmaktadır. Zaten bu tabiri ilk olarak kullanan daha öncede belirtildiği gibi İbn-i Teymiyyedir.

Sıddık Hasan Han *ed-Delîlut-tâlib* adlı eserinde de resullerin tevhîdi meselesi üzerinde c durmuş ve şöyle özetlemiştir; Cenab-ı Hakkın kemal sıfatları olduğunu, fiillerinin iradesi ve meşietiyile meydana geldiğini ikrar etme, korkunun, ümidin, tezellül ve sevginin onun hakkı olduğunu bilme, kullarıyla arasında kulların sıkıntılarını giderip dualarını kabul etmede aracı olmadığını kabul etmektir. İşte bu hakikatler ancak resullerin aracılığıyla bilinir.¹⁶⁶

Bu noktada Muhammed Mavsılî'den bir nakilde bulunmaktadır. Mavsılî resullerin gönderildiği tevhîdin en önemli hususiyetinin Cenab-ı Hakka kemal sıfatlarını izafe etmek olduğunu belirtiyor. Buna göre Cehmiyye, Cebriyye ve Mu'tezile gibi bozuk anlayışlar ise biz Allahı tenzih ediyoruz iddiasıyla Cenab-ı Hakkın kemal sıfatlarını inkar etmişler, Cenab-ı Hakkın esmasının ve sıfatlarının hakikatini kabul etmemişlerdir. Bu anlayış sahibi kimseler peygamberlerin getirdiği tevhîde, "teşbih" "tecsim" demiş, kendi bozuk anlayışlarını ise tevhid diye ortaya koymuşlardır.¹⁶⁷ Zaten âyetlerde Hz. Nuh'un Hz. Hud'un *Ey kavmim Allaha kullukta bulunun sizin ondan başka ilahınız yoktur* ortak çağrısıyla kavimlerine gittiklerini görmekteyiz demek ve daha başka peygamberlerin ibadete çağrılarını da aktarıp resullerin gönderildiği tevhîdin asıl itibariyle tevhîdi ulûhiyyet olduğunu söylemektedir. Bu tevhîdin aynı zamanda tevhîd-i rubûbiyyeti kapsamakta olduğunu da belirtmektedir.¹⁶⁸

2.5. Farklı Tevhîd Anlayışları

Sıddık Hasan Han'ın fetvalarını toplandığı *ed-Delîlu't-Talib ala Ercahi'l-Metalib* isimli eserinde kaç çeşit tevhîd vardır sorusuna dört çeşit tevhîd vardır demektedir. Bunlar da;

¹⁶⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 57-58

¹⁶⁶ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib ala Ercahi'l-Metalib*, Dâru'd-Dâi', Riyad, s..25

¹⁶⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 99

¹⁶⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 27

filozofların, Cehmiyye'nin, Kaderiyyenin ve İttihadiyyenin(Vahdet-i vücud anlayışına sahiplerin) tevhîdlerinde ibaret olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁹ Aslında bu tasnif *ed-Dînu'l-hâlis* isimli eserinde de belirttiği gibi Muhammed Mavsîlî'ye aittir. Fakat Sıddık Hasan Han bu tasnifi benimsediğini göstermektedir.

Muhammed Mavsîlî *Seyfu's-Sünne er-Refîa'* isimli eserinde ehl-i bâtılın kavram kargaşasına neden olduğunu ve kendi şirklerine tevhîd dediklerini söylüyor . Bu şekilde dört çeşit tevhîd olduğunu bunlarında filozofların,cehmiyyenin,cebriyyenin ve ittihadiyyenin tevhîdleridir. Bunlardan hiçbiri gerçek tevhîd değildir. Gerçek tevhîd ise resullerin gönderildiği tevhîddir. Mavsîlî'ye göre bu tevhîd anlayışı şöyle ifade edilebilir; Cenab-ı Hakka kemal sıfatları izafe etme, iradesinde, meşietinde ortağı olmadığı ve ibadete layık sadece o olduğunu, mahlukatıyla arasında herhangi bir vasıta, vekil ve şefaatchi bulunmadığını kabul etmektir. Şunu da belirtmek gerekir ki Mavsîlî'ye göre yukarıda bahsi geçen sözde tevhîd anlayışında olanlar, resullerin getirdiği gerçek tevhîde Allaha kusur izafe etmek olur diyerek itirazda bulunmuşlardır. Neticede Cenab-ı Hakkın bütün kemal sıfatlarını nefyetmiş bulunmaktadırlar. Sıddık Hasan Han *Seyfu's-Sünne* 'den yaptığı bu alıntıyı takdir etmekte “bu kısım imanın altın suyuyla, insan kalbinin sahifelerine yazılsa yeridir” demektedir.¹⁷⁰ Özetle bu anlayış sahipleri tenzih adı altında ilahi sıfatları inkara girişmiş oluyorlar.¹⁷¹

2.5.1. Filozofların Tevhîd Anlayışı

Filozoflar, Rab Teala'nın mahiyetini inkar etmişlerdir. Çünkü onlarca mahiyet vücûdun dışında birşeydir. Aynı şekilde Cenab-ı Hakkın kemal sıfatlarını da inkar etmişlerdir. Şöyle ki; Cenab-ı hakkın sem', basar, kudret ve hayat gibi sıfatları ve eli, vechi yoktur. Eğer bunlar ona izafe edilirse Cenab-ı Hakka terhib ve telif iddiasında bulunmuş olur ki buda her cihetle tek olması anlayışına terstir. Yani Cenab-ı hakka cevheri ferd demişlerdir. Cevher-i ferdin de iki mahiyeti olamaz dolayısıyla sıfatların hakiki varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu şekilde filozoflar en büyük ta'tile tevhîd demişler en güzel isim ve sıfatlara çirkin bir nitelemeyle teşbih demişlerdir. Bu anlayış bütün peygamberlerin getirdiği tevhîd hakikatini de yalanlama anlamına gelmektedir ki bu şekilde dinin temelini yanlış bir düşünce üzerine kurmuş

¹⁶⁹Sıddık Hasan Han, *ed-Deîlu't-Tâlib*, s.22

¹⁷⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 95-109.

¹⁷¹ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.26

olmaktadırlar.¹⁷² Dahası kendi oluşturdukları bu anlayışa ters bir nas bulunduğunda ise “akıl ve nakil tearuz edince akıl tercih edilir” demektedirler. Bilmiyorlar ki Allahın beyanının yanında onların bu anlayışlarının hiçbir manası yoktur.¹⁷³ Hâdis şeylere mahal olmaz denerek Cenab-ı Hakkın kelâmı, kudreti ve meşietini inkar edildiği gibi kıyamet gününde gelmesi(ityan), ğadab ve rıza gibi sıfatları ve her gece dünya semasına inmesi, inkar edilmiş olmaktadır.¹⁷⁴

2.5.2. Cehmiyyenin(Mu'tezile) Tevhîd Anlayışı

Bu anlayış filozofların tevhîd anlayışının bir yansımasından ibarettir. Bu tevhîd anlayışı da Allah Tealanın sıfatlarını aynı zamanda vech ve yed gibi haberi sıfatları da kabul etmemektedirler. Görüldüğü üzere Cehmiyye'nin tevhîd anlayışı peygamberlerin getirdiği, ilahî kitaplarda geçen isimlerin ve sıfatların inkarı üzerine kurulmuştur.¹⁷⁵ Ayrıca Cehmiyye “Biz bir tek kadim kabul ediyoruz sıfatları kabul edenler birden çok kadim kabul etmiş olurlar. Hatta bu anlayış hıristiyanlıktan bile kötüdür çünkü hıristiyanlar üç ilah kabul ederken bu anlayış içerisinde olanlar daha fazla ilah kabul etmektedirler” iddiasında bulunmaktadır. Sıddık Hasan Han buna cevap olarak mahzurlu olanın Allah'tan gayrı ilahlar olması olduğunu yoksa bir olan Allah'ın sıfatları için böyle bir şey söylenemez demekte zaten Kur'an'da da bu manayı görmekteyiz demektedir.¹⁷⁶ Ayrıca Cehm b. Safvan'a da bir paragraf açmakta O'nun kader görüşünden ötürü değil de asıl sıfatları kabul etmemesinden ötürü zemmi hakettiğini dile getirmektedir.¹⁷⁷

2.5.3. Cebriyye'nin Tevhîd Anlayışı

Cebriyye kulların fiillerini kullara izafesini doğru bulmayıp bunları Allah'ın fiilleri olarak değerlendirmektedir. “Kulların iradeleriyle ve kesbleriyle fiilleri vardır” şeklindeki düşünceleri tevhîde aykırı olarak görmektedirler.¹⁷⁸

2.5.4. İttihadiyye'nin Tevhîd Anlayışı

Herşeyin tek bir kaynaktan olması anlayışıdır. Sıddık Hasan Han Mavsılî'den nakilde bulunduğu *ed-Dînu'l-hâlis* adlı kitabında bu anlayış sahiblerinin kim olduğunu tasrih

¹⁷²Sıddık Hasan Han, *ed-Dînu'l-hâlis*, I, 96; Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.22.

¹⁷³Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.23.

¹⁷⁴Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.27.

¹⁷⁵Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.97; Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.23-24.

¹⁷⁶Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.27-28.

¹⁷⁷Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.113.

¹⁷⁸Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.97; Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.24.

etmemekte fakat *ed-delilu't-talib* isimli eserinde ise bunların vahdet-i vucûd anlayışına kail olanlar olduğunu belirtmektedir. Bu anlayışa göre ne halık var ne mahluk. Yani herşey ondan değil herşey O.

Bu anlayışı benimseyenler tek bir ilah olması meselesini avâmın tevhîdi şeklinde değerlendirmişlerdir.¹⁷⁹ Gerçek tevhîdin ise vahdeti vucûd olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁸⁰ Halbuki onların avâmın tevhîdi nitelemesinde buldukları tevhîd, resullerin getirdiği tevhîddir. Bunun için Sıddık Hasan Han yine Mavsîlî'nin *Seyfu's-Sünne* isimli eserinden alıntılar yapmakta ve bu iddiayı çürütmeye çalışmaktadır.¹⁸¹

2.6. Tevhîdin Tam Oluşunun Alametleri

Bu meseleyi açıklığa kavuşturan Okkaşe hadisi diye bilinen bir hadis vardır. Sıddık Hasan Han da gerçek tevhîdi ortaya koyabilmek için bu hadisin üzerinde durmaktadır. İbn-i Abbas'ın rivâyetine göre; “Hz.peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Bütün ümmetler bana arzolundu. Bir peygamber ve etrafında bir grub insan görüyordum. Başka bir peygamberin etrafında birkaç insan görüyordum. Öyle peygamberler de vardı ki yanlarında hiç kimse yoktu. Bu esnada büyük bir kalabalık gözüme ilişti zannettim ki benim ümmetimdir. Fakat bunlar Musa ve onun kavmidir dendi, daha sonra çok daha büyük bir kalabalık gördüm denildi ki bu senin ümmetindir. Bunlarla beraber yetmiş bin insan var ve bunlar hesaba çekilmeden ve hiç azaba maruz kalmadan cennete gireceklerdir. Bu sözlerinin ardından Hz. Peygamber kalktı ve hanesine girdi ve ashab-ı kiram bunların kim olduğu hususunda söze daldılar. Kimisi bunlar peygamberle bulunan kimseler dedi, kimisi hiç şirk koşmadan İslam geldikten sonra doğanlardır dedi. Bu tartışmanın ardından Hz.peygamber çıktı ve bu kimselerin rukyede, dağlamada (keyy) bulunmayan, uğursuzluk (tıyere) düşüncesinde olmayan ve rablerine karşı tevekkül içinde bulunanlar olduğunu söyledi. Okkaşe b. Mihsan ya resulellah dua et de ben onlardan olayım dedi. Hz.peygamber sen onlardansın buyurdu. Bir adam daha kalktı bana da dua et ya resulellah bende onlardan olayım dedi. Hz. Peygamber seni Okkaşe geçti buyurdu.”¹⁸² Sıddık Hasan Han bu hadisin tevhîd ehli kimselerin sıfatlarını gösterdiğini düşünmektedir.¹⁸³

¹⁷⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 132.

¹⁸⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 130.

¹⁸¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 131.

¹⁸² Müslim, “İmân”, 1.; Buhârî, “Tıb” 86.

¹⁸³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 123.

Hadiste bu kimselerin dört özelliği sayılmaktadır. Birincisi, bu kimseler rukye talebinde bulunmazlar. Bazı rivâyetlerde “Rukye yapmazlar” şeklinde geçse de İbn-i Teymiyye bunun raviden kaynaklı bir yanlış olduğunu, rukiyede bulunup başkasına fayda vermekte herhangi bir sakıncanın olmadığını belirtiyor. Yani rukye yapanla rukye talebinde bulunan arasında fark vardır; rukye talebinde bulunan en başta kalbini Allah’tan başkasına müteveccih kılmış demektir. Rukiyede bulunan ise başkasına iyilik yapmış olmaktadır. İkinci olarak keyy (dağlama) da bulunanlar için şifayı Allah’tan gayrısından isteyip kazaya teslim olmama ve beladan zevk almama durumu söz konusudur. Fakat zarurî durumlarda zaten keyy’de bulunmakta bir sakınca yoktur. Üçüncü olarak tıyere (uğursuzluk) düşüncesi de yine herşeyi Allah’tan görmeyişin bir ifadesidir. Dördüncü olarak tevekkül sayılmıştır. Aslında önceki bütün sayılanların temeli bu yüce ahlaktır. Zaten kişinin kalbinde tevhit düşüncesinin kemalinden kaynaklanan tevekkül, bu kadar kökleşirse, o kişi herşeyi Allah’tan gördüğü için Allah’tan gayri kimseden bir şey beklemeyecektir. Bu kimseler Allah’a o kadar derin bir güven içindedirler ki ihtiyaçları oldukları halde hoş olmayan şeyleri terk ederler.¹⁸⁴ Sıddık Hasan Han burada sorgusuz sualsiz cennete gidebilecek kimsenin ancak gerçek manada tevhit ermiş kimseler olduğunu belirtiyor. Başta tevekkül olmak üzere sayılan bütün hasletleri tevhitin kemalinden kaynaklanan hasletler olarak değerlendirmektedir. Ayrıca insanın Allah’tan isteyeceği şeyi başkasından beklemesi sakıncalı bir durumdur. Beklenmeye girdiği şey, ister bir velî olsun ister müneccim olsun isterse de bir kitaptan tefeül etmek olsun bütün bunlar tevekküle dolayısıyla tevhitte ters şeylerdir. Yani tevhitin tamam olması Allah’tan başka herşeye karşı kapanmayla mümkün olmaktadır.¹⁸⁵

Müellife göre, Okkaşe hadisi diye bilinen bu hadis tevhit uluhiyyetle yakından alakalıdır ve bu tevhitin nasıl tamam olduğunu göstermektedir. Tevhitin diğer kısımlarıyla (tevhit-i rubûbiyyet ve sıfat) tamam olması nasıl mümkün olur? sorusunu ise müellif şöyle cevaplamaktadır; en başta bu mahlukatı yaradan bir hâlık olduğuna kesin bir şekilde inanmaktır. Bu mahlukatı yaradan kudret teşbihten ve kendine denk şeylerin olmasından münezzehtir. Kemal sıfatlarla muttasıftır. Her ne vakit Cenab-ı Hakk’ın esma ve sıfatlarıyla ilgili bir nakil sabit olursa onu alır kabul ederiz ve bunun

¹⁸⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 124-127.

¹⁸⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 46-47.

dışında bir şey de söylemeyiz. Nitekim selefın tavrıda bundan ibaretti. Başka türlü bir yaklaşım sergileyenler yanlışlara düşmekten hiçbir zaman emin olamayacaklardır.¹⁸⁶

2.7. Ehl-i Tevhîd'in Cehennemde Ebedi Kalmaması

Sıddık Hasan Han tevhîdin ne kadar ehemmiyetli olduğunu Cenab-ı Hakk'ın ne kadar kıymet verdiğini anlatmak için ehl-i tevhîdin cehennemden kurtuluşuyla ilgili rivâyetleri aktarmaktadır. Ubade b. Samit'ten gelen rivâyete göre ; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; “kim ki Allahtan başka ilah yoktur ve onun şeriki de yoktur muhammed onun kulu ve resuludur. İsa Allah'ın kulu ve Meryem'e ilka ettiği bir kelimedir ve ondan bir ruhtur. Cennet haktır. Cehennem haktır derse Allah Teala her ne kadar ameli varsa onunla bu kimseyi cennete koyar.”¹⁸⁷ Başka bir rivâyette “kim ki Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed (s.a.v.) onun resulüdür derse bu kimseyi Cenab-ı Hak ateşe haram kılar”¹⁸⁸ buyurulmuştur. Sıddık Hasan Han bu rivâyetleri şöyle değerlendirmektedir; tevhîdi gerçekleştirmiş bir kimse herhalükarda cennete girecektir. tevhîd günahları yokeder, ehlini cehennemden uzaklaştırıp cennete ulaştırır, ateşe bu kimseyi haram kılar¹⁸⁹

Sıddık Hasan Han “son kelâmı lailahe illallah olan kimse cennete girer”¹⁹⁰ hadisini tevhîdi rubûbiyyeti gerçekleştirme olarak değerlendirmektedir. Fakat bu tevhîd-i rubûbiyyet tevhîd-i ulûhiyyeti de kapsamaktadır.¹⁹¹ Ebu Zer el-ğîfârî rivâyetine göre Hz. Peygamber “Cibril geldi ve beni ümmetimden şirk koşmadan kim ölürse cennete girecek diye müjdeledi” buyurdu. Bende zina edip hırsızlık etse de mi? dedim “zina edip hırsızlık etsede” dedi tekrar tekrar sordum. Dördüncü kerede zina edip hırsızlık etsede mi? deyince “Ebu zerrin burnu sürtünsede evet¹⁹²” dedi. Başka bir rivâyette “kim ki Allah'a şirk koşar bir halde vefat ederse cehenneme girer kim de Allah'a şirk koşmaz bir halde vefat ederse cennete girer”¹⁹³ Sıddık Hasan Han bu hadise göre, “şirk insanın salih amelleri olsada onları yok eder tevhîd ise kişinin amelinde kusurlar olsada kişiyi cennete sokar” demektedir.¹⁹⁴ Görüldüğü üzere tevhîdin ne kadar önemli olduğunu ifade eden bu rivâyetler tevhîd ameli sahanın içine çekilince biraz müjdeleme özellikleri

¹⁸⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 136.

¹⁸⁷ Buhârî, “Ehâdisu'l-enbiyâ”, 60; Müslim, “İmân”, 1.

¹⁸⁸ Müslim, “İmân”, 1.

¹⁸⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 120.

¹⁹⁰ Müslim, “İmân”, 1.

¹⁹¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 120.

¹⁹² Buhârî, “Libâs”, 77; Müslim, “İmân”, 1.

¹⁹³ Buhârî, “İmân”, 2; Müslim, “İmân”, 1.

¹⁹⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 120.

kayboluyor. Çünkü öyle bir tevhîdi gerçekleştirmek çok büyük insanlar dışında herkesin yapabileceği bir şey değildir.

BÖLÜM 3. SİDDİK HASAN HAN'DA ŞİRK

3.1. İslam Düşüncesinde Şirk

“شرك” kökünden türeyen bu kelime bir şey üzerinde ortaklık manasında Cenab-ı Hakka başka birşeyi denk ve ortak kılma batıl iddiasında bulunma demektir. Bu hal üzere bulunan kimseye müşrik denir.¹⁹⁵ Rağıb el-İsfehânî müfredatında şirk kavramından çok şirk çeşitleri üzerinde durmakta iki çeşit şirk olduğunu belirtmektedir. Birincisi büyük şirk olup Allaha şerik koşmak, mülkünde ortak kabul etmektir. Allah Tealanın affetmeyeceği şirk bu çeşit şirktir. İkincisi ise küçük şirktir(şirk-i sağır). Buda bazı işlerde Allah'tan başkasını dikkate alma manasında ki riya ve nifaktır. O'na göre âyette ekserisi şirk koşmadan iman edemez ifadesi de bu şirke işaret etmektedir. Bu şekilde şirki tarif ettikten sonra Rağıb el-İsfehânî, şirk lafzının müşterek bir lafız olduğunu iki şirki de birlikte ifade ettiğini belirtiyor.¹⁹⁶ Böyle bir ifadeyle iki şirkin aynı olmadığını kuvvetli çizgilerle belirtmiş oluyor.

Cenab-ı Hakkın rubûbiyyet ve ulûhiyyetine ortak tanıma manasındaki şirkin muhtevası Kur'an'da küf/ küfüv(denk,benzer), misl (eş, benzer), velî/vali (dost,efendi), nidd(özünde benzer), Şefi'(şefaati), Şehid(yardımcı ,lehte şahitlik yapan) kelimeleriyle ifade edilmiştir¹⁹⁷. Kur'an-ı kerim'de şirkin, Allahın hiçbir zaman affemeyeceği bir günah¹⁹⁸ aynı zamanda çok büyük bir zulüm olduğu¹⁹⁹ belirtilmektedir. Hz. Peygamber'e *De ki ben Allah'a kullukta bulunmak ve ona şirk koşmamakla emrolundum ben insanları Allah'a çağırıyorum dönüşüm de onadır*²⁰⁰ demesi buyurularak peygamberin en önemli çağrısının kulluğu Allah'a has kılmak ve insanları şirkten uzaklaştırmak olduğu gösterilmektedir. Ayrıca şefaatin ancak Allah izin verirse olacağı²⁰¹ belirtilerek Cenab-ı hakkın mülkünde Cenab-ı Hakka ortak olan bir şey olmadığı gösterilmiş olmaktadır. Müşriklerin ulûhiyyet atfettikleri putlar şiddetle reddedilmiş kimseye fayda ve zarar vermedikleri²⁰² atalarının ve kendilerinin uydurdukları birer isimden ibaret olup Allahtan bu hususta bir delilleri olmadıkları²⁰³ belirtilirken daha başka âyetlerde yahudilerin Üzeyr'e, hıristiyanların Hz. İsa'ya

¹⁹⁵ İbn-i Manzûr, *Lisanu'l Arab*, X, 448-449; Asım Efendi, *El-Okyanusu'l Basit*, III, 96-97.

¹⁹⁶ Rağıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 266.

¹⁹⁷ Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, *DİA*, XXXX, 195.

¹⁹⁸ En-Nisa, 4/48.

¹⁹⁹ Lokman, 31/13.

²⁰⁰ Er-Ra'd, 13/36.

²⁰¹ El-Bakara, 2/255.

²⁰² Er-Ra'd, 13/16.

²⁰³ En-Necm, 53/23.

Allah'ın oğlu diyerek²⁰⁴ müşriklerinde şirklerinden ötürü küfre düştükleri²⁰⁵ ifade edilerek şirkin küfür olduğu belirtilmektedir.

Hadislerde Cenab-ı Hakkın kullar üzerindeki hakkı olarak ona şirk koşmadan ibadet etmek²⁰⁶ zikredilmekte ve Hz. Peygamber müşrik bir topluma gönderildiğinden şirke karşı aşırı dikkatli olunması gerektiği hususunu vurgulamış bunun için ilk dönemlerde kabirlere ziyaret etmeyi yasaklamış şirk tehlikesi geçince onları mescid etmemek şartıyla bu yasağı kaldırmıştır.²⁰⁷ Allah'tan başkası adına yemin edilmesi şirk sayılmış²⁰⁸ bir defa Hz. Ömer babası adına yemin edince Hz. Peygamber “yemin edecek kimse Allah adına yemin etmeli veya susmalı yemin etmemelidir”²⁰⁹ buyurmuştur. Ayrıca kendisine secde edilmesi teklif edildiğinde Allah'tan başkasına secde edilemeyeceğini belirterek kendisine secdeye müsaade etmemiştir.²¹⁰ Kur'an ve Sünnet'te bu şekilde ele alınan şirk çerçevesinde kelâm ulemâsı tevhîde aykırı olarak gördükleri bir çok inancı reddetmişlerdir. Sözelimi İmâm Mâturidî Maniheizm, Deysaniyye, Merkuniyye ve Mecusilik gibi düalist grubların anlayış ve inançlarının tevhîd inancına aykırılığı ortaya koymakta ve bu anlayışların yanlışlığını göstermeye çalışmaktadır.²¹¹ Ayrıca kainattaki işleyiş düzenini Cenab-ı Hakkın yaratmasıyla değil de eşyanın varoluşuyla beraber bulunduğunu yada yıldızların hareketleriyle alemin yönetildiği veya yıldızlardan gayba ait bilgi elde edileceği düşüncesinin tevhîde zıt olduğu belirtilmiştir.²¹² Şâh Velîyyullah Dihlevî ehl-i hadîs ekolünden olması nedeniyle şirkin ameli boyutu üzerinde durmuş, insanları şirke götüren inanç ve davranışları da şöyle sıralamıştır ; Allah'tan başkasına secde etme, Allah'tan başka bir varlığa dua etme, Allah'tan başkası adına yemin etmek, çocuklarını falanın kulu şeklinde isimler vermek ve bazı nesnelere ve mekanları yücelterek dini bir gayeyle oraları ziyaret etmek.²¹³

İbn-i Teymiyye ise Cenab-ı Hakkın kitabında zikrettiği şirki, Allah'ı bırakıpta meleklerle, yıldızlara, Güneşe, Ay'a, peygamberlere, putlara, kabirlere ve bazı insanlara

²⁰⁴ Tevbe, 9/3.

²⁰⁵ Ali İmran,3/ 151.

²⁰⁶ Müslim, “İman”, 1.

²⁰⁷ Ebu Davud, “Cenaiz”, 68.

²⁰⁸ Müsned , 2/125.

²⁰⁹ Tirmizi ,Nuzur, 8.

²¹⁰ Ebu Davud, Nikah, 40.

²¹¹ İmam Mâtûridî, *Kitabu't-Tevhîd*, s. 239 268.

²¹² Bâkılânî, s.61-63; Mâtûridî, s. 219-222 .

²¹³ Şâh Velîyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, Daru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, (Tahk. Mahmud Tu'me Halebi), İkinci Baskı, 2004, I, 144-147.

ibadet etmek olarak ifade etmekte “rubûbiyyette” ve “ulûhiyyette” olmak üzere şirki iki kısma ayırmaktadır.²¹⁴

1-Rubûbiyyette şirk: Allahtan başkasının kainatta herhangi bir tasarruf veya tedbire malik kabul etmektir. Âyet-i kerîmede *De ki: hadi Allah'tan gayri çağırıklarınızı çağırın bakalım göklerde ve yerlerde bir zerreye malik olabilecekler mi ne yer ne de gökte onların bir ortaklığı yoktur ve ona hiçbir yardımcıda yoktur*²¹⁵ buyrulurak müstakil olarak kainatta bir zerreye sahip olamayacakları gibi ortaklıklarının bile söz konusu olmayacaklarını ifade etmiş olmaktadır. İşte bu manada bir şirk şirk-i rubûbiyyettir.

2- Ulûhiyyette şirk: İbadet yada başkasından isteme kastıyla dua etmek gibi şeylerdir. *Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım isteriz*” âyetinde ifade edilen manaya ters bir duruştur. Mahlukatı sebep olarak kabul etmek Allah Tealanın her şeyi yaratan olduğu hakikatine zarar vermemektedir. Ama Allah’ın her şeyin halıkı olarak kabul etmek başkasına ibadet veya yardım isteme kastıyla dua etmemeyi gerektirmez. Aynı şekilde bazı esbaba şirk olarak belli şeyler atfetmek rubûbiyyet tevhîdine zarar vermez. Yine Allah Teala ibadete tek layık kimsedir.²¹⁶ Bu şekilde İbn-i Teymiyye iki şirkin arasını iyice ayırmaktadır.

Makrizî’de İbn-i Teymiyye gibi şirki iki kısma ayırmaktadır; birincisi ibadet veya ulûhiyyette şirk, ikincisi ise rubûbiyyette şirktir. Ehl-i şirke galib olan şirkin ibadette şirk olduğunu belirtmektedir. İbadette şirki ise şöyle ifade etmektedir; putlara, meleklerle, cinlere, şeyhlere, hayatta olsun veya olmasın salih kimselere ibadet etme şirkidir. Bu şirk *biz bunlara bizi Allaha yaklaştırsın gayesiyle ibadet ediyoruz*²¹⁷ âyetinde ifadesini bulan bir şirktir. Yani müşrikler bu varlıkların Allah katında değerli olduğu, onlara yakın olunduğu takdirde Allaha yakın olunacağı düşüncesi içerisindeyler. Yada bir diğer âyette belirtildiği gibi *“Allahı seviyor gibi onları seviyorlar ama iman edenlerin Allaha sevgisi daha güçlü bir sevgidir*”²¹⁸ sevgi de eş kılmaktır ki bu iki şirk türü (sevgide ve ibadette) affedilmeyecek şirklerdendir.

²¹⁴ İbn-i Teymiyye, *Tisiniyye*, III, 798.

²¹⁵ Sebe, 34/22.

²¹⁶ İbn-i Teymiyye, *İktizau'l-Sirati'l-Müstakim* (Tahk. Dr.Nasır b. Abdulkerim el-Akl), Birinci Baskı, II, 703.

²¹⁷ Zümer, 39/3.

²¹⁸ El-Bakara, 2/165.

İkinci tür şirk ise Makrizî'ye göre, Mecusiler gibi kainatta iki rab olduğunu kabul edenler veya filozoflar gibi “akıllar” ve “nefisler” den alemin var olduğunu söyleyenlerdir. O'na göre alemdeki en çirkin şirk bu şirkir.

Makrizî Fatiha'da ki “yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz” âyetinin birinci kısmının ulûhiyyet ve muhabbette şirki nefyettiğini ikinci kısmının ise rubûbiyyette ve yaratmada şirki nefyettiğini belirtmektedir. Ayrıca ulûhiyyetteki şirkin ibadette, fiillerde, iradelerde ve lafızlarda olmak üzere çeşitleri olduğunu belirtmektedir.²¹⁹

Muhammed b. Abdulvehhab ise şirki, ibadetin bir çeşidini Allah'tan başkasına yöneltme ki o da Allah'tan başkasına dua gibi muhtelif ibadetlerde Allah ile beraber başkasına yönelme olarak tarif etmektedir.²²⁰ *Kitabu't tevhîd* isimli eserinde Allah'ın şirk dışında her şeyi affettiği halde şirki affetmediğini, onun için şirke düşmekten korkmak gerektiğini belirtiyor.²²¹ Ayrıca şirk kategorisinde değerlendirdiği, asılan bazı muskalar, ağaçların ve taşların teberrük kastıyla kutsanması, Allah'tan başkası adına kurban kesme, başkasından istiğâsede bulunma gibi bir çok şeyi sıralamaktadır. Neredeyse bütün kitabı bu şeylerden ibaret gibidir.

Muhammed Abduh şirk meselesinde ehl-i hadîs ve ehl-i sünnet kelâmcılarının tamamen dışında farklı bir kanaat zikretmektedir. Şöyle ki kulun filini kesbettiğini itikad etmenin(Mu'tezile) şirke düşüreceğini iddia etmenin çok büyük bir zulüm olduğunu belirtiyor.O'na göre Şirkin, Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılan doğru tanımı bir şeye zahiri sebeplerin üstünde bir tesir verme ve yine bir şeye beşer takatinin üstünde kuvvet isnat etme. Mesela, ordu kuvveti olmadan savaşta yenmek için yardım duası etme, hastalığa şifayı Allah'ın bize verdiği devaların dışındaki şeylerde arama veya dünya ve ahiret saadetini Allah'ın kainata koyduğu sünneti dışında görme bu kategoride değerlendirilebilir. Abduh'a göre Putperestlerin şirki de işte böyle bir şirkir. Zaten Şeriatta işte bu şirki yıkmak için gelmiştir.²²² Görüldüğü gibi Abduh determinizmin dışına çıkan her şeyi şirkin içine sokmaktadır. Bu kanaatler dönemin fikri baskısının etkisiyle olsa gerektir.

Şâh Velîyyullah Dihlevî tevhîd mertebelerini taksiminde görüldüğü gibi şirkin genelde ibadetlerle ilgili tezahür ettiği kanaatindedir. İbadeti ise şöyle tanımlamaktadır: tezellülün (birine karşı kendi küçüklüğünü hissetmek) en uç boyutlarıdır. Bununda

²¹⁹ Makrizî, *a.g.e.*, s. 15-19.

²²⁰ ez-Zekerîyya, *a.g.e.*, s.118.

²²¹ Muhammed b. Abdulvehhab, *Kitabu't-Tevhîd*, Müessesetü's-Sa'diyye, Riyad, s. 33.

²²² Mumammed Abduh, *Risaletu't-Tevhîd*, Mektebetü'l-Kahire, On Yedinci Baskı, 1920, s. 62-63.

bazen kıyam ve secde gibi şekli olarak olabileceği gibi bazen de niyetlerde söz konusu olabileceğini belirtmektedir.²²³

Şevkânî ise şirki, Allah'a has şeyleri başkasından isteme, normalde başkasında olmayacak kuvveti o şeyde vehmetme ya da Allah'a yaklaşmak için sadece ona yapılacak şeyi başkasına yapma²²⁴ olarak ifade etmekte yani Allah'a rubûbiyyet ve ulûhiyyette ortak kılmaktır ki böyle bir tarifin sözlüklerde belirtilen şirk manasına da uygun olduğunu belirtmektedir.²²⁵ Bu şekilde İbn-i Teymiyye'nin kanaatine yakın kanaatler ifade etmiş olmaktadır.

Kelâm ulemâsı, şirki amelî sahanın içine dahil etmemekte bu fiillere şirk ismi vermemektedirler. Mesela, Allah'tan başkasından, Allah'tan istenecek şeyi istemek veya Allah'a yapılan ta'zimi başkasına yapma, dua ve talep için vasıtalar edinme bu çerçevede ele alınabilir. Bu anlayışa göre bu varlıkların eşyada tesiri hakikisi var olarak düşünmedikten sonra kişi şirke düşmez. Yani onlara göre müşrik olabilmek için üç şeyin olması lazımdır;

1. Mahlukatın, rubûbiyyet cihetiyle, tedbir de ihya ve imate ve icadda tesirleri olduğunu kabul etmek.
2. Fayda ve zarar verme hususunda Allah'tan gayrisinin müstakil tesiri olduğunu kabul etmek.
3. Allah'tan başkasının kulluk edilmeye hak sahibi olduğuna itikad etmek.²²⁶

3.2. Sıddık Hasan Han'da Şirk

Sıddık Hasan Han şirki mahluku halıka ait ulûhiyyet vasıfları vermek olarak tanımlamaktadır. O'na göre esas olan, fayda ve zarar vermenin, korkunun, ümidin Allah'tan olması, yine duanın, tevekkülün ve bütün ibadetlerin O'na olmasıdır. Kim ki bu şeylerden birini Allah'tan başkasına ait kılsa şirk koşmuş olur çünkü mahluku halıka benzetmiş olur.²²⁷ Bunun dışında şirkle alakalı tarifte Şah Velîyyullah Dihlevî'nin tanımını öne çıkarmakta ve bu tanımı kitabının muhtelif yerlerinde aktarmaktadır. Bu tarife göre şirk; Cenab-ı Hakka has sıfatlarda başka birşeyi ona eş kabul etmektir. Mesela; başka bir şeye alemde tasarruf verip bir şeyi yaratabileceğini, bir kimseye şifa verebileceğini, birini hasta edeceğini veya rızık vereceğini düşünmek

²²³ Dihlevî, *a.g.e.*, I, 140.

²²⁴ Şevkânî, *Ed-Dürrü'n-Nadid*, s. 154.

²²⁵ ez-Zekerîyya, *a.g.e.*, s. 121.

²²⁶ ez-Zekerîyya, *a.g.e.*, s. 132.

²²⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 289.

şirk kategorisine girer.²²⁸ Dihlevî'ye göre, Arab müşriklerinin cevherleri yaradan, alemleri düzene koyan veya Allah'ın iradesini karşı koyacak iradesi olan ilah şeklinde bir şirkleri yoktu. Fakat onlar Allah'ın bazı kullarına ulûhiyyet elbisesi giydirdiğini bu kulların gadab ve rızalarını diğer kullara tercih ettiğini düşünüyorlar ve bu nedenle müşrik oluyorlardı.²²⁹ Ayrıca O'na Cenab-ı Hakkı mahlukata benzetme de bir şirktir. Sözelimi, melekleri Allah'ın kızları olarak kabul edip bunların şefaatlerinin Allah katında, Allah razı olmasa bile geçerli olacağını düşünmek, Cenab-ı Hakkı krallara yöneticilere benzetmektir. Aynı şekilde kendi işitme, duyma ve görmemizi Cenab-ı Hak hakkında da düşünme bizi Cenab-ı Hakka cisim izafesine götürür ki bu da şirk olmaktadır.²³⁰

İslam düşüncesinde şirk, sahibinin affedilmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Çünkü âyet-i kerîmede *Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez fakat bunun dışındaki bütün günahları dilediği kimse için affeder*²³¹ buyurulmaktadır. Şirk koşmadan vefat eden kimse, asi bir mümin ise durumu Cenab-ı Hakkın meşietine kalmıştır dilerse affeder dilerse de azab eder.²³² Sıddık Hasan Han bu hayati meselenin üzerinde ehemmiyetle durmak, ne şirktir ne şir değildir açık seçik ortaya koymak gerektir kanaatindedir. Bunu yapabilmeyi de şirkin kısımlarını bilmeye bağlı olduğunu düşünmektedir. Sıddık Hasan Han'ın kendine ait bir şirk tarifi bulmak zordur. Yalnız Şah Velîyyullah Dihlevî'nin tarifini *ed-Dînul-hâlis* isimli kitabının muhtelif yerlerinde aktarmasından bu tarifi tercih ettiğini anlamaktayız. Şunu belirtmek gerekir ki Sıddık Hasan Han şirki daha çok kısımları üzerinden anlatmaktadır.

3.2.1. Sıddık Hasan Han'ın Şirk Tasnifi

Şirkin çok farklı tasnifleri bulunmaktadır. Örneğin; şirki bazı ulemâ “aşğar” ve “ekber” diye ikiye, bazıları “aşğar”, “ekber” ve “hafî” diye üçe, bazıları tevhîdin aksanı gibi “rubûbiyyette”, “ulûhiyyette” ve “sıfatlarda tevhîd” şeklinde üçe, diğer bazıları “rubûbiyyet” ve “ulûhiyyette” şirk olarak ikiye ayırarak tasnif etmekte ve sıfatlarda şirki, rubûbiyyette şirkin içerisinde değerlendirmektedir. Aslında bu tasnifler birbirinden çok

²²⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 78.

²²⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 78.

²³⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 79.

²³¹ En-Nisa, 4/48.

²³² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 248.

farklı değildir. Herkes hangi şeyi ehemmiyetli görüyorsa ona göre bir tasnifte bulunmuştur.²³³

Bazıları istiklal şirki (iki veya daha fazla müstakil ilah kabul etme), teb'id şirki (Cenab-ı Hakki bir kabul etmekle beraber ilahlardan oluştuğunu itikad etme hristiyanlar gibi), takrîb şirki (Allah'ı bir kabul etmekle birlikte ona yaklaştırsın diye putlara veya başka şeylere ibadet etme gibi), taklid şirki (başka birini taklid ederek Allah'tan başkasına ibadet etme gibi), esbab (tabiatta eşyayı hakiki müessir kabul etme) şirki şeklinde tasniflerde yapmaktadır.²³⁴

Sıddık Hasan Han İbn-i Teymiyye geleneğini takib ederek tevhiidi ulûhiyyette ve rubûbiyyette olmak üzere ikiye ayırdığı gibi bunun tabii sonucu olarak şirki de mabudun zatı, sıfatları, isimleri ve fiilleriyle alakalı (rubûbiyyette) ve kulun mabuduna ibadeti ve onla olan muamalesiyle ilgili (ulûhiyyet) şirk olmak üzere ikiye ayırmaktadır.²³⁵ Aslında kaynak vermeyerek kullandığı bu tabirler İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Cevâbu'l-Kâfi* kitabındandır.²³⁶ Makrizî'nin *Tecridu't-tevhîd* isimli eserinden ilgili kısmı aynen aktarmakta ve insanlar arasındaki bütün şirkler temelde iki şirkten ibarettir demektedir. Rubûbiyyette şirk ve ulûhiyyette şirk.²³⁷ O'na göre bu şirkler bazen bir kimsede birlikte bulunurken bazen de bu şirklerden sadece birisi bulunmaktadır.²³⁸ Müellifin bu ifadelerinin iyice netliğe kavuşması için bu şirkler üzerinde tafsilatlı bir şekilde durmak gerekmektedir.

3.2.1.1. Rubûbiyyette Şirk

İbn-i Teymiyye'nin kategorik olarak ortaya koyduğu rubûbiyyette şirk, alemde Allah'tan başkasına müstakil bir tasarruf vermektir.²³⁹ Daha başka bir ifadeyle rubûbiyyete ait hususlarda başkasını Cenab-ı Hakka ortak kılma, o evsaktan bir kısmını inkar etme veya onu başkasına yada başkasını ona benzetme. İster zatta ister sıfat ve ef'al'de bulunsun İbn-i Teymiyye'ye göre bu şirk, şirk-i ekberdir.²⁴⁰ Bu şirkte ekber ve

²³³ Zekeriyya, *a.g.e.*, I, 138-139.

²³⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm, Âsitâne*, II, 102-103.

²³⁵ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.111.

²³⁶ İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *El-Cevabu'l Kafi*, s.150.

²³⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 69.

²³⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 72.

²³⁹ İbn-i Teymiyye, *İktizau's-Sirati'l-Müstakim*, II, 802.

²⁴⁰ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, s. 132.

kebir olmak üzere ikiye ayrılırsa ikisinde affedilmeyen şirk içerisinde olduğundan bu taksim bir önemi yoktur.²⁴¹

Bu kavramı açıklamak için evvela “rab” kelimesini bilmek gerekir. “rab” kelimesi yaradan vucud veren mahlukatı rızıklandırarak varlıklarını devam ettirip onların terbiyelerini ve maslahatlarını gözetir demektir.²⁴² Ayrıca kral malik terbiye eden herşeyi çekip çeviren efendi manalarına da gelir.²⁴³

Sıddık Hasan Han ise rubûbiyyette şirk Cenab-ı Hakkın zatı, isimleri, sıfatları ve fiilleriyle alakalı şirk demektir. Müellifin kanaatlerini aynen naklettiği Makrizî ise rubûbiyyette şirk şöyle anlatmaktadır: bu şirk Cenab-ı Hakkın yanında başka bir halık kabul etmektir. Sözelimi “bu alemin iki yaradanı var; biri hayrın halıkı diğeri şerrin halıkı” diyen mecusilerin rubûbiyyette şirk düşmektedir. Aynı şekilde Allah’tan sadece “Faâl akıl” sudur etti o da bütün altındaki şeylerin idare edenidir şeklindeki filozofların anlayışları da bu şirk içerisine girer. Hatta Makrizî’ye göre bu şirk mecusilerin, putperestlerin ve hristiyanların şirklerinden bile daha çirkin bir şirktir. Çünkü bu şirk hem ulûhiyyeti hem rubûbiyyeti hem de mahlukatı Allah’tan başkasına nisbet etmektedir. Yeryüzündeki mevcut şirklerden hiçbiri bu derecede değildir. Neticede alemde en iğrenç şirk filozofların şirkidir. Yine Makrizî’ye göre Kaderiyye’nin (Mu’tezile) şirk de bu şirklerin içerisinde. Onun için İbn-i Ömer ve İbn-i Abbas gibi sahabeler bu kimseleri “bu ümmetin mecusileri”²⁴⁴ olarak nitelemişlerdir.²⁴⁵ Sıddık Hasan Han’a göre, Cenab-ı Hakk ruhlar aleminde mîsak alırken ruhlar rubûbiyyette tevhîd üzere misakta bulunmuşlardır. Dünyaya gelince de bunu unutup başka şeylere tapınmaya başlamışlardır. Dolayısıyla kafirlerin cezası neyse bu kimselerde ona müstehak olmuşlardır.²⁴⁶ Müellif tevhîdi rubûbiyyette alınan bu misakla kulların imtihanı büyük ölçüde ulûhiyyette şirk koşma hususunda olacağını anlatmak istemektedir. Çok küçük bir azınlık dışında bütün insanların tevhîdi rububiyeti kabul ettiğini fakat birçoğunun tevhîd-i ulûhiyyeti gerçekleştirmediğini belirtmektedir.

²⁴¹ İbn-i Kayyim El Cevziyye, *el-Cevabu'l-Kafi*, Daru'l-İhyai'l-Ulum, Beyrut, Üçüncü Baskı, 1990, Thk. Said Muhammed El-Leham, s. 193.

²⁴² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 64.

²⁴³ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l Beyan*, I, 44.

²⁴⁴ Müslim, “İman”, 1.

²⁴⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 71.

²⁴⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 397.

Müellif hind kafirlerinin Allah'tan başka herşeye ibadet ettiğini bununla beraber onların bile büyük çoğunluğunun Allah'ı inkar etmediğini aktarıyor.²⁴⁷

Sıddık Hasan Han rubûbiyyette şirki İbn-i Kayyım el-Cevziyye'den aldığı sistematikle iki kısma ayırmaktadır. Aslında rubûbiyyette şirk meselesini çok az tasarrufla İbn-i Kayyım'den almıştır. Yalnız bu görüşleri naklettiği eseri, fetva kitabı olduğundan olsa gerek kimden naklettiğini aktarmamaktadır.²⁴⁸

Buna göre rubûbiyyette şirk, “ta'til” ve “temsil” şirki olmak üzere iki kısma ayrılır.

3.2.1.1.1. Ta'til Şirki

Sıddık Hasan Han bu şirki şirkin en kötü çeşidi olarak ele almaktadır. Şöyleki; Firavun'un *Alemlerin rabbi de nedir?*²⁴⁹ derken seslendirdiği anlayış bu şekilde bir şirk olmaktadır. Bu şirke Cenab-ı Hakkı ve sıfatlarını yok sayma şirki de denebilir. Zaten ta'til kelimesi de bunu ifade eder. Bu da üç kısma²⁵⁰ ayrılmaktadır;

Birincisi, varlığı var edeninden ayırma şirkidir ki, alemin kıldemini iddia eden mühlidlerin iddiası bu nevi bir şirktir.

İkincisi, Allah Tealayı kemal sıfatlarından ayrı düşünme şirkidir ki, Cenab-ı Hakkın esma ve sıfatlarını kabul etmeyenlerin içinde bulunduğu durum buna örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncüsü, kula gereken tevhid anlayışı içerisinde bulunmama şirkidir ki Halık mahluk ayrımı kabul etmeyen vahdet-i vucut anlayışı mensublarının fikirleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Sıddık Hasan Han ta'til şirki kavramını rubûbiyyete ait bir sıfatı veya ismi veya fiili, yok sayma ya da başkasına nisbet etme manasında kullanmaktadır. O'na göre müşrik ve “muattıl” birbirinin lazımı kelimelerdir. İbn-i Kayyım el-Cevziyye ta'til şirkini en çirkin şirk nev'inden görmüştür.²⁵¹ Sıddık Hasan Han İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin bu tarif ve tasnifini aynen almakta bazı eklemelerde bulunmaktadır.²⁵²

1- Mahlukatla halık arasında ki alakayı yok sayma şirki

²⁴⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 184-185.

²⁴⁸ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 111; İbn-i Kayyım el-Cevziyye, *el-cevabulkafi*, s. 150; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 314-315.

²⁴⁹ Şuara, 26/23.

²⁵⁰ İbn-i Kayyım, *el-Cevabu'l-Kafi*, 194-195.

²⁵¹ İbn-i Kayyım el-Cevziyye, *el-Cevabu'l-Kafi*, s. 150.

²⁵² İbn-i Kayyım el-Cevziyye, *el-Cevabu'l-Kafi*, s. 150 ; Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 111.

Bu şirki İbn-i kayyım el-Cevziyye'den aynen aktaran Sıddık Hasan Han bu şirkle alakalı tafsilata girmemektedir.²⁵³ Ebû Bekr Muhammed Ez-Zekeriyya ise İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin bu şirkle alemin ezeliğini savunanların veya Allah'ı inkar edenlerin şirklerinin kastedildiğini belirtmektedir.²⁵⁴ Müellif filozofların anlayışlarının bu neviden bir şirk olduğunu belirtmekte bu anlayışı İslam dünyasına sokan İbn-i Sina'ya bu nedenle mülhidlerin imamı demektedir.²⁵⁵

2-Cenab-ı Hakkı, isim ve sıfatlarını ayrı değerlendirme şirki

Sıddık Hasan Han'a göre Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarını inkar eden Cehmiyye ve Karmatî'ler bu nevi bir şirke düşmüşlerdir. Bunlar Cenab-ı Hakka hiçbir isim ve sıfat nisbet etmiyorlar bu şekilde bir anlayış neticesinde mahluk halıktan daha ekmel olmaktadır. Çünkü zatın kemali sıfatlara ihtiyaç duyar. İsimsiz sıfatsız bir kemal düşünülemez.²⁵⁶

3- Kula gereken tevhid anlayışından uzaklaşma şirki

Müellif bu şirkle vahdet-i vücûd anlayışına sahip kimseleri kastedtiğini belirtmektedir.O'na bu anlayış sahipleri halık mahluk arasında bir ayrılık görmemektedirler.²⁵⁷ Bu şekilde Cenab-ı hakkın kullarından beklediği tevhidin dışına çıkmaktadırlar. Bu nedenle Sıddık Hasan Han İbn-i Arabî'ye müşrik demektedir.²⁵⁸

3.2.1.1.2. Temsil (Endad) Şirki

Sıddı Hasan Han "endad şirkini" isim vermeden Allah Tealanın isim, sıfat ve rubûbiyyetinde ta'tile girmeden ona eş koşma olarak tarif etmektedir. Bu tarife göre hristiyanların, mecusilerin, hayvanata kendi fiillerinin halıkı diyen kaderiyyenin şirki, bu nevi şirk içinde ele alınmış olmaktadır.

Sıddık Hasan Han'a göre bu şirk, Cenab-ı Hakkın dışında başka bir ilah kabul etmektir. Sıddık Hasan Han bu şirke bu ismi vermemekte sadece izahlarda bulunmaktadır. Fakat Ebû Bekr Muhammed Ez-Zekeriyya isim vermeden ele alınan bu şirke Allah'a denk ilahlar kabul etme manasında temsil yada endâd (denk ilahlar) şirki diye isim vermektedir.²⁵⁹ Bu kimseler isimleri sıfatları yok saymamakla beraber Hıristiyanlar ve

²⁵³ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 111.

²⁵⁴ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, I, 143.

²⁵⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 461.

²⁵⁶ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.112.

²⁵⁷ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.112.

²⁵⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 454.

²⁵⁹ ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, I, 143.

Mecusiler örneğinde olduğu gibi Allah'tan gayrı başka bir ilah kabul etmektedirler. Sıddık Hasan Han burada İbn-i Kayyım el-Cevziyenin yaptığı gibi mu'tezileyi de bu şirkin içerisine katmaktadır. Nedenini de canlıları, fiillerinin halıkı olarak görmeleri şeklinde tespit etmektedir. Ayrıca yıldızlara Güneş'e ve Ay'a tapanların şirklerini de müellif bu şirk içerisinde değerlendirmektedir²⁶⁰

3.2.1.2. Ulûhiyyette Ve İbadette Şirk

İbadette ve ulûhiyyette şirk, kişinin Cenab-ı Hakkın zatında sıfatında ve ef'alinde bir olduğunu, fayda ve zarar vermenin O'ndan olduğunu ve O'ndan başka rab olmadığını kabul etmekle beraber, ibadetini ve davranışlarını Allaha has kılmayıp, bazen kendi arzuları, bazen insanlar nazarında mevki sahibi olmak gibi nedenlerle ibadetlerinde başkasına bir pay ayırmadır.²⁶¹ İbn-i Teymiyye, ulûhiyyette şirk hususunda ibadet veya isteme kasdıyla başkasına yapılan dualar üzerinde durmakta ve bunun “*Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz*” hakikatine ters olduğunu ifade etmektedir.²⁶² Yusuf Karâdâvî ibadetin üç çeşidinin olduğunu ilkinin faydalı bir şeyi isteme zararlı bir şeyden sığınma manasında “dua” olduğunu, ikincisinin namaz, oruç, hac ve kurban gibi dini yükümlülükleri yerine getirme olduğunu, üçüncüsünün ise Allah Tealayı hüküm koyucu olarak kabul etme olduğunu dolayısıyla tevhîd-i ibadetten bunları anlamak gerektiğini ifade etmiştir.²⁶³

Ehl-i hadis geleneğine göre insanların ekserisi bu şekilde bir şirk durumu içerisindedirler. Bu şekilde bir ameli de Cenab-ı Hakkın kabul etmeyeceği “ben ortakların en müstağnisiyim kim ki ibadetinde bana şirk koşarsa o şirk koştuğuna olsun ben ondan beriyim”²⁶⁴ hadis-i kudsisinde ifade edilmiştir. Yine *Vallahi biz apaçık bir dalalet içerisindeydik sizleri alemlerin rabbine eşit tutuyorduk*²⁶⁵ âyeti de bu şirk sahiblerinin Allah'tan gayrısını Allah Tealaya, rubûbiyyette, rızık verme, öldürme ve diriltmede eşit görmediklerini; sırf ibadet, tezellül ve ta'zim de buldukları için müşrik oldukları anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Bu şirkin içerisine başkasına secde etme, başkasına

²⁶⁰ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 111-112.

²⁶¹ İbn-İ Kayyım , *a.g.e.*, s.196.

²⁶² İbn-İ Teymiyye, *İktizau'l-Sirati'l-Müstakim*, II, 803.

²⁶³ Karâdâvî, *a.g.e.*, s. 24-25.

²⁶⁴ Müslim, “Züht ve Rekaik”, 53; İbni Mâce, “Züht”, 37.

²⁶⁵ Eş-Şuara, 23/97-98.

²⁶⁶ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, s. 148.

ta'zim için başını tıraş etme, Hacerü'l-esved dışında başka bir taşı, kabirleri öpme, oraları mescid edinme gibi²⁶⁷ fiiller girer.

Sıddık Hasan Han ehl-i şirkin ekserisinin bu şirke düştüğünü belirtmektedir. O'na göre "lailaheillallah" diyen kimselerden bile bu şirk sadır olmaktadır. Her ne kadar bu şirk rubûbiyyette şirke göre daha hafif bir şirk olsada tehlike açısından rubûbiyyette şirkin çok önündedir. Hz. Peygamber bir hadislerinde "bu ümmet için şirk karıncanın ayak sesinden daha gizlidir buyurdu sahabeler o zaman nasıl korunacağız dediler. Hz. Peygamber şöyle deyin buyurdu: Yarabbi, bile bile şirk koşmaktan sana sığınırım bilmeyerek yaptığım şeylerden ötürü de affını isterim"²⁶⁸ buyurmuştur ve bu şekilde şirk tehlikesine dikkat çekmiştir. Sıddık Hasan Han İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin de ifade ettiği gibi bu çok gizli şirki ulûhiyyette şirk olarak değerlendirmektedir. Böyle bir şirke düşmüş kimseler fayda ve zararın vermenin Allah'tan olduğunu bilselerde amellerinde bu inancı muhafaza edememektedir. Bazen kendi şahsi menfaatlerini ön plana çıkarmakta bazen de Cenab-ı Hakka yapılması gereken fiilleri başkasına yapmaktadır.²⁶⁹

Müellifin Makrizî'den yaptığı alıntıda ise şöyle denilmektedir; bu şirk insanlarda yaygın olan şirktir. Putlara, meleklerle, cinlere, şeyhlere, hayatta olsun vefat etmiş olsun salih kimselere ibadet eden kimselerin şirki bu kategoriye girer. Bu kimseler "*biz onlara bizi Allaha yaklaştırsınlar diye ibadet etmekteyiz*" âyetinde ifade edildiği üzere ibadet ettikleri şeylerin Allah'a yakınlıklarından ötürü bu kimselerde Allah'a yakınlık elde edeceklerdir. Nasıl ki dünyada meliklere yakın olanlar bu şekilde bir fonksiyon görmektedirler. Aynı şekilde bunlarda böyle bir fonksiyon görürler diye düşünülmektedir.²⁷⁰ Yani Hâlık'ı mahluka benzetmektedirler. Ayrıca ilk peygamberden son peygambere kadar bütün peygamberler bu anlayışı yıkmak için mücadele vermişlerdir. Helak olan ümmetleri de Cenab-ı Hak bu şirkleri yüzünden helak etmiştir. *Sonra o kafırlar rablerine eş tutmaktadırlar*²⁷¹ âyetinde ifade edildiği gibi başka şeyleri sevmek ve ibadet etmek hususunda Cenab-ı Hakka eş tutmaktadırlar. Aynı şekilde "insanlardan bir kısmı Allah'tan gayri ilahlar edinip Allah'ı sever gibi bu şeyleri severler." Âyeti'de Allah'a sevgi hususunda eş tutmanında şirk olduğunu

²⁶⁷ İbn-i Kayyim, *a.g.e.*, s. 198.

²⁶⁸ Müslim, "İman", 1.

²⁶⁹ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 113-114.

²⁷⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 69.

²⁷¹ En'am, 6/1.

göstermektedir.²⁷² Sıddık Hasan Han'ın Makrizî'den yaptığı bu alıntıda Makrizî Allah dışında bir şeyi insan sevse veya ondan korksa yada ona karşı tezellülde bulunsa ve bunları da Cenab-ı Hakk için nasıl yapıyorsa onlara da öyle yapsa bu kimse Allah'ın affetmeyeceği müşrik kimsedir demektedir.²⁷³ İbn-i Kayyım el-Cevziyye'den yaptığı alıntıda ise İbn-i Kayyım ibadetlerde Allah'tan başkasını dikkate alma amelin sevabını götüren bir şirktir demektedir. Çünkü âyette “dini Allah'a has kılarak kulluk etmekten başka bir şeyle emrolunmamışlardır.” buyurulmuştur. Bütün bu şirkler affedilen, affedilmeyen yada büyük şirk küçük şirk şeklinde kısımlara ayrılmaktadır. Mesela ta'zimde yada sevgide Cenab-ı Hakka bir şeyi eş tutma affedilmeyen şirk içerisindedir. *'andolsun ki biz apaçık bir dalalet içerisindeydik sizi alemlerin rabbine denk tutuyorduk*²⁷⁴ âyetinde görüldüğü üzere bu kimseler taptıkları şeyleri Cenab-ı Hakka eş tutmuşlardır. Malumdur ki bu eş tutma yaratma öldürme diriltmede değil, ilah kabul etmede, aşırı ta'zîm ve sevgide bir eş tutmadır.²⁷⁵ Müellifin Şâh Vefîyyullah Dihlevî'den yaptığı bir alıntıda şöyle denmektedir; müşrikler mahlukatın cevherlerini yaratan ve kainattaki büyük hadiseleri idare eden birilerini kabul ederek şirke düşmüyorlar. Sadece bazı mahlukatı Allah tealanın ilahlık elbisesiyle tezyin ettiğini ve onların arzularını her halükarda takib ettiğini kabul ettikleri için müşrik olmaktadır.²⁷⁶ Bu alıntıdan anlaşılmaktadır ki müşriklerin içine düştükleri şirk ulûhiyyette şirktir.

Onların ekserisi şirk koşmadan iman edemez âyeti kerimesi ulûhiyyette şirki açıklaması bakımından önemlidir. Çünkü âyette şirkle imanın bir arada olması hali söz konusudur. Sıddık Hasan Han bu âyeti kerimenin tefsiriyle ilgili tefsir kitaplarından kendi görüşüyle birlikte onüç görüş aktarmaktadır. Buna göre; birkısım müfessirlere göre, bu kimseler Allah'a inanmakla beraber putları ve tağutları da kabul etmektedirler. Böylece hem şirk koşmakta hemde iman etmiş olmaktadırlar. Bazı müfessirler ise “bunlar münafıklardır” demiştir. Ehl-i kitap diyen olmuştur. “Riyakarlar, bollukta rabbini unutanlar ve insanın aklına hayaline arız olan imana ters şeylerdir” şeklinde değerlendirmeler de olmuştur. Sıddık Hasan Han bütün bu kanaatlerin âyetin tefsiri olmaya münasip olduğunu fakat kendisine göre bu kimseler daha önce şirk içerisinde iken daha sonra tevâhidî tamam kılma hususunda hem kalben hemde lisanen tasdik

²⁷² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, s. 69-70.

²⁷³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, s. 70.

²⁷⁴ Eş-Şuara, 26/98.

²⁷⁵ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 114-115.

²⁷⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 78.

ettikleri halde eski inançlarının etkisinden kurtulamayanlardır. Mesela, Hindistan’da müslüman olan hindular, hindulara ait şirk ritüellerinden kurtulamamaktadırlar. Ayrıca Allah’ı, halık, razık kainatı idare eden olarak kabul etmekle birlikte bazı ibadetlerde şirk koşanlarda bu âyetin kapsamına girer demektir. Örneğin, ölülerin kabirlerine secde etme, kabri tavaf etme, ihtiyaçlarını onlardan isteme, sıkıntılı durumlarda onlara dua etme, kabirlerine nezirlerde bulunma, türbelerde kandiller yakma ve türbelere örtüler örtme işte bu şirktendir. Bütün bu işleri mümin kimseler yapmaktadırlar hatta ehl-i ilim kimseler bile bu işleri yapmakta sonrada te’vile kalkışmaktadırlar. Dolayısıyla bu kimseler şirk koşmadan iman edememektedirler. Bu şekilde bir şirke düşmeden iman etmek çok az kimseye nasib olmaktadır. Bu şekilde tenkidlerini sürdüren müellif Allahın rablığı kabul etmede çok zorluk yoktur asıl zorluk Cenab-ı hakkın ulûhiyyetini kabul edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamaktır demektir.²⁷⁷

Bu şirkin de muhtelif kısımları söz konusudur. Fiillerde, sözlerde, iradelerde ve niyetlerde şirk gibi kısımlara ayıran olmuştur. Mesela, İbn-i Kayyım el-Cevziyye böyle bir tasnifte bulunmaktadır.²⁷⁸ Sıddık Hasan Han bu tasnifi bazı yerlerde aktarmaktadır.²⁷⁹ Ama kendisi dahada genişçe olan ilim, ibadet, tasarruf ve adet ve fiillerde olmak üzere bir taksim yapmıştır. İrade ve niyetlerde diye bazı kısımlarda eklese de bu kısımlar diğer kısımların içine dahil edilebilirler.²⁸⁰ Bununla beraber biz dahil etmeden araştırmaya çalıştık.

3.2.1.2.1. İlimde Şirk

Sıddık Hasan Han “yerde ve gökte her kim varsa bir kul olarak Rahman’ın huzuruna gelirler” âyetinde ifade edildiği üzere hiçbir beşerin ulûhiyyete has özelliklerinin olamayacağını dolayısıyla Cenab-ı Hakkın ilmi gibi bir ilmi ondan başkasına nisbet etmenin şirk olduğunu söylemiştir. Şöyleki; bazıları otururken kalkarken, sıkıntılı durumlarda yani her halükarda bazı insanların adlarını anarlar suretlerini hayallerinde canlandırırılar. Bu şekil de andıkları kimselerinde onlardan haberdar olduklarını hatta başlarına ne gelse bu kimselere gizli kalmayacağını düşünürler. Bu düşüncedeki insanlar kimin bu şekilde gaybı bildiklerini inanıyorlarsa, gaybı bildikleri düşünülen kimseler, ister peygamberler, şeyhler, şehidler olsun ister cin ve şeytanlar olsun bu itikadda olan kimseler müşrik olurlar. Sıddık Hasan Han bu düşüncesini biraz daha ileri

²⁷⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 398-404.

²⁷⁸ İbn-i Kayyım el- Cevziyye, *el-Cevabu'l-kâfi*, s. 153.

²⁷⁹ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s. 115.

²⁸⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 303-315.

götürerek “bu bilgi onların zatlarından kaynaklanmıyor Allah öyle bir kabiliyet vermiş” şeklinde inansalar bile bu durumdan kurtulamazlar demektir.²⁸¹

Müellif bu düşüncesini temellendirirken “gaybın hazineleri (yada gayb hazinesine ulaştırılan anahtarlar) O’nun katındadır ondan başka kimsede bu gayb bilgisini bilemez”²⁸² âyetini de delil olarak ortaya koymaktadır. Bu âyete göre hiçbir melek, peygamber, velî, cin ve şeytanlar gaybı bilme hususunda bir ayrıcalığa sahip değil demektir. Ayrıca bu âyeti kerîmenin kâhinlerin, müneccimlerin ve keşf ve ilham iddiasında bulunupta bunun uzağında olan kimselerin gaybı bilemeyecekleri ve bunun onların kudret sınırlarında olmadığını da ifade ettiğini belirtmektedir. Müellif bu tarz bazı insanlarla ehl-i İslâmın imhihan olduğunu da değinmektedir.²⁸³

Bu âyeti kerîmeyi izah eden bir hadisi şerifte Hz. Peygamber “gaybın hazineleri (anahtarları) beş tanedir Allaha başka kimse bu şeyleri bilmez; bunlar, yarın ne olacağı, rahimlerde bulunanların ne olduğu, kişinin yarın ne kazanacağı, nerde öleceği ve yağmurun ne zaman yağacağıdır.” buyurmuştur. başka bir rivâyette “kıyametin ne zaman kopacağı” kaydı da bulunmaktadır. Sıddık Hasan Han gaybın sadece bu sayılanlardan ibaret olduğunu bu rivâyetten anlaşılması gerektiğini, rivâyetin ifade ettiği şeyin ise bu sayılan şeylerin gayb bilgisinin temeli olduğu gerçeğini ifade ettiğini söylemektedir.²⁸⁴ Müellife göre, Kur’an ve Sünnet naslarından anlaşılan Cenab-ı hakkın gayb bilgisini kendisine has kıldığını ve mahlukatından hiç kimseyi de bu ilimde ortak kılmadığıdır.²⁸⁵

3.2.1.2.1.1. Peygamberlerin Ve Velîlerin Gaybı Bilmesi İddiasıyla Düşülen Şirk

Sıddık Hasan Han’ın yukarıda geçen ifadeleri, hiç kimsenin gayba ait bir bilgisi yoktur şeklinde anlaşılmaya müsait gibi durmaktadır. Fakat müellif kastedtiğinin bu olmadığını şöyle ifade etmektedir; Cenab-ı Hakk, istediği anda, istediği şekilde gaybı bilme kudretini hiç kimseye vermemiştir. Eğer Cenab-ı hakk gayba ait bir bilgi verecek olsa bu onun iradesiyle olur isteyen iradesiyle olmaz. Nitekim Hz. Peygamber bazen bir şey bilmek istemiş olduğu halde Cenab-ı hakkın bildirmemesi hadisesi çok vuku bulmuştur. Cenab-ı hakk bildirmek murad edince de bir anda bilivermiştir. Bu durumun en açık örneği ifk hadisesidir. Münafıklar Hz. Aişe’ye iftirada bulunmuşlardı. Bu durum

²⁸¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 303-304.

²⁸² En’am, 7/59.

²⁸³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 323.

²⁸⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 324.

²⁸⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 455.

Hız. Peygamber'i derinden üzmüştü ve efendimiz bir ay boyunca durumu araştırmakla meşgul olmuş fakat hakikati hale muttali olamamıştı. Ne zaman ki Cenab-ı Hak bildirmeyi murad etti o vakit Hz. peygamber münafıkların yalancı, Hz. Aişe'nin ise masum olduğunu öğrenmiştir. Yani müellife göre, açık bilinebilir hadiseler kullara kalmıştır dilerlerse bilebilirler. Fakat gayba ait şeyler ulûhiyyete aittir. Velîler peygamberlerde dahil hiç kimsenin iradesi altında değildir. Ancak o dilerse bu kimseler gaybtan haberdar olabilirler.²⁸⁶

Hız. Peygamber'in gaybı bilmediğini çok açık ifade eden, *Eğer gaybı bilecek olsaydım fazlaca hayır toplardım ve bana sıkıntıda dokunmazdı*²⁸⁷ âyetini de müellif zikretmektedir. Bu âyetteki hayrın ne demek olduğuyula alakalı muhtelif kanaatleri de zikretmekte manası ne olursa olsun neticede Hız.Peygamber'in kendi iradesiyle gaybı bilemeyeceğini gösterir demektir.²⁸⁸

Sıddık Hasan Han, *Ben size demedim mi göklerin ve yerin gaybını bilmekteyim*²⁸⁹ âyetinde Cenab-ı hakk, meleklere göklerin ve yerin gaybını ben bilmekteyim derken, münecimin kahinin ve her türlü sihirbazın gaybı bilemeyeceğini göstermekte demektir.²⁹⁰ Yine peygamberlerin Allah bildirmeden gaybı bilemeyeceklerini gösteren bir âyette Hız. Musa'ya Firavun kurûn-u ulâ (önceki ümmetler)'nin durumunu sorunca Hız Musa, *İlmi rabbim katında kitaptadır*²⁹¹ demiştir. Peygamberler bu âyete göre ancak Allah bildirince gaybı bilebildikleri ifade edilmiş olmaktadır.²⁹² Rubeyyi' binti Muavviz b. Afra'nın rivâyetine göre Hız. Peygamber onun düğününe katılmıştı def çalan cariyeler Bedir'de şehit olan babalarını için mersiyeler okuyorlardı tam o esnada cariyelerden biri "içimizde bir peygamber var ki yarın ne olacağını bilir" dedi Hız. Peygamber bu sözü söylemeyin daha evvel ne söylüyorsanız onlara devam edin dedi.²⁹³ Müellife göre, bu rivâyet, enbiya, evliya ve şehitler için bile olsa hiç kimse hakkında yarın ne olacağını bildiğini söylemenin doğru olmadığını göstermektedir. Sıddık Hasan Han bu anlayışın ilim de şirk içerisinde değerlendirileceğini de söylemektedir.²⁹⁴ Hız

²⁸⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 325.

²⁸⁷ A'raf, 7/188.

²⁸⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 334.

²⁸⁹ El-Bakara, 2/44.

²⁹⁰ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l Beyan*, IV, 114.

²⁹¹ Taha, 20/51.

²⁹² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 443.

²⁹³ Buhârî, "Nikah", 67.

²⁹⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 451.

peygambere bir âyette *Ben bilmiyorum ki bana ve size ne yapılacaktır*²⁹⁵ demesi emredilmektedir. Sıddık Hasan Han bu ifadenin Mekke’de kalırmıyım? Çıkarmıyım? vefat mı ederim yoksa öldürülürmüyüm? yada size mühlet mi verilir yoksa verilmez mi? bunları bilmiyorum demek olduğunu söylüyor. Ayrıca Osman b. Maz’un’un vefatında Ümmü’l-‘Ala “Allah sana merhamet etsin ben şahidim ki Allah sana ikramda bulunmuştur dedim. Hz. Peygamber sen nerden biliyorsun? ben peygamber olduğum halde bana ve size ne yapılacağını bilmemekteyim dedi”²⁹⁶ bu hadisi yorumlayan Sıddık Hasan Han Hz. Peygamber’in bana ne yapılacağını bilmiyorum ifadesinin gayb ilminin Allah’tan başkasında olmadığını göstermekte olduğuna değinmekte ve bu âyetin Fetih suresi âyetleriyle neshedildiği iddiasını kabul etmemektedir.²⁹⁷

Müellif Şiî’lerin imamların gaybı bileceğine dair iddialarını da bu serdedilen deliller çerçevesinde reddetmekte ve şöyle demektedir; eğer imamlar gaybı bilselerde çokça hayır yapmaya çalışır ve başlarında Emevî’ler ve Abbasî’ler tarafından gelen sıkıntılar gelmezdi. Doğrusu başlarına sıkıntılarda gelmiştir zaten bu kimseler diğer insanlar gibidirler ve gaybı da bilmezler.²⁹⁸ Müellif velîlerin insanın kalbinden geçenleri bilmesine inanmanında şirk olup kişiyi müşrik kılacağını belirtmektedir.²⁹⁹

3.2.1.2.1.2. Cinlerin, Kâhinlerin Ve Münecimlerin Gaybı Bilmesi İddiası

Sıddık Hasan Han cinlerin gaybı bilemeyeceğiyle ilgili *Ne vakit ki yıkıldı ozaman ortaya çıktı ki eğer gaybı bilselerde böyle alçaltıcı bir işkencede kalmazlardı*³⁰⁰ âyetini delil olarak kullanmaktadır. Vahidî’nin naklettiğine göre; Hz. Süleyman zamanındaki insanlar cinlerin gaybı bildiğine inanıyorlardı. Hz. Süleyman âsâsına dayanmış bir şekilde vefat etmiş, fakat cinler bundan habersiz çalıştıkları o ağır işlere devam etmişler, bir güve âsâsını kemiripte onu düşürünceye kadar da farkedememişlerdi. Eğer cinler gaybı bilseydi azab denecek kadar ağır bu çalışmaya devam etmezlerdi.³⁰¹ Dolayısıyla Müellife göre ne cin, ne insan, ne melek, ne de başka bir mahluk gaybı Allah bildirmediği bilemez.³⁰²

²⁹⁵ Ahkaf, 46/19.

²⁹⁶ Sıddık Hasan Han, *Fethul Beyan*, VII, 240; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 454.

²⁹⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 454.

²⁹⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 455.

²⁹⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 304.

³⁰⁰ Sebe’, 34/14.

³⁰¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 444-445.

³⁰² Sıddık Hasan Han, *Fethu’l Beyan*, X, 303.

Müellif gaybı kâhin ve münecimlerin bilemeyeceğine dair *O Allah ki gaybı bilendir ve gaybını da razı olduğu resulden başkasına bildirmez.*³⁰³ âyetini ve bu âyet hakkındaki tefsirleri delil olarak kullanmaktadır. Şöyleki; Kurtûbî, münecimlerin, insanların avuçlarına El-Bakarak istikbalden haber veren kimselerin Allah'ın razı olacağı kimseler olamayacaklarına göre, bu kimseler zan ve tahminlerinde yalancıdır demiştir. Vahidî ise kim ki yıldızlar gelecekte olacak bir şeye delalet eder diye inanırsa Kur'an'da bulunan bu hakikati inkar etmiş olacaktır demektedir. Zemahşerî de bu âyetten kahinlerin, sihirbazların ve münecimlerin Allahın rızasından en uzak, gazabına en yakın kimseler olduğunu dolayısıyla iddialarının aslının olmadığını anlamıştır.³⁰⁴

Fahredden Razî ise yukarda naklettiğimiz kanaatlerden hiçbirine bu âyetin delalet etmediğini söylemiştir. Çünkü “gayb” kelimesi umum ifade eden bir sıygayla gelmemiştir. Dolayısıyla sadece kıyametin vakti manasında olduğunu, resullerinde bunu muhafazayla görevli melekler olduğunu belirtmiştir. Bu kanaatine temel olarak ta “şık” ve “satih” isimli iki kahinin tevatür seviyesinde nakledilen efendimizi, zuhurundan evvel haber vermeleri durumunu göstermektedir. Ayrıca daha başka çok kimseden iddialarının doğru çıkması hadisesini duyuyoruz demekte Sultan Sencer dönemindeki bir kahin kadının gayba müteallik bir çok şeyi bildiğini aktarmaktadır. Sıddık Hasan Han Razî'nin bu iddialarını karşı Şevkânî'nin cevabını aktarmaktadır. Şöyleki; umum sıygası değil şeklinde ki Razî'nin iddiasını Şevkânî kabul etmemekte masdar izafet olursa usul ulemasında belirttiği gibi umum ifade eder ve sadece kıyamet değil de bütün gaybleri içerir demektedir. Ayrıca Şık ve Satih'in Hz. Peygamber'den önce gökten kulak hırsızlığı yapıldığı dönemde bu haberleri verdiğini belirtmektedir. Bi'setten sonra ise cinlerin ve şeytanların bu hırsızlık ameliyesi bitmiştir demektedir. Çünkü âyet-i kerîmede *(cinler) Biz semayı yokladık ve onu şiddetli muhafızlar ve şahablarla dolu bulduk daha evvel ise semada kulak hırsızlığı yapmak için durulup oturulacak yerler vardı ama bu gün kim bir şey işitse onu bir şahab takib eder*³⁰⁵ buyurulmuştur. Buda kehanet hadisesinin bittiğini göstermekte şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.³⁰⁶ Sıddık Hasan Han kehanetin bir hakikatinin olduğunu bununda; cinlerin semadan kulak hırsızlığında bulunup elde ettikleri bu şeyi insanlardan dostlarına haber vermeleri olduğunu, haber verdikleri şeyler doğru

³⁰³ El-Cin, 72/26.

³⁰⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 447.

³⁰⁵ El-Cin, 72/8-9.

³⁰⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 448-450.

çıkıncada cahiller bu kimseleri velî zannettiğini belirtmektedir. Müellif nakilde bulunduğu Şevkânîden bu noktada biraz farklı düşünerek bu durumun bi'setten sonra azalsada devam ettiğini söylemiştir. Şevkânî ise kesinlikle böyle bir görüşe yaklaşmamakta, bi'setle bu iş bitmiştir demektedir.³⁰⁷

Bununla beraber Hz. Peygamber “Arrafa gidip bir şey sorup onu da tasdik edenin kırk gün namazı kabul edilmez”³⁰⁸ buyururken Başka bir hadiste “kim ki kahine gider ve söylediklerini tasdik ederse Muhammed’e indirileni inkar etmiştir”³⁰⁹ buyurmaktadır. Bu küfür kişiyi dinden çıkarır mı? yoksa masiyet cinsinden bir küfür mü? Sıddık Hasan Han’ın naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel bu meselede tevakkuf etmiştir. Müellif bu küfrün kişiyi dinden çıkararak bir küfür olduğunu belirtip, bu hadisler, kâhinin kafir olduğunu gösterir demektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki hadislerde bazen “arraf” bazen “kahin” kelimesi geçmektedir. Arraf, Beğavi’ye göre bir şeyin alametlerinden sonuca ulaşan kişidir. Mesela, çalınan veya kaybolan şeyi bulma gibi. İbn-i Teymiyye ise arrafın kahine ve müneccime dendiğini daha başka bu şekilde gayb bilgisinden bahsedenlerde bu kategoriye dahil edilebilir olduğu kanaatindedir. Müneccim kelimesini bazı ulemâ kahin kavramı içinde değerlendirmiştir.³¹⁰

Şevkânî muhtasar şerhinde kahininin had olarak öldürülmeyi hak ettiğini çünkü kehanetin küfrün bir çeşidi olduğunu belirtmektedir. Kahini tasdik eden bile kafir oluyorsa var kahinin halini sen düşün demektedir. Sıddık Hasan Han Şevkânînin sözlerini şöyle toparlamaktadır: Kur’an’ı tasdikle kahini tasdik bir arada bulunamaz.³¹¹ Müellif bu noktada birşeye daha temas etmektedir o da Taberânî’de geçen “Ebced harflerini ve nucûmu öğrenen kimsenin ahirette nasibi olmadığı” rivâyetidir. Her ne kadar bu rivâyetin isnadı zayıf olsada gayb bilgisine ebcedle ulaştığını iddia eden kimsenin durumu da kehanete, yani ilimde şirk koşmaya girer demektedir. Fakat müellif, heceleri sökmek için öğrenenen için herhangi bir mahzur görmemektedir.³¹²

3.2.1.2.2. Tasarrufta Şirk

Sıddık Hasan Han alemdeki bütün tasarrufun Cenab-ı Hakkın iradesiyle olduğunu söyleyip bunu şöyle açıklamaktadır; alemde her ne varsa hepsi Allah’tandır. Diriltme,

³⁰⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 334.

³⁰⁸ Müslim, “Tıb”, 39.

³⁰⁹ Müslim, “Tıb”, 39.

³¹⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 336.

³¹¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 339.

³¹² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 340.

öldürme, rızkın bollaşması, rızkın azalması, sağlık, hastalık, zafer, hezimet, yükselme, gerileme, meramı gerçekleştirme, bir ihtiyacı giderme, sıkıntılı durumlarda yardım etme gibi sayabileceğimiz bütün her şey Cenab-ı hakkın iradesiyledir. Velîlerin, Peygamberlerin, şeyhlerin, şehidlerin, cin ve şeytanların bu hususlarda hiçbir dahli yoktur. Bir kimse bu sayılan hususlarda Allah'tan gayrı birşeye tasarruf verirse ihtiyaçlarını ondan isterse, başıma kötü bir şey gelmesin diye nezlerde bulunur musibet ve afetlerde onlara dua ederse bu kimse müşrik olur. Bu kişi bu kudret, bu şeylerin zatından kaynaklanıyor şeklinde inansa da müşriktir. Bu şeylere Allah böyle bir kudret vermiştir diye inansa da müşriktir.³¹³

Sıddık Hasan Han bu kanaatine delil olarak *Her şeyin melekûtu kimin elindedir? o ki korur kurtarır kimsede onun azabından kimseyi koruyamaz eğer bilseydiniz de onlar Allah diyeceklerdir*³¹⁴ âyetini getirmektedir. Müellif âyetteki melekût kelimesinin mülk manasında olduğunu sonunda ki “ta” ise mübalağa ifade eder demektedir. Herşey Cenab-ı Hakkın elinde olunca ihtiyaçları başkasından beklemek müellife göre tam bir şaşkınlıktır. Böyle bir halde bulunan kimseler tasarruf verdikleri şeyi Cenab-ı hak gibi görüp ona eş tutmasalarda şirk içerisindedirler.³¹⁵ Peygamber efendimiz bile âyetin ifadesiyle *Ben size zarar veya rüşdü vermeye malik değilim*³¹⁶ demektedir. Müfessirler zararın küfür, rüşdüde hidâyet olduğunu belirtmişlerdir. Başka bir âyette *beni Allah'tan kim koruyabilir* buyurmaktadır. Sıddık Hasan Han'a göre bütün bu âyetler insanlara “Peygamber'e inandınız diye aldanmayın çünkü o size ne fayda nede zarar verebilir. Dolayısıyla biz ne günah işlersek işleyelim bizim kuvvetli bir şefaatchimiz var gibi batıl düşüncelere kapılmamalarını” öğütlemektedir. Zaten başka bir âyette Cenab-ı hak Hz. Peygamber'e *Allah'tan kaçıp sığınacak bir yerim de yoktur*³¹⁷ demesini emretmektedir.³¹⁸

Sıddık Hasan Han insanların şehitler, şeyhler, ulu insanlarla ve bunların kendilerini himaye edeceği batıl inancıyla Allah'ın hükümlerini terketmekte yasaklarını işlediklerini dile getirmekte bu da mahza dalaletten ibaret demektedir. Müellife göre, Hz. Peygamber'in bütün şeyhlerin şeyhi olduğu halde Cenab-ı Hakkın rahmetinden başka kaçacak yer bulamezken başka insanların ne haddi var ki Cenab-ı Hakk'ın

³¹³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 304-305.

³¹⁴ En'am, 6/75.

³¹⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 5-6.

³¹⁶ Cin, 72/21.

³¹⁷ Kehf, 18/27.

³¹⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 7.

hükmüne müdahale edebilsinler. Zaten âyet-i kerîmelerde *sana fayda ve zarar veremeyecek olan Allah'tan başka şeylere dua etmeyin*³¹⁹, *Allah sana bir sıkıntı dokundurursa onu ondan başka kaldıracak yoktur yine sana hayır nurad edecek olsa o hayrıda engelleyecek kimse yoktur buyurulmuyor mu?* şeklinde bu insanlara cevap vermektedir.³²⁰

Müellif, tasarrufta şirkin doğru olmayacağına dair daha kapsamlı şu âyeti zikretmektedir *De ki: Allah'tan gayrı iddia ettiğiniz ilahları çağırın ki onlar gökte ve yerde zerre ağırlığınca bir şeye malik olamazlar, o şeylerin gök ve yerde herhangi bir ortaklığı yoktur ve Cenab-ı Hakka mülkünde yardım edecek bir şeyde yoktur.*³²¹ görüldüğü üzere Sıddık Hasan Han, bu âyeti varlıkta olan herşeyin Cenab-ı hakka ait olduğunu başka hiçbir şeyin hiçbir tasarrufunun olmadığını dolayısıyla fayda ve zarar vermeyecek şeylere bu rütbeyi vermemek gerektiği şeklinde yorumlamaktadır.³²² Bu siyapta müellif bir rivâyet aktarmaktadır şöyle ki “ bir yahudi Hz. Peygambere gelmiş “siz Allah ve muhammed dilerse ve kabeye yemin olsun diyerek şirk koşuyorsunuz” demiş sonrasında efendimiz sahabeye yemin ederken kabenin rabbine şeklinde yemin edin meşiete bırakırken de Allah dilerse sonrada sen dilersen deyin diye emretmiştir” Sıddık Hasan Han bu hadisin “hak” nerden gelirse gelsin almayı ifade etmesinin yanında kulun meşietinin Cenab-ı hakkın meşietine bağlı olduğunu gösterdiğini ifade ettiğini söylemektedir.³²³ Yani alemde “Cenab-ı hakkın iradesi dışında bir tasarruf söz konusu değildir” meselesine dikkat çekmektedir. Tasarrufta şirk bahsi içerisinde müellif, “şefaât”, “tevessül”, “ricâlu'l-gayb”, “yıldızların tesiri”, “uğursuzluk düşüncesi”, “bulaşıcı hastalık inancı”, “sihir” gibi muhtelif başlıklar altında bu şirk anlayışını ele almaktadır. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki müellif tasarrufta şirk diye açtığı başlıklarda bazen bu sayılanlarda birkısına yer vermemektedir. Fakat müellifin sistemetiği içerisinde anlatılan bu dağımık başlıkların bu şekilde toplanmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

3.2.1.2.2.1. Şefaât Hususunda Düşülen Şirk

Sözlükte “tek olan bir şeyi dengi ve benzerleriyle çift hale getirmek; birinin işini görmeye çalışmak,işinin görülmesi için başkasının aracılığını istemek” anlamlarındaki

³¹⁹ Yunus, 10/106.

³²⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 7-9.

³²¹ İsrâ, 17/56.

³²² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 10.

³²³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 200.

“şef” kökünden türeyen “şefaât”, “suçunun bağışlanması veya bir isteğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etmek” manasına gelir.³²⁴ Terim olarak ise “kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen salih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması” anlamında kullanılır.³²⁵ Aslında şefaât hususunda Hariciler ve Mu'tezile dışında pek fazla itirazda bulunan kimse olmamıştır. Fakat Tasavvuf ilminin teşekkülünden sonra dünyada şefaât konusu gündeme gelmiş ve bu husus “istiğâse”, “istimdâd”, “tevessül” gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmıştır. İbn-i Teymiyye ve Vehhabîler, salih kimselerin “hakkı için” dua etme ve onların dünyada şefaât etmelerinin kesinlikle doğru olmayacağı kanaatindedirler. Sufilerle Tâceddîn es-Subkî, İbn-i hacer gibi alimler ise yapılacak dualarda Hz. Peygamber'i, velî ve sâlih kimseleri aracı kılmak ahirette şefaât etmesine izin verilen makbul kullardan dünyada da şefaatte bulunmak caiz olmalıdır demişlerdir.³²⁶

Sıddık Hasan Han şefaât kelimesinin tek kelimesinin zıddı olan şef'(çift) kökünden türediğini bununda şefaât edecek olanın şefaât edilecek olanı yanına alması manasında o şefi'ni(şefaât eden) meşfu'un hayrına uğraşması olduğunu belirtmektedir.³²⁷ Ayrıca ehl-i sünnet ulemasının Hz. Peygamber'in şefaati hususunda mütefik olmakla beraber bu meselede iki farklı anlayış olduğunu belirtmektedir. Şöyleki; Mu'tezile şefaati sevaba hak kazanmış kimselerin bu kazançlarının artırılması olarak değerlendirmiştir. Bu görüşlerinde de *onlara şefaât edecek kimselerin şefaatleri fayda vermez* âyeti ve benzer manadaki âyetleri temel almışlardır. Ehl-i sünnet uleması ise şefaatin Mu'tezilede olduğu gibi sadece mükafaat sahibi kimselere mükafaatın artırılması olarak ele almamış cehenneme girmeme, girmişse de oradan çıkarılma gibi farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Şefaatin fayda vermeyeceğiyle ilgili âyetleri ise kafirlerle alakalı âyetler olarak yorumlamışlardır.³²⁸

Müellif, Hadislerde Hz peygamberin, kendisine başkasına verilmeyen beş şey verildiğini bunlardan birinde “şefaât” olduğunu³²⁹ başka bir hadiste kendisinin ilk şefaât eden ve ilk şefaatine izin verilen olduğunu³³⁰ ifade ettiğini belirtmektedir.³³¹

³²⁴ Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “şf'a” md.; *Lisânü'l-'Arab*, “şf'a” md.

³²⁵ Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010, 411.

³²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 412-413

³²⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 16

³²⁸ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu't-Tâlib*, s.291-292

³²⁹ Buhârî “Tevhîd”, 19.; “Rikak”, 51.

³³⁰ Müslim, “Fedâil”, 43.

O'na göre sahih olan şefaattte altı farklı şekilde olmaktadır. Birincisi, şefaati kübradır. Bu şefaatt sadece Hz. Peygamber tarafından Ararat'taki durum hususunda insanların rahatlatılması için yapılan şefaattir. İkincisi, ehl-i cennetin cennete girmesi için yapılandır. Üçüncüsü cehennemde hak etmiş asi müminlerin cehenneme girmemeleri için yapılandır. Dördüncüsü, ehl-i tevhîdden cehenneme girenlerin çıkması için yapılandır. Beşincisi ehl-i cennetten bazılarının derecelerinin yükseltilmesidir. Altıncısı ise bazı küffarın cehennemde azabının hafifletilmesi için yapılan şefaattir.³³²

Müellif, *Katfu's-Semer* isimli kitabında ise *ed-Dînul-hâlis* kitabından farklı olarak üç farklı şefaatin olduğunu belirtmektedir; 1.Mahşer günü hesabın çabuk görülmesi için yapılan şefaatt 2.Ehl-i cennetin cennete girmesi için yapılan şefaatt 3.Cehenneme girecek olan insanlara cehenneme girmekten kurtaracak şefaatt. Bu şefaatlardan ilk ikisinin Hz.Peygamber'e (s.a.v) has olduğunu diğer şefaatin ise hem Hz. Peygamber (s.a.v.) hem de salih kimseler, şehitler ve müminler eliyle olabileceğini söylemektedir.³³³ Dikkat edilirse iki kitab arasında bir tafsilat farkından başka bir şey söz konusu değildir.

Müellif ehl-i sünnet itikadı çerçevesinde şefaatin Allah'ın iznine bağlı olduğunu özellikle belirtmektedir. Bu kanaatine delil olarak *O'nun katında O'nun izni olmadan kim şefaatt edebilir*³³⁴ âyeti ve emsali âyetleri göstermektedir. Bu âyet şefaatt etmeye hak sahibi kimseler için Cenab-ı Hakk'ın izni olması gerektiği gibi şefaatt edilmeye hak sahibi kimseler içinde yine Cenab-ı Hakk'ın izni gerektiğini ifade eder demektedir.³³⁵ Müellif şefaatin iyice anlaşılması, hangi tür şefaatt anlayışının kişiyi dinden çıkaracağını bilmesi için dünyada hangi şefaatt çeşitleri ve bunların Allah katındaki şefaattle mukayesesinin bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. Şöyle ki insanlar arasında "vicahe", "muhabbet", "izin" şefaati olmak üzere muhtelif şefaattler vardır. Vicahe(itibar) şefaati; Bu şefaatt, hırsızlığı sabit olmuş bir kimseye sultanın yanında itibar sahibi olan veziri veya önemli bir devlet adamının aracılığta bulunarak haddin uygulamasını engellemesine benzer şekilde cereyan eden bir şefaatt türüdür. Şefaatin bu suretinde sultan razı olmadığı, şahsın suçu sabit olduğu halde sultan şefaatte bulunan kimsenin durumundan ötürü bu niyyetinden vazgeçmiştir. Sanki bu şefaatt türünde

³³¹ Siddık Hasan Han, *Katfu's-Semer fi beyâni akâdeti ehli'l-eser*, Thk ve Thrc. Asım b.Abdillah el-Karyûtî, Kahire, 1983, s.89-90

³³² Siddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 310.

³³³ Siddık Hasan Han, *Katfu's-Semer fi beyâni akâdeti ehli'l-eser*, s. 89-90.

³³⁴ El-Bakara 2/267.

³³⁵ Siddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 11.

saltanatın düzeni bozulmasın diye hoşlanılmayan bir şeye katlanılması söz konusudur. Müellife göre böyle bir şefaaf Cenab-ı Hakk için söz konusu olamaz. Zaten kimsede böyle bir şefaate güç yetiremez. Eğer bir kimse peygamberin, velînin, şeyhin, şehidin veya meleklerin bu şekilde bir şefaate bulunacağına inanırsa o kimse kimse şirk koşmuş neticede müşrik olmuştur. Bu itikad Cenab-ı hakkı layıkıyla takdir edememekten onu birşeylere muhtaç görmekten kaynaklanmaktadır. Halbuki bütün insanlar Hz. Muhammed gibi Hz. Cibril gibi olsalar Cenab-ı hakkın mülkünde bir şey artmayacağı gibi herkes şeytan gibi deccal gibi olsada Cenab-ı hakkın mülkünde bir şey eksilmeyecektir..³³⁶

Cenab-ı Hakk, *De ki: Bütün şefaafler Allaha aittir*³³⁷ buyurmuştur. Onun için şefaaf kimin elindeyse ondan şefaafi istemek lazım. Çünkü istemek bir ibadettir Cenab-ı Haktan başkası da buna layık değildir.³³⁸

Müellif vicahe şefaafiyle alakalı kanaatlerini zikretmekte tefsirinde ise *kim onu katında onun izni olmadan şefaaf edebilir*³³⁹ âyetini “bu istifhamda, Allah’tan başkalarının şefaaf veya başka birşekilde kula fayda sağlayacağını düşünenlere şiddetli bir azarlama ayrıca kabirlere tapınanların yüzlerine savrulmuş bir tokat söz konusudur” şeklinde tefsir etmektedir.³⁴⁰

Müellifin bahsettiği diğer bir şefaaf türü ise muhabbet şefaafidir. O’da şu şekilde olur; sözgelimi, bir hırsızın suçu sabit olur fakat sultanın çok sevdiği bir kimse araya girer. Sultan bu kimseye olan sevgisinden ötürü hırsızını affeder. Aslında bu hal sultanın sevgi hususunda ki zaafından kaynaklanmaktadır. Malumdur ki böyle bir şefaafin Cenab-ı hakk için olmasının imkanı yoktur. Cenab-ı hakk bazı kullarına “habib” “kelim” “vecih” “ruhu’l-kuds” der ama bu zatlar kulluk dairesinin dışına adım atmazlar. Bir kimse bu şekilde bir şefaaf anlayışına inanırsa müşrik olur.³⁴¹ Müellif, bahsettiği şefaafin kişiyi şirke götüren bir şefaaf olduğunun aşikar olduğunu belirtmektedir.

Son olarak müellifin bahsettiği bir şefaaf türü var ki o da izin şefaafidir. Şöyle ki; sözgelimi hırsızın suçu sabit olur fakat bu suç onun karakterine işlemiş bir alışkanlığı değildir. Bu günahın ardından bu şahıs gece gündüz korku içerisinde sultanın

³³⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 16-17.

³³⁷ Ez-Zümer, 39/44.

³³⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.

³³⁹ El-Bakara, 2/255

³⁴⁰ Sıddık Hasan Han, *Fethu’l-Beyan*, I, 91.

³⁴¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 18.

hükümünü hakettiğini düşünerek kabulle bekler. Sultandan başkasının kapısına da sığınmaz ne gelirse ondan gelsin diye bekler. Sultan bu halini bilir ona acır, fakat saltanatının kanunlarının ağırlığını sarsmamak için sebepsiz affetmez de hoşnud olduğu bir vezire veya valiye şefaattirerek affeder. İşte bu şefaattir. Müellife göre Cenab-ı Hakk katında olan şefaatte bundan başka bir şey değildir.³⁴²

Sıddık Hasan Han bu tasnifi aktardıktan sonra madem şefaattir eden hakikatte Allah'tır o halde Allah'ı bırakıp başkasına kulluk etmenin ondan bir şeyler beklemenin ne anlamı var demektir.³⁴³ Müellifin Kastallânî'den yaptığı bir alıntıda Kastallânî “Allah'ın razı olmadığından, razı olduğu kimseler razı olmazlar” demektir.

Müellif bu şekilde yanlış şefaattir anlayışının bir takım insanları peygamberlerin, velilerin, imamların ve şehitlerin aile ve akrabalarının hatta zürriyetlerinin sırf bu yakınlıklarından ötürü onların şefaattirleriyle hesaba çekilmeden cennete gidileceği düşüncesine sevkettiğini belirtmekte ve bu davranışı şirk olarak isimlendirmektedir. Buna delil olarak efendimizin *Yakın akrabalarını uyar* Müddessir suresi âyeti geldikten sonra akrabalarına boy boy, isim isim sayıp kendilerine ahirette bir fayda sağlayamayacağını bu dünyada isteyeceklerse malından verebileceğini ahirette ise kimsenin kimseye faydasının olmayacağını ifade etmesi rivâyetini nakletmektedir.³⁴⁴ Ayrıca Necm suresine *Gökte ve yerde o kadar melek vardır ki bunlar Allah razı olmadan ve dilenmeden şefaattirleri fayda vermez* buyrulmakta kimsenin böyle bir gücünün olmadığını ortaya koymaktadır.³⁴⁵

Şunuda belirtemek gerekir ki İbn-i Teymiyye filozofların Cenab-ı Hakkın rızasını nefyederek şefaattir bir feyiz kabul edip bu feyizin olduğu kimse şefaattir eder anlayışına şiddetle karşı çıkmakta ve bunu şirk olduğunu söylemektedir. Fakat Sıddık Hasan Han bu bahsedilen şeye temas etmemektedir.³⁴⁶

Sonuç olarak müellif şefaattir anlayışını ehl-i sünnetin kabul ettiği şekilde kabul etmektedir. Fakat ahireti dünyaya, kulları da Cenab-ı Hakka kıyaslayarak ve neticede Cenab-ı Hakkın mülkünde başkasına tasarruf vererek kabul edilen bir şefaattir anlayışına karşı çıkmakta ve böyle bir anlayışın kuran ve sünnete tamamen zıt olduğunu

³⁴²Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 18-19.

³⁴³Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 21.

³⁴⁴Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 50-51.

³⁴⁵Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, s304.

³⁴⁶İbn-İ Teymiyye, *Telhisu Kitabi'l-İstiğase (Er-Red Ale'l-Bekrî)* (Tah. ve Trcm. Ebu Abdurrahman Muhammedbali Accâl) Mektebetu'l-Ğureba Eseriyye, Medine, Birinci Baskı, H. 1417, II, 507.

belirtmektedir. Alemde Allah'tan başkasına tasarruf verildiğinden ötürü bu şekilde düşülen şirk tasarruflarda şirk olmaktadır. Zaten müellifte bu kategori içerisinde değerlendirmektedir.

3.2.1.2.2.2. Tevessülle Düşülen Şirk

Tevessül sözlükte; “Bir aracı(vesîle) vasıtasıyla maddi veya manevi derecesi yüksek birine yaklaşma” anlamına gelmektedir.³⁴⁷ Râgıb el-isfehânî, tevessülün kendisiyle olduğu “vesîle” kavramını “Allah yolunun hukukuna, ilim ve ibadet ile riâyet edip Şerîat'ın en faziletli amellerinin peşinde olma” şeklinde tanımlamaktadır.³⁴⁸ Terim olarak, “bir müslümanın işlediği salih amelleri, Hz. Peygamber'i yahut velîleri vesîle yaparak Allah'a yakınlaşmaya çalışmasını” ifade eder.³⁴⁹ Kur'an-ı kerim'de tevessülle ilgili *O'na vesîle arayın*³⁵⁰ âyeti bulunmaktadır. Bu âyetde ki “vesîle” kavramını Fahreddîn er-Razî, “kendisiyle maksada ulaşılan şey” olarak tanımladıktan sonra Allah'a iman etmiş müslümanlardan vesile aramalarını istenmesi bu vesîlenin Allah'ın razı olduğu şeyleri yapma ve ona ibadette bulunma olduğunu gösterir demektedir.³⁵¹ Ebu'l-berekât en-Neseî ise vesîle kavramını “ibadetlerde bulunup Allah'ın yasak kıldığı şeylerden uzak durma” olarak tanımlamaktadır.³⁵² Hadislerde vesîle ve tevessül kelimeleri yer almaktadır. Muhtelif rivâyetlerde belirtildiği üzere ashab kuraklık zamanlarında Hz. Peygamber'le tevessülde bulunuyorlardı. Onun vefatından sonrada amcası Abbas ile tevessülde bulunmuşlardır.³⁵³ Hz. Peygamber gözleri görmeyen bir sahâbîye kendisiyle tevessülde bulunarak Allah'a dua etmesini istemiş sahâbî de denileni yaptıktan sonra gözleri görmeye başlamıştır.³⁵⁴ Tevessülün çeşitleri bulunmaktadır: 1.Allah'ın zâtı ve isim vesîfatlarıyla tevessül de bulunmadır. Bu tevessülün caiz oluşundan ittifak söz konusudur. 2. Hz. Peygamber'le tevessül. Bütün âlimler Hz. Peygamberle tevessülde bulunmayı caiz görmüş ama tevessülde bulunmanın nasıl olduğuyla ilgili ihtilaf etmişlerdir. İbn-i Teymiyye ve Selefî âlimler Hz. Peygamber'in hayatta iken duası şeklinde anlamışlardır. Bazıları da Hz. Peygamber dünyaya gelmeden evvel, hayattayken ve vefatından sonrada kendisiyle tevessülde

³⁴⁷ Lisanu'l-Arab, “vesl” md.

³⁴⁸ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredat*, “vsl” md.

³⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *DİA*; İstanbul, 2010, XXXXI, s.6

³⁵⁰ Maide ,5/35

³⁵¹ Fahrüddîn er-Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2013, VI., s.183

³⁵² Ebu'l-Berekât en-Neseî, *Medarîku't-tenzîl ve Hakaîku't-tevîl*, tahk. Yusuf Ali Bedyuvî, Daru İbn-i kesir, beyrut, 2008, dördüncü baskı, I, 445

³⁵³ Buharî, “İstiska”, 3; “Fezâilu Ashabi'n-nebi”, 11

³⁵⁴ Tirmizî, “Da'avât”, 119; Müslim, “Salât”, 11

bulunulur demişlerdir. 3.Sâlih amellerle tevessül. Bu tevessülün caiz oluşuyla alakalı da ittifak sözkonusudur. 4.Müttaki ve sâlih kimselerin duasıyla tevessül. Âlimler ittifakla bu tevessülünde caiz olduğunu söylemişlerdir. 5. Hayatta olan salih müminlerin zatıyla tevessül. Bu konuda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Eş'arî ve Mâturidî alimlerin çoğunluğu sonucu Allah'tan bilmek kaydıyla caiz demişlerdir. Fakat selefî âlimler zatla tevessülü caiz görmemişlerdir. 6. Velî ve salih kulların adıyla sözgelimi, “filan velînin hakkı için şunu niyaz ederim” şeklinde Allah'a yemin ederek tevessülde bulunmak ittifakla uygun görülmezken selefî alimler şirk olarak değerlendirmişlerdir. Tasavvuf mensubları ise bu tevessülü caiz görmüşlerdir. 7. Ölümlerinden sonra sâlih kullarla tevessül. Eş'arî, Maturidî ve sufîyye'ye mensup âlimler bunu caiz grmuşler İbn-i Teymiyye ekolü ise buna şiddetle karşı çıkmış ve bu durumu şirk olarak değerlendirmiştir.³⁵⁵

Üzerinde durulması geren önemli bir husus, vefat etmiş salih kullarla tevessülde bulunulabilir mi? meselesidir. İbn-i Teymiyye tevessülün üç çeşidi olduğunu belirtiyor şöyle ki birincisi kişinin imanı ve ameli salihidir O'na “ona vesileler arayın”³⁵⁶ âyeti de bu manayı ifade etmektedir. Mesela bir kimse Hz. Peygamber'e iman etmesini vesile yapsa büyük bir vesile yapmış olur. ikincisi şefaath ve dua talebidir. Hz. Ömer'in Hz. Abbas'la tevessülde bulunması bu şekilde bir tevessüldür. Bu hadise aynı zamanda göstermektedir ki efendimize hayatındayken yapılan şeyler vefatında yapılamıyor yoksa Hz. Abbas'la tevessülde bulunmazdı. Ayrıca Sahih-i Müslim'de geçen Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'den Üveyse'l-karnî'den dua istemesini emretmesi göstermektedir ki efendimiz vefat ettikten sonra başkasının duası önemli oluyor ve vefat edenlerle tevessül olmaz gerçeğini gösteriyor.³⁵⁷ Üçüncüsü onun hakkına yemin etmedir (peygamberlerin hakkı için gibi). Evvelki ikisi meşru iken bu sonuncusu çok doğru bulunmamıştır demiş bunla alakalı fukahanın kanaatlerini vermiştir.³⁵⁸ Görüldüğü üzere İbn-i Teymiyye vefattan sonra bir tevessülün olacağını kabul etmemektedir.

Yusuf ed-Dicvî tevessülün Cenab-ı Hakkın kainata koyduğu bir kural olduğunu belirtiyor. Şöyle ki ; Cenab-ı Hakk insanları muhtelif mertebelerde yaratmış. Zayıf, güçlü, yöneten ve yönetilen vs. dolayısıyla zayıfın güçlüye sığınması insani bir ihtiyaçtır. Cenab-ı Hakk'ta buna müsaade etmiştir. Yanlış olan bu kimselerin, Allah'ın

³⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “a.g.md.”, 6-7.

³⁵⁶ Maide, 5/35.

³⁵⁷ İbn-İ Teymiyye, *Telhisu Kitabil İstiğase*, s.117.

³⁵⁸ İbn-İ Teymiyye, *Kaidetün Celiletün Fil-Vesile Vet-Tevessül*, Meketebetül-İlmiyye, Beyrut, s.49-50.

izni olmadan bu şeylere güç yetirebilmesine inanmaktır. Örneğin Hz. İsa ben Allah'ın izniyle ölüleri diriltiyorum³⁵⁹ buyurmakta meselenin Cenab-ı Hakkın meşietine bağlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tevessül, usulüne uygun bir şekilde olursa caizdir Tevhîd'e zıt bir tarafı da yoktur demektir.³⁶⁰

Sıddık Hasan Han "vesîle" kavramının üzerinde durmakta vesîle, kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeydir demektir. Tevessül kavramında ise ihtilafın bulunduğunu dolayısıyla doğru olanın sahîh naslarda gelen rivâyetlere uymak olduğuna değinmektedir. A'ma hadisi ve benzeri hadisler gibi. Müellif bu meselenin kıyas yaparaktan genişletilmesine karşı çıkmaktadır. Örneğin; Hz. peygamber'in abdest suyuyla teberrük edilmesini esas alarak salih kimselerin abdest suyulada teberrük edilir hükmünü çıkarmayı yanlış bulan müellif, Bu meselelerin insanları zaman içerisinde tevîd anlayışından çıkaracağını onun için nasta gelenler dışında kıyasla başka kapılar açmamak gerektiğini ifade etmektedir. Sıddık Hasan Han bu meselelerde hassas olunmaması neticesinde bu gün İslâm beldelerinde sıkıntılı durumlarda insanlar Allah'tan değil, velîler ve şeyhlerden yardım istemekte demektir.³⁶¹

Tevessülün tafsilatıyla alakalı kanaatlerini Şevkânîden yaptığı uzunca alıntıda aynı düşündüğünü ifade ederek yapmaktadır. Müellif'in çokça etkilendiği Şevkânî'yi Yusuf ed-Dicvî, ehl-i hadîs geleneğinin İbn-i Teymiyye ve İbn-i kayyim'den sonra üçüncü en önemli temsilcisi olarak görmektedir.³⁶² Dolayısıyla Sıddık Hasan Han'ın kanaatlerini öğrenmek için Şevkanîden yaptığı bu alıntı çerçevesinde şevkânî'nin kanaatlerini ortaya koymalıyız. Şevkanî'ye göre; Tevessül, Allah'tan isteyeceğimiz bir şeyde araya birini koymaktır. İzzuddîn Abdi's-Selam sadece Hz. Peygamber'le Allah'a tevessülde bulunulabilir kanaatindedir. Bu kanaatte olma sebebi sünenlerde geçen şu hadistir; " bir a'ma Hz. Peygamber'e geldi. Bana dua et gözüm açılsın ya Resulellah dedi Hz. Peygamber abdest al, sonra iki rekat namaz kıl ardından şöyle dua et: "Allahım ben, Peygamber'in Muhammed(s.a.v.)'le sana yöneldim ve senden gözümü iyileştirmeni, tekrar eski haline döndürmeni istiyorum. Yarabbî Peygamber'i hakkımda şefaatçi kıl" buyurdu. Başka bir ihtiyacın olursa da böyle yaparsın dedi ve adamın gözleri düzeldi.³⁶³

³⁵⁹ Al-i İmran, 3/49.

³⁶⁰ Yusuf ed-Dicvî, *a.g.e.*, I, 561

³⁶¹ Sıddık Hasan Han, *Katfu's-semer*, s.102-107

³⁶² Yusuf ed-Dicvî, *a.g.e.*, I, 214

³⁶³ Tirmizi, "Deavât", 49; İbn-i Mâce, "İkame", 5.

Başka bir rivâyette bir kuraklık senesinde Hz. Ömer Hz. Abbas'la tevessülde bulunmuştur.³⁶⁴ Dolayısıyla İzzu'bn-i Abdisselam gibi efendimize tevessülü hasretmek doğru değildir. Çünkü bütün sahabelerin huzurunda gerçekleşen bu hadisede itiraz etmemeleri sukuti bir icmanın olduğunu göstermektedir. Tevessül, tevessül edilen kimsedeki kemal sıfatlarla alakalıdır. Örneğin bir zatın ilmi gibi . Zaten meşhur mağara hadisinde de o kimselerin salih amellerini vesile yaparak kurtuluşa erdikleri anlatılmaktadır³⁶⁵. Dolayısıyla Şevkanî'ye göre İzzu'bn-i Abdisselam'ın sadece peygamberden tevessül edilir isabetli değildir. Şevkanî bu kanaatlerini temellendirmekte“biz onlara bizi Allaha yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” âyeti gibi deliller getirerek bunun şirk olduğunu söylemenin isabetli olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü biz eğer bir alimle tevessülde bulunduğumuzda ne Allah'tan başkasına dua etmiş ne de O'ndan başkasından birşey istemiş oluruz. Fakat bunlar asıl merci olarak görülürse açık bir dalalet içerisinde olurlar. Şefaate nasıl “hak”sa ve Allah'ın izniyle oluyorsa aynı şekilde vesîlede haktır. Şefaate itirazlara verilen cevaplar tevessül içinde söylenebilir.³⁶⁶

Sıddık Hasan Han Şevkânî'ye genel olarak katıldığını ifade etsede, vefat etmiş kimselerden ve hayatta ki salih kimselerin zatlarıyla tevessülde bulunulamaz diyerek farklı düşündüğü meseleleri ortaya koymuştur. Bu kanaatine delil olarak, selefîn enbiyâ ve evliyâyla vefatından sonra tevessül edilmeyeceği meselesinde icma etmesini göstermiştir. Çünkü bu bir duadır, dua ibadetin özüdür ve ibadette olması gereken ise sünnete uygunluktur.³⁶⁷ Fakat bu meselede naslarda gelen şeylerin dışına çıkılmaması gerektiğini Çünkü bu kapı açılırsa insanların çoğusu şirk nedir bilmediklerinden bilmeden şirkin içine düşebilecekleri gerçeğine dikkat çekmektedir.³⁶⁸

3.2.1.2.2.3. Ricalu'l-Gayb İtikadıyla Düşülen Şirk

Sözlükte “erkek; mert ve yiğit” anlamlarındaki “racül” kelimesinin çoğulu “ricâl” ile “gayb” kelimelerinden oluşan “ricâlu'l-gayb” Farsça'da merdân-ı gayb, merdân-ı hudâ; Türkçe'de gayb erenleri, üçler yediler kırklar şeklinde ifade edilir. Arapça'da mestûrûn, mektûmîn, ahfiyâ (örtülü, gizli ve saklı olanlar) gibi isimlerde verilir. Ricalu'l-gayb telakkisine göre Allah, dünyanın cismanî düzeninin sağlanması için bazı insanların

³⁶⁴ Buhârî, “İskiska” 15.

³⁶⁵ Buhârî, “Edeb”, 5.

³⁶⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 176-184; Şevkânî, *ed-Dürren-Nadid*, s.74-115.

³⁶⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 25.

³⁶⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 184.

çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi, alemde manevi düzenin korunması hayırların temini, kötülüklerin giderilmesinde sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir.³⁶⁹

Muhyiddin İbn-i Arabi kutub, imamlar, evlad, abdal, nukebâ, nuceba, efrad gibi muhtelif evliya mertebelerinin olduğunu bütün bunlarla mağrib tarafında görüşüğünü söylemektedir.³⁷⁰ Tasavvufî anlayışa göre kutub, rical hiyerarşisinin başıdır. Kutubdan sonra vezirleri konumunda olan iki imam bulunmaktadır. İki imamı evtâd takip eder. Evtâd âlemin dört yönünde görevlendirilmiş dört velîdir. Evtâdın her biri bir peygamberin kalbi üzeredir ve dört büyük meleğin ruhâniyetinden yardım alır. Abdâlin dört evtâd, iki imam ve bir kutub olmak üzere yedi kişi olduğu ifade edilmiştir. Nucebâ insanları ıslah etmeye, sıkıntılarını gidermeye çalışan bütün yaratıkların mânevî yüklerini taşımakla mükellef kırk kişidir. Nukabâ Allah'ın bâtin ismine mazhar 300 kişidir. İnsanların batınlarına yönelip onu aşîkar hale getirirler. İbnu'l-Arabî'ye göre nukabâ feleklerin burçları sayısınca yani oniki kişidirler. Birde kutbun nazarının dışında olan velîler vardır. Bunlara efrad denir. Hızır bunlardandır. Hz. Peygamber'e mükemmel tabi olmalarıyla ferdiyyet makamına mazhar olmuşlardır.³⁷¹

Sıddık Hasan Han, bazı insanların bu hiyerarşinin olduğuna inanmakta olduğunu belirlemekte, herkesin yardımına koşan rızıklarını veren, meleklerin bile onlara umut bağladığı bir evliya inancının hıristiyanların teslisinden hiçbir farkının olmadığını değinmektedir. Müellife göre bu inanışta olan kimselerden tevbe edip dönmeleri istenir eğer vazgeçmezlerse öldürülürler. O'na göre Allah'tan başka yardım istenecek kimse olamaz dolayısıyla bu iddia filozofların ukul-ü aşeresine benzer bir şirk olmaktadır.³⁷²

Sıddık Hasan Han bu hiyerarşiyle ilgili farklı rakamların olduğunu belirtmekte³⁷³ bu hiyerarşi içerisinde geçen makam ve sayıların hiçbirinin ne Kitabta ne de Sünnette olmadığını, seleften kimseden de böyle bir şey duyulmadığını belirtmektedir.³⁷⁴

Müellife göre, Allah Tealaya verilmesi gereken tasarrufu evliyaya vermek delilsiz, boş bir iddiadır. Bu durum cahiliyye arablarının şirkinden daha kötü bir şirk olmaktadır. Çünkü onlar hiç olmazsa darda kaldıklarında diğer tapındıklarını unutup Allah'a

³⁶⁹ Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-gayb", *DİA*, XXXV, 81

³⁷⁰ İbn-i Arabi, *Futuhatı Mekkiyye*, daru sadır, Beyrut, 1997, I, 189-195

³⁷¹ Uludağ, a.g.md., s. 82.

³⁷² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 35.

³⁷³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, s.35

³⁷⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 35

yalvarıyorlardı. Bugünse bazı insanlar darda kaldıklarında bile Allah'tan değilde Abdulkâdir Geylânî Ahmed el-Bedevî evliyâdan yardım istemektedirler.³⁷⁵

Sıddık Hasan Han, evliyanın alemde tasarrufu olmadığını dile getiriyor eğer varsa neden kullanmadıklarını soruyor. Bu şekilde evliyaya tasarruf vermenin şirkten ibaret olduğunu belirtiyor.³⁷⁶

Sonuç olarak müellife göre âlemde Allah'tan gayri bir varlığa Allah'a ait tasarrufları vermek tasarrufta şirk olmaktadır. “Ricalu'l-gayb” telakkisinde bu mahiyette olduğundan bu inanç tasarrufta şirk içinde değerlendirilecek bir şirk olmaktadır.

3.2.1.2.2.4. Yıldızların Tesirine İnanma

Sıddık Hasan Han yıldızların tesiriyle alakalı kanaatlerini zikretmek için bu meseleyle alakalı Hz. Peygamber dönemindeki bir hadiseyi naketmektedir. Şöyle ki ;“Hz. Peygamber sahabilere Hudeybiyede sabah namazını yağmurlu bir havanın ardından kıldırılmıştı. Namazı kıldırdıktan sonra sahabeye dönerek: biliyormusunuz rabbiniz bu gece ne buyurdu? sahabilere Allah ve resulu bilir deyince Hz. Peygamber; Bu gece kullarımdan bir kısmı mümin bir kısmı da kafir olarak sabahladı buyurdu. Şöyle ki; kim ki Allah'ın rahmetiyle lutfuyla yağmur yağdı demişse yıldızı inkar etmiş bana inanmış olur kimde şu nev' le yağmur yağdı derse beni inkar etmiş yıldızın inanmıştır.” Sıddık Hasan Han bu hadiste ki nev' kelimesinin Ay'ın bulunduğu konumlar olduğunu belirtmektedir. Çünkü Ay'ın yirmi sekiz tane konumu vardır. Ay her gece bu konumlardan birinde bulunur âyeti kerimede “Ay'ada menziller tayin ettik”³⁷⁷ buyurulurken bu konumlar kastedilmiştir. Arablar Ay'ın belli bir konumda batıp diğer bir konumda doğması durumunda yağmur yağacağına inanıyorlardı. Yağmur yağdığı zamanda falan nev'le bu yağmur yağdı derlerdi. Hz. Peygamber bu düşüncüyü reddetmiştir. Başka bir hadiste “yıldızlardan yağmu bekleme cahiyyeden bir özelliktir” buyurmuştur.³⁷⁸ Sıddık Hasan Han bu hadisin yağmuru nev'e isnad etmesini ifade ettiğini onunda yıldızların batmasıyla olduğuna değinmiştir.³⁷⁹ Ayrıca müellif, *rızkınızı*

³⁷⁵ Sıddık Hasan Han, *Katfu's-semer*, s.100-101.

³⁷⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 8

³⁷⁷ Yasin, 36/39

³⁷⁸ Müslim, “İman”, 1.

³⁷⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 128-129.

*yalanlayarak kılıyorsunuz*³⁸⁰ âyetinde bu manayı ifade ettiğini çünkü rızkın kaynağı olan yağmuru bu kimseler yıldızlara vermektedirler.³⁸¹

Müellif bu şekilde yağmurun yıldızla nisbet edilmesi meselesinde muhtelif durumların olduğunu belirtiyor. Şöyle ki eğer bir kimse yıldızlara yağmurun yağması meselesinde hakiki tesir veriyorsa bu apacık bir şirktir. Zaten peygamberlerde bu şirki ortadan kaldırmak için gönderilmişlerdir. Yok eğer bu yağmuru yağdıran Allah Teala'dır; fakat yağmurun yağması için yıldızların bu şekilde olması Cenab-ı Hakk'ın adetinin cereyan şeklidir derse, her ne kadar bu kimse müşrik olmazsa da, doğru hüküm yaptığının haram olmasıdır. Mecazen de olsa yıldızlara yağmuru nisbet etmek doğru değildir.³⁸²

Müellif bu itikadda bulunan kimselerin küfrü nankörlük manasında bir küfürdür diyen bazı ulemanın kanaatlerini aktarmakta bu kanaatleri doğru bulmadığını ifade ederek "bu küfür kişiyi dinden çıkararak küfürdür" demektedir.³⁸³ Bu noktada İbn-i Teymiyye yıldızlara perestiş etmenin filozoflara ne Yahudilik'ten ne de Hıristiyanlıktan geçmiştir. Bu anlayış Sabîlik'ten geçmiştir demektedir. Bu şekilde bir itikad kişiyi İslam milletinden çıkarır yorumunu yapmaktadır.³⁸⁴

Muhammed b. Abdulvehhab *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserinde Sıddık Hasan Han'ın naklettiği rivâyetleri aktarmakta sonuç olarak küfre dikkat etmek gerektiğinden, neyin küfür olduğu meselesinin önemli olduğundan bahsetmenin yanında demek ki her küfür kişiyi dinden çıkararak küfür değildir demektedir.³⁸⁵ Fakat *Fethu'l-Mecîd* isimli şerhte yıldızlara tesir veren rubûbiyyette kafir olur eğer tesir vermezse yine de şirk-i asğara düşmüş olur demektedir.³⁸⁶

Görüldüğü üzere Muhammed b. Abdulvehhâb bu meselede müellifimiz kadar sert değildir. Bunun için Sıddık Hasan Han *Kitâbu't-Tevhîd'den* değil de şerhi olan *Fethu'l-Mecîd'den* alıntıda bulunmaktadır.

Yıldızların tesirlerinin olmadığıyla alakalı müellif, Buhârî'nin naklettiği "Allah bu yıldızları üç şey için yaratmıştır. 1. Semâya zînet olması 2. Şeytanlara atılan taşlar olması 3. kendileriyle yol bulunan alametler olmasıdır. Kim ki bu hususların dışında başka bir şey arayışında olursa yolunu şaşırır ve hata etmiş olur." Başka bir rivâyette

³⁸⁰ Vakıa, 56/82

³⁸¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 134.

³⁸² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 129-130.

³⁸³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 132.

³⁸⁴ İbn-i Teymiyye, *Telhîsu kitabi'l-istiğase*, II, 578.

³⁸⁵ Muhammed b. Abdulvehhab, *Kitabu't-tevhid*, s. 48.

³⁸⁶ Abdurrahman b. Hasan Ali eş-Şeyh, *Fethul mecid*, s. 146

“bir kimsenin hayatı, ölümü ve rızkını Cenab-ı Hakk yıldızlarla kılmamıştır.” Rivâyetlerini aktarmakta daha sonra ise *Kitabu'n-Nucûm*'dan İmâm Katâde'nin bir ifadesini aktarmaktadır. Şöyle ki Bazı insanlar yıldızlar hususunda yeni bir kehanet türü ortaya koymuşlardır. Falan zaman zifafa girersen şöyle olur ya da şu vakitte sefere çıkarsan işte şu yıldızla sefere çıkmış olursun da neticesi başka olur gibi. Bütün bu iddialar mesnedsizdir. Her yıldız döneminde bütün bu sayılanlar olmaktadır dolayısıyla yıldızların herhangi bir tesiri yoktur demektir. Müellif bu alıntıdan sonra tabiin döneminde durum böyleyken bizim halimizin ne kadar kötü olduğu ortadadır demektir.³⁸⁷

3.2.1.2.2.5. Sihir

Sözlükte “bir şeyi olduğundan farklı göstermek, aldatmak, birinin ilgisini çekmek” manalarında masdar olan sihr kelimesi “hile, aldatma; sebebi gizli kalan iş” anlamlarında isim olarak kullanılmaktadır.³⁸⁸ Râğıb el-İsfehânî sihir terimini “el çabukluğu, göz boyama, yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile ve aldatma işi, şeytanla yakınlık kurarak ondan yardım alma ve nesnelere şeklini değiştirme iddiası” şeklinde tanımlamıştır.³⁸⁹ Türkçe’de sihir karşılığında büyü kelimesi kullanılsa da illüzyon hareketlerini de kapsamı açısından sihir daha geniş kapsamlıdır. İlkel toplumların hayatlarında önemli bir yeri olan sihir Mısır, Babil, Hint ve Grek medeniyetlerinde geniş bir şekilde icra edilmiş bazı dönemlerde büyücülere verilen ağır cezalara rağmen sihrin önüne geçilememiştir. Câhiliyye Arabları’nda kehanet gibi sihirde yaygın olup, bu kimselerin görünmeyen varlıklarla irtibat kurup sihir yaptıkları düşünülürdü. Kur’an-ı Kerîm’de sihir ve türevleri altmış yerde geçmekte Hz. Musa döneminde Mısır’da yapılan sihirden Babil’de olan sihirden bahsedilmekte ve Felak süresinde düğümlere üfleyerek sihir yapanların şerrinde Allah’a sığınılmaktadır.³⁹⁰ Hadislerde Hz. Peygambere Lebîd b. A’sam isimli bir yahudinin sihir yaptığı, bu sihrin etkisiyle Hz. Peygamber’in yapmadığı şeyleri yapmış zannettiği rivâyet edilmektedir.³⁹¹ Sıddık hasan han sihrin lugatte sebebi çok gizli olan anlaşılamayan şey manasında olduğunu belirtmektedir³⁹².Terim olarak manasını da Ebû Muhammed el-Makdisî’nin *el-Kafî* isimli kitabından aktarmaktadır. Şöyle ki sihir, bazı düğümler, rukyeler ve

³⁸⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 135

³⁸⁸ Lisânul-‘Arab, “shr” md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 887-888

³⁸⁹ Râğıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, “shr” md.

³⁹⁰ İlyas Çelebi, “Sihir”, *DİA*, XXXVII, 170.

³⁹¹ Buhârî, “Tıb”, 47; Müslim, “Selâm”, 43; İbn-i Mace, “Tıb”, 45; Nesâî, Tahrîm”, 20.

³⁹² İbn-imanzur, *Lisanul arab*, “sihr” mad.

tılsımlardan ibaret olup insanların kalplerinde ve bedenlerinde tesir hasıl edib bazen hasta eder bazen de öldürür ve bazı durumlarda karı koca arasının bozulmasına neden olur” diye tarif edilmektedir.³⁹³

Kur’anı kerimde “onlar bildiler ki kim bu sihre girerse onun ahirette nasibi yoktur”³⁹⁴ buyurulmuştur. Sıddık Hasan Han bu âyete göre sihrin haram olduğunun anlaşıldığını Ahmed b. Hanbel ve tabilerinin sihir öğreneninde öğreteninde kafir olduğu kanaatinde olduğunu aktarmaktadır.³⁹⁵

Ehl-i sünnet itikadına göre sihrin bir hakikati vardır. Sihir bazen sözle bazen fiille olmakta ve eşyada tesir hasıl etmektedir. Müellif Mu’tezile’nin “sihrin hakikati yoktur” şeklinde ki iddiasının isabetli olmadığını “dügümlere üfleyenlerin şerrinden”³⁹⁶ âyetinde açıkça sihirbazların kastedildiğini belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’e sihir yapılması hadisesini de buna delil olarak kullanmaktadır.³⁹⁷

Hz. Süleyman için “sihirle bu mülke sahip oldu.” iddialarına karşı Cenab-ı hak “Süleyman kafir olmadı fakat şeytanlar insanlara sihir öğreterek kafir oldular”³⁹⁸ buyurmuştur. Sıddık Hasan Han bu âyetten sihir öğretmenin küfür olduğu sonucu çıkar demektedir. Zaten Resulullah (s.a.v.) sihri kebâirden saymıştır.³⁹⁹ Nesei’de “kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur” rivâyeti bulunurken buhârî rivâyetinde “sihirbazı tasdik eden cennete giremez”⁴⁰⁰ ifadesi bulunmaktadır. Müellif bütün bunlardan yola çıkarak sihrin şirk nevelerinden biri olduğunu aynı zamanda sihirbazın hükmünün mürtedin hükmüyle aynı olduğunu belirtiyor. Sihri öğrenmek yada öğretmek çok büyük bir günah olup kişiyi dinden çıkmaya götürmekte demektedir.⁴⁰¹ Çünkü İbn-i Mesud’un rivâyetine göre Hz. Peygamber kahine ya da sihirbaza gidip onların dediklerini tasdik eden bana indirileni inkar etmiştir buyurmuştur. Ayrıca âyet-i kerîmede melekler sihri öğretirken “biz fitneyiz sakın kafir olma.” demişlerdir.⁴⁰²

Şunu da belirtmek gerekir ki Müellife göre sihrin her ne kadar bir hakikati olsa da Allahın izni olmadan sihir kimseye bir zarar veremez. *Onlar kimseye Allahın izni*

³⁹³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 318.

³⁹⁴ El-Bakara, 2/102.

³⁹⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 318.

³⁹⁶ En-Nas, 114/4.

³⁹⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 320.

³⁹⁸ El-Bakara, 2/102.

³⁹⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 23.; “Tıb”, 48; Müslim, “İmân”, 1.

⁴⁰⁰ Buhârî, “Vesâyâ”, 23.

⁴⁰¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 325.

⁴⁰² Sıddık Hasan Han *a.g.e.*, II, s.325.

*olmadan zarar veremezler*⁴⁰³ âyeti de müellife göre bu manayı ifade etmektedir. Dolayısıyla, muvahhid bir kimse sihir öğrenmemeli, öğretmemeli ve sihirbaza gitmemeli onları tasdik etmemelidir. Mümin bir kimse Allah'a tevekkül edip, güvenmeli ve Allah'a sığınmalıdır. Bu sığınma ameliyesini de Hz. Peygamber'in gösterdiği şekilde "muavvizeteyn" okuyarak yapmalıdır. Buna muhalefet eden kimse ehl-i şirkten olmuş olur. Dolayısıyla Ehl-i şirke ne yapılırsa bu kimselere de aynı yapılmalıdır.⁴⁰⁴ Sıddık Hasan Han'ın *Fethu'l-Mecîd*'den yaptığı alıntıda Becâle b. Abede Hz. Ömer bize "sihirbazları öldürün" emrini verdi. Bizde üç tane sihirbaz öldürdük demektedir. Buna ifadelerden tevbe etmesini istemeden ve beklemeden sihirbazın öldürüleceği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik bu kanaattedir. Onlara göre, sihirbazın sihri tevbe etmeyle geçmeyeceği için tevbesini istemenin bir manası olmamaktadır.⁴⁰⁵

Müellif bu kanaatlerini *onlar cibte ve tağuta inanırlar*⁴⁰⁶ âyetindeki "cibt" kelimesinin sihirbaz⁴⁰⁷ manasında olduğunu belirterek sürdürmektedir.⁴⁰⁸ Ebû bekr Zekeriyya sihri alemde bir kimseye kamil bir kudret vermek olduğu için rubûbiyyette şirkin içerisinde değerlendirmektedir. Fakat müellifimiz ve genel görüşe tabi olmakta ulûhiyyette şirk içinde ele almaktadır.⁴⁰⁹

Sonuç olarak Sıddık Hasan Han, sihrin Cenab-ı Hakk'ın izni çerçevesinde tesirinin mümkün olduğu görüşünde olsa da bu tesirin Allah'ın izni olmadan gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü O'na göre âlemde Allah'tan başka tasarruf sahibi kimse yoktur. Her kim Başkasına bu tesiri verirse şirke düşmüş olacaktır. Muhtemeldir ki müellif bunun için sihri tasarrufta şirk kataegorisinde değerlendirilmektedir.

3.2.1.2.2.6. Uğursuzluk (Tiyere) Düşüncesi, Bulaşıcı Hastalık (Adva), Safer, Gûl Ve Hâme

Sıddık hasan han "tiyere" kavramını *Fethu'l-mecîd*'den yaptığı alıntıyla açıklamaktadır. Bu alıntıya göre kuşun yada ceylanın insanın sağından yada solundan

⁴⁰³ El-Bakara, 2/102.

⁴⁰⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 326.

⁴⁰⁵ Abdurrahman b. Hasan Ali eş-Şeyh, *Fethu'l-Mecîd şerhu kitabı't-tevhîd*, Vekaletu't-tıbaa vettercûme, Riyad, h.1413, s.231.

⁴⁰⁶ En-Nisa, 4/51.

⁴⁰⁷ İbn-i Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, V, 156.

⁴⁰⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 327.

⁴⁰⁹ Ebu bekr zekeriyya, *a.g.e.*, II, 945.

çıkması buna göre de insanların yapacakları şeyden vazgeçmeleri veya o işe devam etmeleridir.⁴¹⁰ Ebu hureyre rivâyetine göre Hz. Peygamber “bulaşıcı hastalık yoktur, uğursuzluk yoktur, hâme isimli baykuşun ötmesi uğursuzluk kaynağı değildir, Safer ayında da uğursuzluk yoktur” buyurmuştur.⁴¹¹ İbn-i Mes’ud’dan gelen rivâyette ise Hz. Peygamber üç kere “tıyere şirk” demiş, Sonrasında sahabeler hepimizin içinden geçirdiği şeyler var(uğursuzlukla ilgili) onları ne yapacağız demişler Hz. Peygamber onları da Allah giderir” şeklinde cevaplamıştır. Sıddık Hasan Han kalbin Allah’tan başka bir şeye bağlanmasından ötürü “tıyere”nin şirk olduğunu söylemiş, tıyerenin kendilerine zarar veya fayda verme hususunda mucibince amel yapınca etkili olduğunu düşünmenin de kainatta Allah’tan başkasına tasarruf vermek anlamına geldiğini dolayısıyla şirk olduğunu belirtmiştir.⁴¹² Müellif *ed-Delîlu’t-Tâlib* isimli eserinde uğursuzluğu fayda ve zarar veren bir şey olarak görmenin Cenab-ı Hakk’a ait hususiyetlerde başkasını ortak kılmış olma manasına geldiğini belirterek bu duruma dikkat çekmektedir.⁴¹³

Müellif vacib olan kamil tevhide tıyere anlayışının ters olduğunu söylüyor. Çünkü kulun kalbi Allah’tan başka hiçbir şeyden endişe ve ümit içerisinde olmamalıdır. Bu tevekküle terstir. Bu anlayışı Sıddık Hasan Han şirk-i asgar içinde değerlendirmektedir. Bununla beraber böyle hasis şeylerden fayda ve zarar beklemek durumu olduğundan en çirkin şirk anlayışlarından demektir.⁴¹⁴

Hadisin diğer bir kısmında “hâme” denilen bir baykuş türünden bahsedilmekte ve bunun uğursuz olmadığı anlatılmaktadır. Cahiliyye itikadına göre bu kuş birinin evine konsa, o hane halkından birinin öleceği düşünülürdü. Müellif “hadis bu kısmıyla da bu anlayışı ortadan kaldırmıştır” demektir. Hadisin bir hususu da bulaşıcı hastalık(adva) yoktur meselesidir. Bu hadisi açıklayan başka bir hadiste “bir bedevi efendimize eğer bulaşıcı hastalık yoksa o zaman sapasağlam develer uyuz bir devenin karışmasıyla nasıl uyuz olurlar? diye sormuş Hz. Peygamber de o zaman ilk deveye kim bulaştırdı demiştir”⁴¹⁵ bu hadisten anlaşılan bulaşıcı hastalığın olmamasıdır. Fakat bu hadisin

⁴¹⁰ Abdurrahman b. Hasan Ali eş-Şeyh, *a.g.e.*, s.244; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 143.

⁴¹¹ Buhârî “Tıb”, 86; Müslim “Tıb”, 28.

⁴¹² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 143

⁴¹³ Sıddık Hasan Han, *ed-Delîlu’t-Tâlib*, s.160

⁴¹⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 143

⁴¹⁵ Buhârî, “Tıb”, 76.

farklı tariklerinde “hasta hayvanı sağlam hayvanın yanına koymayın”⁴¹⁶ ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla iki hadis arasında bu meselede bir tenakuz bulunuyor gibidir.

Müellif bu tenakuz gibi duran meseleyi çözmede en güzel kanaatin Beyhakî'nin görüşü olduğunu bu görüşü de İbn-i Kayyım, İbn-i Salâh ve İbn-i Receb gibi ulemanın da dile getirdiğini belirtmektedir. Bu kanaat şöyledir; bulaşıcı hastalık yoktur demek hastalığın cahiliyyede düşünüldüğü gibi kendi kendine Allahın dilemesi olmadan bulaşması yoktur demektir. Yani cahiliyye’de düşünüldüğü şekilde bir bulaşıcılık yoktur. Yoksa Allah tealanın hastalığın bulaşmasını bazı şeylere ta’lik etmesinin olmadığı demek değildir. Zaten hastayla sağlam hayvanın yerini ayırma ve meczumdan arslandan kaçır gibi kaçma⁴¹⁷ rivâyetleri de bu kanaati desteklemektedir.⁴¹⁸

Hadiste ifade edilen bir diğer hususta “safer” meselesidir. İbn-i Hacer, saferin karında olan bir yılan olup hayvanlara ve insanlara hastalık bulaştırması veya safer ayının hürmetinin çiğnenmesi olabileceğini söylemiştir.⁴¹⁹ İlk mana bulaşıcı hastalık yoktur manasında bir tekrar olmaktadır. Müellif bu meselede farklı kanaatler olduğunu belirtmekte fakat safer ayında ki uğursuzluk düşüncesi üzerinde durmaktadır. Ayrıca hadisin başka tariklerinde “gûl” yoktur da denilmektedir. Gul; şeytan ve cin cinsinden bir varlık olup çölde yolculara farklı şekillerde görünüp sonunda yolunu kaybettirip helak ettiren şeydir. Müellif bu meselede *Fethu'l-mecîd*'den yaptığı alıntıya göre hadiste nefyedilen gûl'ün olmaması değil de Allah istemediği ve kul da Allah'a mütevekkil olduğu halde bu varlığın buna güç yetirmesidir. Yoksa bu hadis böyle bir varlık yoktur manasına gelmemektedir.⁴²⁰

Görüldüğü üzere müellif alemde tasarruf eden Allah'tan gayrı bir şey olmadığını bütün bunların gösterdiğini ifade etmektedir. Bu anlatılanlardan bir kısmının varlığı nefyedilirken bir kısmının Allah'ın takdiri olmadan tesiri nefyedilmektedir. Bu şekilde bahsi geçen varlıklara tesir kudreti verme şirk olmaktadır. Müellif bu sebeble bu hadisi tevhid şirk çerçevesinde zikretmiştir.

3.2.1.2.3. İbadetlerde Şirk

Sıddık Hasan Han bazı ta'zim ifade eden fiilleri Cenab-ı Hakkın kendisine has kıldığını bu fiillere “ibadet” dendiğini belirtmektedir. Bunlar; secde, ruku, elleri bağlayarak

⁴¹⁶ Müslim, “Tıb”, 28.

⁴¹⁷ Buhârî, “Tıb”, 76.

⁴¹⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 162-163.

⁴¹⁹ İbn-i Hacer el-Askallânî, *Fethu'l-Barî*, X, 193-194.

⁴²⁰ Abdurrahman b. Hsan Ali eş-Şeyh, *a.g.e.*, s.248; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 168.

huzurda durma, Allah adına malını harcama, uzak yollardan haremmini ziyarete gelme ve o civarda av avlamama vb. bazı fiillerden ibarettir.

Müellif bu hususta hac örneği üzerinde durmakta ve şöyle demektedir; İnsanlar uzak bölgelerden oraya teveccüh ederler vardıklarında secdeye kapanır , tavaf eder, kurban keser ve teberrük olsun diye duvarlarına ellerini yüzlerini sürerler. Ayrıca o huzurun adabına uyaraktan çıkarken arkasını dönmeden gerisin geriye çıkarlar ve o muhite hürmeten ağacını kesmez otunu yolmazlar. Bütün bu fiiller Cenab-ı hakkın kendine ibadet olarak has kıldığı şeylerdir. Bir kimse bu sayılanları Allah'tan gayrı biri için yaparsa bu yaptığı kimse peygamber veya salih bir kimse ya da cin olsa ibadette Allaha şirk koşmuş olur.⁴²¹ Sıddık Hasan Han hac örneği dışında Ka'be gibi türbelerin örtülmesi, velînin kabrinde itikaf yapılması gibi hususları da muhtelif vesilelerle zikretmektedir.⁴²² Bütün bu hususları şirk olarak değerlendirme sebebi olarak da başka bir şeyi Allahı ta'zim ediyor gibi ta'zîm etmeyi göstermektedir. Müellif bu ta'zimi yapanın itikadının herhangi bir önemi olmadığını da belirtmektedir. Bazıları bunlar zatlari itibariyle bu ta'zîme layık diye düşünürken bazıları da onlara yapılan bu ta'zîm hürmetine Allah teala onları sıkıntularından kurtarıp istediklerine ulaştıracak diye düşünürler. Fakat müellife göre bu düşünceler bu fiillerde bulunan kimseleri şirke düşmekten kurtarmayacaktır.⁴²³

Âyet-i kerimede *biz nuhu kavmine ben sizi açık bir uyarıcıyım diye gönderdik Allaktan başkasına kullukta bulunmayın azabı acı olan bir günden sizin için korkuyorum*⁴²⁴ buyurulmuştur. Sıddık Hasan Han, Hz. Nuh döneminin özel bir önem arzettiğini çünkü Hz. Nuh'un ikinci Adem olarak kabul edildiğini ve o dönemde bile bu çatışmanın olduğunu belirtmektedir. O'na göre o günden bu güne Allah'tan başkasına ibadet edilmeyeceği gerçeği değişmemiştir. Sıddık Hasan Han Şeriat'te ibadet denilen hiçbir şey başkasına yapılamaz, yapılırsa da şirk olur demektedir⁴²⁵ Bu şirkle ilgili muhtelif başlıklar açmaktadır.

3.2.1.2.3.1.Allah'tan Başkasına Secde Etme

Sıddık Hasan Han bizim şeriatımızda secdenin Allaha has kılınmış bir ta'zim şekli olduğunu belirtmekte dolayısıyla bu ibadet kim olursa olsun, nerede bulunursa bulunsun

⁴²¹ Sıddık Hasan Han, *ed-Dînu'l-halis*, I, 305-306.

⁴²² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 306.

⁴²³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 306.

⁴²⁴ A'raf, 7/59.

⁴²⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 52.

Allah'tan başkasına yapılmaz demektir. *Âyet-i Kerimede güneşe ve aya secde etmeyin onları yaradana secde edin eğer yalnızca ona kullukta bulunuyorsanız*⁴²⁶ buyurulmuştur. Sıddık Hasan Han Sabii'lerin yıldızlara secde ederken biz bunlara secdeyle Allaha secdeyi kastediyoruz demelerinin âyette kastedildiğini söylemektedir. Ayrıca âyetin ifade şekli nefiyden sonra bir emir şeklinde olduğundan secdenin Allah'a has olması hususunda belîğ bir ifade olmaktadır. Müellif bazı müfessirlerin bu âyete dayanarak Allaha has kul olmak isteyenlerin Allah'tan başkasına secde etmemeleri gerektiğini söylediklerini belirtmiştir.

İbn-i Teymiyye ruku, secde ve kıyam gibi ibadetlerin sadece Allah'a yapılan ibadetler olduğunu bu amellerde hiç kimsenin bir payı olmadığını belirtiyor.⁴²⁷ İbn-i Kayyim el-Cevziyye ise müridin şeyhine secde etmesini şirk olarak değerlendirmektedir. Bu yapılan secde değil şeyhin önünde ona hürmeten eğilmedir şeklinde ki itiraza ise farklı isim vermekle bu realiteyi ortadan kaldıramazsınız şeklinde mukabelede bulunmaktadır.⁴²⁸ İbn-i Teymiyye ve İbn-i Kayyim el-Cevziyye paralelinde Sıddık Hasan Han'a göre secde Cenab-ı Hakkın bir hakkıdır. Dolayısıyla mahlukiyyet noktasında Güneş'le Ay'la eşit olan velî, nebi, taş veya toprak secde edilmemesi gereken varlıklardır. Bazılarının eski ümmetlerde Hz. Yusuf kıssasında da gördüğümüz gibi Allah'tan başkasına secde vardı bizde neden olmasın şeklinde hüküm çıkarmalarına müellif, Hz. Adem'in çocukları örneğini vermektedir. Şöyle ki onlarda kardeşlerin birbiriyle evlenmeleri vardı bizde neden olmasın denemeyeceği gibi secde meselesinde de denemez. Müellife göre Kula gereken Allah her ne vakit bir hüküm koymuşsa ona inkiyad etmek, o meselede yorumlara girmemektir.⁴²⁹ Makrizî'ye göre Allah'tan başkasına secde meselesinde Hz. Peygamber çok hassastır. Bunun için güneşe tapanların secde ettikleri vakitlerde namaz kılmayı menettiğini görmekteyiz . Zaten “yalnız sana ibadet ederiz” ifadesi de ancak bu şekilde tahakkuk etmiş olur. Allah'tan gayra secde şirk çeşitlerinden biridir.⁴³⁰ Görüldüğü gibi Sıddık Hasan Han Makrizîyle Allah'tan başkasına secde etmenin şirk olması hususunda birleşmektedir.

Sıddık Hasan Han Allah'tan başkasına secde etmenin haram olduğunu ifade eden “ben birinin diğerine secde etmesini emretseydim kadının kocasına secde etmesini

⁴²⁶ Fussilet, 41/37.

⁴²⁷ ez-Zekeriyya, a.g.e., II, 1125.

⁴²⁸ ez-Zekeriyya, a.g.e., II, 1126.

⁴²⁹ Sıddık Hasan Han, a.g.e., II, 53-54.

⁴³⁰ Makrizî, a.g.e., s.21.

emrederdim”⁴³¹ hadisini dile getirmekte ve bu ümmette kimsenin kimseye secde edemeyeceğini gösterdiğini vurgulamaktadır. Müellifin esefle söylediği bir şey var ki o da büyüklere ve sultanlara secde etmenin İslam ümmetinde yaygın olmasıdır. Hatta sultanlara secde edilebilir şeklinde itibar edilmeyen bir fetvanın da bulunduğunu belirtmektedir.⁴³² Sıddık Hasan Han birbirimize ta’zimde bulunurken insanın insana yaptığı gibi ta’zimde bulunulmalı demekte Allah’a yapılan ta’zimin kula yapılmaması gerektiğini dile getirmektedir.⁴³³

3.2.1.2.3.2. Ka’be’ye Has Şeyleri Başka Yerlerde Yapma

Sıddık Hasan Han, *O eski (atik) evi tavaf edin*⁴³⁴ âyetine göre tavafın sadece Ka’be için geçerli olduğunu söylemekte, bazı ilim sahibi kimselerin Cenab-ı Hakkın bazı yerleri Arafat, Ka’be ve Müzdelife gibi azametini izhar için hususi bir mekan kıldığı kanaatlerini aktarmaktadır. *Hacc için insanlar çağır*⁴³⁵ ve *Allahın ismini anaraktan(kurbanları keserken)*⁴³⁶ âyetleri O’na göre, Harem ve Ka’be bölgesinde oraya has bazı ibadetlerin olduğunu göstermektedir. Kısaca bu kutsal mekanlarda Allah’ın ismi anılarak kurbanlar kesme, ka’be’yi tavaf etme, Allah’ın azametini tekbirlerle haykırma, Ka’be’nin örtüsüne tutunma, Allah’a dua etme ve gece gündüz orada itikaf niyetiyle kalma gibi bir takım hususi ibadetler söz konusudur. Müellife göre sayılan bu ritüeller Allah’a hastır ve ibadettir. Bir kimse burada yapılan ritüelleri bir zatın türbesinde yapsa, sözgelimi türbeyi tavaf etse, orada kurbanlar kesse, uzak diyarlardan oralara seferler tertib etse, bulunduğu vadiye hürmet niyetiyle Harem’de olduğu gibi av avlamaz, vadinin otunu yolmaz ve dikenini koparmazsa ve bu ritüellerle dünyevî uhrevî bir takım faydalar beklerse işte bu kimse kaçınılması gereken şirkin içine düşmüş demektir.⁴³⁷

Müellifimiz görüldüğü üzere Allahın ibadetine has kıldığı şeyleri başkasına yapma olduğu için haccın menâsîkinden olan şeyleri başka bir mekanda yapmayı şirk olarak değerlendirmektedir. Çünkü O’na göre hürmetlerimizi ifade şeklimiz ibadet şeklinde olmaması gerektiği gibi dinde belirtilmeyen kutsallıklar da hiçbir şeye atfedilmemelidir.

3.2.1.3.2.3. Allah’tan Başkasına Nezrde Bulunma Ve Kurban Kesme

⁴³¹ Ebu davud, 2140

⁴³² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 210.

⁴³³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 208.

⁴³⁴ Hacc, 22/29.

⁴³⁵ Hacc, 22/27.

⁴³⁶ Hacc, 22/36.

⁴³⁷ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 57-58.

*Allah'tan gayrısını adına kesilen*⁴³⁸ âyetin de Allah'tan başka kimselere kesilen hayvanların helal olmadığı belirtilmektedir. Bu âyetteki “ ihlal” ifadesi ses yükseltme manasına gelmektedir. Sıddık Hasan Han Allah'tan gayri ses yükseltilip ismi anılan şey her ne olursa olsun (put, ruh, cin, nebi, velî) böyle bir fiilin haram olacağını belirtmektedir.⁴³⁹ Çünkü O'na göre ruhu yaradan Allah'tır bu sebeble ruhu çıkarırken de onu yaradandan başkasının adı anılmamalıdır.⁴⁴⁰

Sıddık Hasan Han bu ifadeleri şöyle açmaktadır; Hayvan boğazlamada kurbet kasdı olursa ibadet olur ve “nusuk” diye isimlendirilir. *Benim namazım, nusukum,yaşamam ve ölümüm Allaha aittir*⁴⁴¹ âyetinde namazın yanında geçen nusuk kelimesi kurban kesmek demektir. Dolayısıyla kurban kesme veya Allah adına hayvan boğazlama bir ibadettir.⁴⁴² Aynı şekilde nezrde bulunmakta bir ibadettir. *Allah Kur'an'da Nezrlerini yerine getirirler*⁴⁴³ şeklinde müminlere övgüde bulunmakta, hadislerde Hz. Peygamber daha sonra bozulacak toplumun özelliklerinden biri olarak “nezrde bulunup bu nezirleri yerine getirmemeyi”⁴⁴⁴ saymıştır. Dolayısıyla nezr bir ibadettir.⁴⁴⁵ Bu açıdan bu ibadetler diğer ibadetler gibi Allah'a hasır. Başkasına yapan ise şirke düşmüş olur. Sıddık Hasan Han konunun bu şekilde anahatlarını ifade ettikten sonra Buhârâ ahâlisinin sultanları karşılamak için kesilen kurbanların haram olup yenmeyeceği fetvasını verdiklerinden bahsetmekte ve Allah'tan başkası adına hayvan boğazlayan “melundur kestiği de mürtedin kestiği gibidir” hadisini aktarmaktadır. Ayrıca yeni bir ev aldığında hane halkına ilişmesinler diye cinlere kurban kesmenin de bu çerçevede çirkin bir fiil olduğuna değinmektedir.⁴⁴⁶

Bu nezrlere ve Allah'tan başkası adına kurban kesmeler, masiyettir şirk değildir şeklinde ki iddialara Muhammed b. Abdulvehhab çok sert cevap vermekte kesinlikle şirk olduğunu söylemektedir⁴⁴⁷ Şevkânî'de bu şekilde bir ritüelin ibadet olduğunu dolayısıyla Allah'tan başkasına yapılamayacağı üzerinde durmuş Müslim'de ki

⁴³⁸ El-Bakara, 2/173.

⁴³⁹ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l beyan*, III, 50

⁴⁴⁰ Sıddık Hasan han, *ed-Dînu'l-halis*, II, s.60

⁴⁴¹ En'am, 6/162.

⁴⁴² Ez-Zekeriyya, a.g.e., II, 1136.

⁴⁴³ İnsan, 76/7.

⁴⁴⁴ Buhârî, “Eyman”, 83.

⁴⁴⁵ Ez-Zekeriyya, a.g.e., II, 1139.

⁴⁴⁶ Sıddık Hasan Hane, a.g.e., II, 253-254.

⁴⁴⁷ Ez-Zekeriyya, a.g.e., II, 1146.

Allah'tan başkasına zebhte bulunana melun⁴⁴⁸ denen hadisi nakletmiş fakat bu mesele şirktir diye açıkça tasrih etmemiştir.⁴⁴⁹

Sıddık Hasan Han ise bahsi geçen ritüellerin kesinlikle şirk olduğunu belirtmenin yanında Allah'tan gayrisine yapılan nezrleri kabul edenlerin bile tehlikede olduğunu değinmekte yapılan bu şirki onaylama durumunun söz konusu olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁵⁰

3.2.1.2.3.4. Türbe Ve Kabirlerde Düşülen Aşırılıklar

Sıddık Hasan Han, insanoğlunda şirkin ortaya çıkışının en önemli sebebinin kabirlerde çokça bulunma ve kabirleri aşırı kutsama olduğunu belirtmektedir. Bu kanaatine delil olarakta Buhârî'nin İbn-i Abbâs'tan naklettiği bir hadisi göstermektedir. Şöyle ki “Nuh kavminin iyi insanları vefat edince şeytan bu insanlara vefat eden salih kimseleri hatırlamak için heykellerini dikmeleri vesvesesinde bulundu bu kimselerde o zatların heykellerini diktiler. İlk başta onlara tapılmadı fakat heykelleri diken kimseler vefat ettikten sonra gelen nesiller bu suretlere tapınmaya başladılar.⁴⁵¹ Müellif bu rivayetin dışında bu manayı ifade eden “Allah Yahudi ve Hıristiyanlara lanet etsin peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler”⁴⁵² rivayetine de dikkat çekmektedir. Bu meselede Muhammed. b. Abdulvehhab salihleri aşırı ta'zîm etmenin şirkin çıkış noktası olduğunu söylemektedir. Muhtemelen müellifimiz bu kanaatinde Muhammed b. Abdulvehhab'tan etkilenmiştir.⁴⁵³

Şunu belirtmek gerekir ki İslam dininde kabirleri ziyaret etme hususunda herhangi bir yasaklama söz konusu değildir. Müslim'de “ben sizi kabir ziyaretinden menetmişim artık şimdi ziyaret edebilirsiniz” rivâyeti vardır. Ebu Dâvud'da “kabirleri ziyaret edin çünkü kabir ziyareti ahireti hatırlatır” buyrulmuştur. Dolayısıyla erkeklerin kabirleri ziyaret etmesinin mübah oluşunda ittifak söz konusudur. Kadınlarla alakalı ise bazı çekinceler ortaya konulmuşsa da onlar içinde kabirleri ziyaret edebilirler denmiştir.⁴⁵⁴ Sıddık Hasan Han mutlak manada kabir ziyaretine kesinlikle karşı değildir. Fakat dine zıt olan uygulamaların tezahür sahası olması nedeniyle müellifimiz bazı eleştirilerde bulunmaktadır.

⁴⁴⁸ Sahihi müslim, 43.

⁴⁴⁹ Şevkânî, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁵⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 566.

⁴⁵¹ Sıddık Hasan han, *a.g.e.*, I, 434.

⁴⁵² Buhârî, “Cenaiz”, 23.

⁴⁵³ Abdurrahman Hasan Ali eş-Şeyh, *Fethu'l-mecid şerhu Kitabi't-tevhîd*, s.174-180.

⁴⁵⁴ İbn-i Hacer el-Askallânî, *Fethu'l-bari şerh-i Sahihi'l-buhari*, daru'l-fikr, Beyrut, 2012, III, 381-382.

Müellif, insanları saptıran müşrik önderlerden bahsetmekte İslam ümmetinin bugün böyle insanlarla imtihana maruz kaldığını belirtmekte “Ümmetimden bazı kabileler putlara tapacaklar” hadisinin gerçekleştiğinin üzerinde durmakta, türbelere bakınca açıkça bu durumu görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Sıddık Hasan Han eleştirilerini sürdürmekte bu insanların kılık kıyafetlerinin Hıristiyanları andırdığını yollarının peygamberin ümmetinin yolu olmadığını vurgulamaktadır. O’na göre bu kimseler her ne kadar kabul etmeseler de Hz. Peygamber’in şirke düşecekler derken kasdettiği kimselerdir. Çünkü bu kimseler bu şekildeki ritüellerle kabirlere tapan kimseler olmaktadır. Müellife göre bu kimseler hakiki manada tev’hîdi bilmedikleri gibi “vesen” kelimesinin de Allah’tan başka tapınılan her şeyi ifade ettiğinden gafildirler.⁴⁵⁵ Müellif kabirlerle ilgili başka bir hususa dikkat çekmekte kabirler üzerine inşa edilen türbelerin müşrik anlayışlardan İslam düşüncesine girdiğini söylemektedir. Ayrıca ümmeti saptıran bazı kimselerin, kimin ihtiyacı varsa gelsin benin kabrime ben onun ihtiyacını karşılayayım yada bir karış toprak kendisini dostlarından engelleyemez şeklinde ifadeler kullandığını aktarmaktadır.⁴⁵⁶

Müellif *Ey ehl-i kitab geliniz aramızda ki ortak kelimedede buluşalım; Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım bazılarımız bazılarımızı Allah bırakıpta rab edinmesin*⁴⁵⁷ âyetinin kabir ve türbelere tapınanların halinin yanlışlığını ifade etmekte olduğuna değinmemektedir. O’na göre velilerin salih kimselerin hatta peygamberlerin vefatlarından sonra insanlardan haberdar olmalarının imkanı yoktur. Müellife göre bu hakikate rağmen birtakım insanlar kabirleri türbeleri ziyaret edip, ihtiyaçlarının karşılanması ve sıkıntılarının giderilmesi için dua edip nezlerde bulunuyor, uzak diyarlardan seferler düzenliyorlar. Hatta bazıları daha fazla mükafat olsun diye normal yolları değil de zor ve meşakkatli yolları tercih ediyorlar. Müellif’e göre bütün bunlardan daha üzücü olanı İslam Ümmetinden Allah’tan gayrisine kulluk yapmayıp kabre tapınmayan türbelere seferler yapmayanların bu gün için azınlıkta olmasıdır. San’anî *el-İtikad an dereni’l-ilhad* isimli eserinde müellifin nakline göre, velînin kabrine nezrde bulunma, kabrine kurban kesme, tevessülde bulunma ya da ihtiyaçlarını istemenin cahiliyye’de ki şirkten ibaret olduğunu belirtmektedir. San’anî’ye göre cahiliyyede tapınılan şeylere “vesen” “sanem” gibi put manasını ifade eden isimler veriliyordu. Şimdi ise “velî” ve “meşhed” gibi isimler

⁴⁵⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 350.

⁴⁵⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 348.

⁴⁵⁷ Âl-i İmran, 3/64.

verilmektedir. Halbuki şaraba su demekle şarap helal olmayacağı gibi şirk farklı isimlendirmeye şirk olmaktan çıkmaz. Müellif bu kanaatleri aktardıktan sonra bu kanaate katıldığını ifade etmektedir.⁴⁵⁸ Yalnız şunu belirtmek gerekir ki müellif sünnet olan kabir ziyaretini değil de onun için yolculuk etmek ve oralarda yapılan uygunsuz şeyleri tenkit etmektedir.

Müellife göre, kabirlere gelip oralardan bir şeyler talep edenlerin muhtelif durumları söz konusudur. Eğer hastalığın şifası ya da düşmanına karşı zafer kazanma gibi sadece Allah'tan istenecek şeyleri istiyorsa, bu kimselerin tevbe etmeleri istenir eğer tevbe etmezlerse öldürülürler. Yok eğer bu kimseler Allah'a daha yakın oldukları için biz bunların bize şefaathçi olmaları için istiyoruz derlerse bu yaptıklarının müşriklerin yaptıklarından bir farkı olmayacaktır demekle öldürülürler dememektedir.⁴⁵⁹

Aynı şekilde kabirleri temessühte bulunma, onları öpme müellife göre ümmetin selefinden gördüğümüz bir şey olmadığı gibi ibadet ritüellerini başkasına yapmak olduğundan şirk olmaktadır.⁴⁶⁰ Sıddık Hasan Han, ehl-i kubûrdan istimdadı tenkid etmekte ölünün diriye fayda verip irşad etmesi manasındaki “üveysiliği” kabul etmemektedir.⁴⁶¹ Müellif Şevkânî'nin bu meseleyle alakalı *ed-Dürün-nadîd* isimli bir kitab yazdığını belirtiyor. Şevkânî bu eserinde Müslümanların durumunun içler acısı olduğunu avamın çoğunluğunun havassın da bir kısmının yaşayan salih kimseler ve vefat etmiş Salihlerle alakalı yanlış tutum ve davranışlar içerisinde olduklarını belirtiyor. Şöyle ki bu kimseler Allah'tan başkasının gücü yetmeyeceği şeyleri bu kimselerden bekliyor, Allah'tan başkasının yapamayacağı şeyleri bu kimselerin yapacaklarına inanıyor hatta bunu dilleriyle de ifade ediyorlar. Nitekim bazen duada Allah'la beraber onların adlarını zikrediyorlar bazen de sadece bu kimselerin adlarını zikrediyorlar. Bu kimselere öyle ta'zimlerde bulunuyorlar ki fayda ve zarara malik bulunan Yüce Allah değil de sanki bu kullarmış gibi. Ayrıca öyle boyun büküp saygılı huzurlarında sanki namazda Cenab-ı Hakkın huzurunda duruyormuş gibi duruyorlar. Şevkânî bu tenkitlerini sıraladıktan sonra eğer bu saydıklarım şirk değilse o zaman dünya da şirk diye bir şey yok demektedir.⁴⁶² Müellifin Şevkânî'nin kanaatlerine katıldığını bu kanaatleri referans olarak vermesinden anlıyoruz. Tabii müellifimizin de

⁴⁵⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, III, 558-559.

⁴⁵⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 12.

⁴⁶⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 30.

⁴⁶¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 45.

⁴⁶² Şevkânî, *a.g.e.*, s.116.

burada bahsettiğimiz diğer ulemanın da kanaatlerinin temeli İbn-i Teymiyyenin düşünceleridir. İbn-i Teymiyye'ye göre Hz. Peygamber'in kabri yeryüzünün en faziletli kabri olmasına rağmen bizzat peygamberin kendisi tarafından mescid kılınmaktan nehyedilmiştir.⁴⁶³ Dolayısıyla bu manadaki bütün salih kimselerin kabirlerini de mescid kılmanın da yanlış olduğu anlaşılır. Özellikle de oralara sefer tertip edilmesini yasaklayan “üç mescidden başkasına yolculuğa çıkılmaz” hadisine göre de ibadet kasdıyla Allah'a yaklaşmak için türbelere yolculuk edilmez. Ayrıca peygamberlerin salih kimselerin veya sultanların kabirleri üzerine yapılan bina ve müştemilatın yıkılması hususunda ulema arasında ihtilaf söz konusu olmadığı gibi buralarda namazın mekruh olması hususunda da ihtilaf yoktur. Ayrıca kabirlerde kandiller yakmak, dua etmek için bu mekanları tercih edip kutsiyet atfetmek, bu nehiy kapsamı içinde değerlendirilebilir.⁴⁶⁴

Sıddık Hasan Han'a göre kabir ziyareti İslam'da vardır. Amacında Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi ahireti hatırlatma ve kalbi yumuşatmadır. Bunun dışında ibadet kasdıyla ziyaret etmek metfundan bir şey beklemek yanlış şeyler olmakla birlikte kişiyi şirke düşüren sebeplerde olmaktadır.⁴⁶⁵

3.2.1.2.3.5.Allahtan Başkasına Dua, İstiğase Ve İstiane

Bu kısmı anlayabilmek için bütün kavramların düğümlendiği duayı anlamak lazımdır. Müellife göre dua, dinin kendisidir fayda ve zarar verme eşyada tasarruf etme hakkının Allah'tan başkasında olmadığını bilmedir. Hakiki manada bu düşünceyi gerçekleştirme ise tevhîddir. Allah'tan başkasından Allah'tan beklenecek şeyleri beklemek şirktir. Hem bu şirk şirk-i aşgar da değildir. Şirk-i ekberdir. Çünkü Arab müşriklerinin düşündüğü gibi Allah'la varlık arasında araçlar düşüncesinde olmaktadır.⁴⁶⁶

İstiğâse ve istiâne gibi kavramları müellif Şevkânî'den aktarmaktadır.⁴⁶⁷ Şevkânî'ye göre “istiğase” yardım isteme manasında bir ifadedir. Bu yardım bazen sıkıntılı bir durumun giderilmesi şeklinde olurken bazen de zafer isteme şeklinde olabilmektedir. Sıddık Hasan Han'a göre mahlukun güç yetirebileceği şeyde mahluktan istiğase de bulunma istidlale bile gerek duymadan caizdir denebilecek bir şeydir. Âyeti kerimede

⁴⁶³ Buhârî , “Cenaiz”, 23.

⁴⁶⁴ İbn-i Teymiyye, *İktizai's-Sirati'l-Müstakim*, Tahk. Nasiru'd-din Abdulkarim el-Akl, Abikan Matbası, Riyad, birinci baskı, h.1404, II, 654-670.

⁴⁶⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 37-38.

⁴⁶⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 228.

⁴⁶⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, s.71-74.

*İyilik ve takva hususunda yardımlaşın*⁴⁶⁸ bu manayı görebilmekteyiz. Ama Allah'tan başka kimsenin güç yetiremeyeceği, günahları affetme, hidâyet etme, yağmur yağdırma ve rızık verme gibi şeyler Allah'tan başkasından istiğasede bulunulmaz. *Allahtan başka kim günahları affeder, sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir* âyetleri bu manaya delalet etmektedir. Müslümanlara eziyette bulunan bir münafık hakkında sahabeler peygamber efendimizden istiğasede bulunmak istemişler O'da benle istiğase de bulunulmaz Allah'la istiğasede bulunulur demiştir. Bu ifade Allahtan başkasının güç yetiremeyeceği şeyler Allahtan başkasından istenmez anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her türlü yardım O'ndandır. Kime bir yardım olmuşsa hakikatte bu yardım Allah'tandır.⁴⁶⁹ Müellif Şevkânî'nin kanaatlerin aktardıktan sonra İbn-i Teymiyye'den bu hususta bir alıntıda bulunmaktadır. Bu alıntıda İbn-i Teymiyye peygamberin mansıbına uygun bir manada istiğasede bulunabileceğini belirtiyor. Fakat sadece Allah'tan beklenecek şeylerin peygamberden istiğasede bulunulamayacağını dikkat çekmektedir. Hatta Allah'tan başkasından bu talepte bulunanın kafir olduğunu söylemiştir. Bu hususta beyazıd-i bistami'nin mahlukun mahluktan istiğasesi, boğulanın kendisi gibi boğulandan istiğasesine benzer sözünü nakletmektedir.⁴⁷⁰

İstiâne, müellife göre aynı manada yardım isteme anlamındadır. İstiğâsede olduğu gibi mahlukun güç yetirebileceği durumlarda mahlukta istiane edilir, yükünü sırtına kaldırmak hayvanına ot verme gibi ama Allah'tan başkasının güç yetiremeyeceği şeyler Allahtan başkasından istenmez “yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz” âyeti işte bu manayı ifade etmektedir.⁴⁷¹

Sıddık Hasan Han, istiâne ve istiğâse gibi kavramların aslında dua manasında olduğunu duanın ise Allah'tan başkasına yapılamayacağını belirtiyor. Sözelimi Abdulkadir Geylani'den istiğasede bulunan kimseye sorulur, “ilah” ibadet edilen demek değil midir? istiğasede ibadet olan dua değil midir? o halde ibadeti Allah'tan başkasına yapmış olmuyor musun? Vefat etmiş bir ilahtan istiyorsun da her an hayy ve hazır olan Allah'ı bırakıyorsun. Muhtemelen bu kimse her şey Allah'ın elinde fakat bu zat bana şefaath eder diye mazeret ortaya koyacaktır. Zannınca bu düşünceyle şirkten kurtulacaktır. Halbuki peygamberin savaştığı müşrikler işte bu anlayışta ki

⁴⁶⁸ Maide, 5/2.

⁴⁶⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 49-50.

⁴⁷⁰ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 50.

⁴⁷¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, 51.

müşriklerdi.⁴⁷² Dolayısıyla Allah'tan gayrisinden yardım isteyen kafir olur demektir.⁴⁷³ İbn-i Kayyim el-Cevziye ilah kavramının ibadet edilen manasında olduğunu dolayısıyla Allah'tan başkasından istiğase ve istianenin ibadet olmasından ötürü şirk kategorisinde olduğuna işaret etmektedir.⁴⁷⁴

Sıddık Hasan Han bu manada istiâzenin (Allah'tan başkasına sığınma) şirk olduğu hususu üzerinde durmaktadır. *Fethu'l-mecid*'den yaptığı alıntıda istiâzenin dua gibi ibadet olduğu ibadeti de Allah'tan başkasına yapmanın şirk olduğu hususunu aktarmaktadır. Çünkü Felak ve Nas surelerinde Allah'a istiâzede bulunmamız emredilmektedir. Dolayısıyla Allah'tan başkasından ihtiyacını isteyen nasıl kafir oluyorsa bu durumda da kafir olur.⁴⁷⁵ Müellif *Kitabu't-Tevhîd* şerhi olan *Fethu'l-Mecid*'den alıntıda bulunmuştur. Bu kitapta insanlardan bir kısım erkekler cinlerden bir kısım erkeklere sığınıyorlardı” âyeti de delil olarak zikredilmektedir.⁴⁷⁶

İbn-i Teymiyye de mahluktan istiğasede bulunulamayacağını belirtmektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber “senin tamam olan kelimelerinle (isimler) sana sığınıyorum”⁴⁷⁷ buyurmuş yine Allahtan Allaha sığınmış mahluka sığınmamıştır.⁴⁷⁸

3.2.1.2.4. Adetlerde Fiillerde Lafızlarda Ve İradelerde Şirk

Sıddık Hasan Han başlık olarak sadece fiillerde şirk başlığını kullanmaktadır. İrade ve lafızlarda şirki ayrı bir şirk olarak ele almaktadır.⁴⁷⁹ Fiillerde şirki açıklarken alıntıda bulunduğu Makrizî, *Tecridu't-tevhîd* isimli kitabında ki ilgili kısımda ise başlıkta saydığımız bütün hususları fiillerde şirkle beraber zikretmiştir. Çünkü Makrizî “yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz” âyetinin bütün bu şirkleri reddettiğini ifade etmektedir. Sıddık Hasan Han'ın yaptığı bu alıntıda Makrizî bizim ibadette şirk içerisinde değerlendirdiğimiz Allah'tan başkasına secde etme, Haceru'l-esvedden başka bir taşı öpme ve kabeden başka bir yeri tavaf etmeyi ayrıca başkasına ta'zîm kasdıyla saçını tıraş etmeyi fiillerde şirk içerisinde değerlendirmektedir.⁴⁸⁰ Aslında müellif Makrizî'den alıntıda bulunurken her ne kadar Makrizî kaynak belirtmese de Makrizî'de

⁴⁷² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 191.

⁴⁷³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 183.

⁴⁷⁴ İbn-i kayyim, *el-Cevabu'l-Kafi*, s.156.

⁴⁷⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 268.

⁴⁷⁶ Hasan Ali şeyh, *a.g.e.*, s.124.

⁴⁷⁷ Müslim, “Zikr”, 48.

⁴⁷⁸ İbn-i Teymiyye, *iktiza-i sirati'l-müstakîm*, s.788.

⁴⁷⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 310-313.

⁴⁸⁰ Makrizî, *a.g.e.*, s.19; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 310.

İbn-i Kayyım el-Cevziyyenin *el-Cevabu'l-Kâfi* isimli eserinden hemen hemen aynı lafızlarla alıntıda bulunmuştur.⁴⁸¹

Şunu belirtmek gerekir ki Sıddık Hasan Han'a ait olduğunu düşündüğümüz ilimde, ibadetlerde, tasarruflarda ve fiillerde ve adetlerde şirk tasnifi kapsamlı bir tasniftir. Fiillerde şirki açıklamak için alıntıda bulunduğu Makrizî ve İbn-i Kayyım el-Cevziyye ise müellifin bu taksimini kullanmamakta ulûhiyyette şirki lafızlarda fiillerde iradelerde şirk diye ele almaktadırlar. Dolayısıyla yukarıda ibadetlerde şirk içinde değerlendirdiği başkasına secde etmeyi burada fiillerde şirk içerisinde değerlendirmektedir. Buda müellifin tenkid edilebilecek bir yönü olan alıntıları yorumsuz aktarması durumundan kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle biz önceki başlıklarda ele aldığımız bu meselelere tekrara düşmemek için burada temas etmeyeceğiz. O kısımlarda geçmeyen meseleleri de burada aktaracağız.

3.2.1.2.4.1. Lafızlarda Şirk

Lafızlarda şirkin en önemli kısmı İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin ifade ettiği müellifimizin de Makrizî üzerinden alıntıda bulunduğu yeminlerde şirkir.⁴⁸² Hz. Peygamber “Kim Allah'tan başkasına yemin ederse o kimse müşrik olmuştur”⁴⁸³ buyurmuştur. İbn-i Kayyım ve Makrizîde Allah'tan başkası adına yemin etmeyi şirk olarak değerlendirmektedirler.⁴⁸⁴ Sıddık Hasan Han bu hadisin mübalağa ifade eden bir zecr olduğu şeklinde ki bazı ulemanın kanaatlerini katılmamakta apacık bir şirkir demektedir. Daha donra İbn-i Hümâm'ın kabeye peygambere gibi Allah'tan başka bir şeye yemin eden hakikatte yemin etmemiş olur kanaatini aktarmakta ayrıca Hz. Peygamberin putlara ve babalara yemini yasakladığını belirtmektedir. Sıddık Hasan Han bu hadis kapsamı içerisine krallar, liderler, veliler ve peygamberler adına yemin etmeninde gireceğini belirtmektedir. Çünkü Hz. Peygamber “yemin eden Allah adına yemin etmeli yahut susmalıdır”⁴⁸⁵ buyurmuş demektedir.⁴⁸⁶

Müellif, Allah'tan başkasına neden yemin etmemek gerektiğini şöyle açıklamaktadır; yemin, yemin edilen şeyi ta'zim etmek manasındadır. Halbuki yüceltilecek ve hakiki manada ta'zim edilecek sadece Allah Teala'dır. Dolayısıyla Allah'ın isimleri dışında

⁴⁸¹ İbn-i kayyım, el-cevabu'l-kafi, s.153.

⁴⁸² İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, s.153-154; Makrizî, *a.g.e.*, s.19; Sıddık Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 310-313.

⁴⁸³ Ebu davud, “Eyman”, 23.

⁴⁸⁴ Makrizî, *a.g.e.*, s. 21-22; İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, s.154.

⁴⁸⁵ Müslim, “Eyman”, 21.

⁴⁸⁶ Sıddık Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 202.

mahlukattan hiçbir şey yüceltilerek kendisine yemin edilemez.⁴⁸⁷ Müellif yemin hususunda çok yanlış anlayışların geliştiğini belirtmektedir. Mesela, bazıları Allah adına yalan yemin etmekten çekinmemekte ama vefat etmiş bir evliya adına yalan yere yemin edememektedir. Buda Allah Teala'yı ta'zimden daha büyük bir ta'zimin mahluka yapıldığını gösterir demektir.⁴⁸⁸ Bu hususta müellifimizin kanaatleriyle Şevkânî'nin kanaatleri arasında bir paralellik vardır. Şevkânî de Allah'tan başkasına yemin etmenin şirk olduğunu belirtmekte sebebini Allah'tan başkasını ta'zime bağlayıp ve insanların durumlarının ne kadar yanlış olduğunu belirtmekte ve Sıddık Hasan Han'ın verdiği velî adına yemin etme örneğini vermektedir. Buda *Allahın adı zikredilince ahirete inanmayanlar yüzlerini buruştururlar ama Allah'tan başkası zikredilince birde bakarsın seviniverirler*⁴⁸⁹ âyetinde belirtildiği gibi bir durumdur.⁴⁹⁰ Ayrıca müellif şairlerin Allah'tan başka şeylere şiir içerisinde yemin etmelerini farklı değerlendirmekte bu kimselerin bu mahlukları ta'zim kasdıyla yemin etmediklerini dolayısıyla lağv yemini içerisinde değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Sıddık Hasan Han böyle yeminlerden uzak durmanın ihtiyata uygun olduğunu aktarmaktadır.⁴⁹¹

Müellif Allah ve sen dilersen şeklinde ki Allah'tan başkasının bir şeyi meşietine bırakmayı da şirk saymaktadır. Delil olarak ta Hz. Peygamber'e bir adam geldi "Allah ve sen dilersen dedi Hz. Peygamber sen beni Allaha eş mi? Kılıyorsun hayır böyle söyleme sadece "Allah dilerse" de" buyurdu.⁴⁹² İbn-i Kayyım el-Cevziyye ve Makrizî meşiet(dileme)de böyle olduğu gibi, "senden ve Allahtan" yada "bu senin ve Allah'ın bereketi" gibi lafızlarında bundan daha az çirkin olduğunun söylenemeyeceğini belirtiyorlar.⁴⁹³ Fakat müellifimiz bu hususlara değinmemektedir.

Sıddık Hasan Han lafızlarda çirkin bir kısmı olarak ta isim vermede şirki zikretmektedir. *Cenab-ı Hakk onlara sağlıklı bir evlat verince onlar şirk koşmaya başladılar*⁴⁹⁴ âyetinde Hz. Adem'le Hz. Havva'nın olduğunu belirtiyor. Birçok müfessirin kanaatine göre ; Hz. Havva'nın çocukları yaşamıyormuş, şeytan gelip ismini "Abdulharis" koyarsan yaşayacak demiş o da öyle yapmış bu âyette bahsedilen şirk budur demişlerdir Hz. Adem bu hatayı yapmamıştır. Bu hatayı yapan Hz Havvadır. Müellife göre bu isim

⁴⁸⁷ Sıddık Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 203.

⁴⁸⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 422.

⁴⁸⁹ Zümer, 39/45.

⁴⁹⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, s.156-160.

⁴⁹¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 205.

⁴⁹² Müslim, "Elfaz", 40.

⁴⁹³ Makrizî, *a.g.e.*, s.22.; İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, s.155.

⁴⁹⁴ A'raf, 7/190

vermede şirk olmaktadır.⁴⁹⁵ Hz. Peygamber en güzel isimlerin Abdullah ve Abdurrahman⁴⁹⁶, en kötü ismin ise “kırallar kralı” ismi⁴⁹⁷ olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu isimler azamet ve yücelik ifade ederler. Buna da Allah’tan başka kimsenin hakkı yoktur kanaatini müellifimiz belirtmektedir. Hz. Peygamber’in uygunsuz isimleri güzelleriyle değiştirmesi de bu hususta önemlidir. Sıddık Hasan Han isim verme hususunda dikkatsizlikten ötürü şirke düşüldüğünü kul manasında ki “ğulam” kelimesiyle falanın filanın ğulamı dendiğinden bahsetmekte ayrıca “abdun-nebi” gibi isimlerin verildiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Müellif isim verme meselelerinde Muhammed b. Abdulvehhab’ın kitabının şerhi olan *Fethu’l-Mecid*’den alıntılarda bulunmaktadır.⁴⁹⁹ Yalnız *Fethu’l-Mecid*’de daha çok hadislerde geçen uygunsuz isimlerin yanlışlığı dile getirilmekte fakat şirk denmemektedir. Fakat müellifimiz bunun şirk olduğuna dikkat çekmektedir. Kanaatimizce Hindistan’da isim koyma konusunda bazı aşırılıklar müellifin bu kanaatte olmasının sebebi olabilir.

Müellif lafızlarda şirk kategorisi içinde değerlendirilebilecek başka bir durumu da aktarmaktadır. O da övgüde aşırı giderek düşülen şirktir. Âyet-i Kerîmede *Ey ehl-i kitab dininizde aşırılığa gitmeyin*⁵⁰⁰ buyrulur ehl-i kitabın şahsında bütün insanlar kastedilmiştir. Mesela Kaside-i bürde sahibi Hz. Peygamber’i kastederek “Ey mahlukatın en kerimi, başıma büyük bir felaket geldiğinde senden başka kime sığınırım” mealinde ki ifadesiyle şirke düşmüştür. Sadece Busirî değil arab acem bütün şairler insanın tüylerini diken diken eden öyle ifadelere şiirlerinde kullanmışlardır ki müellife göre bu ifadeler, sahiblerini peygamberi övme kasdıyla yapsalarda peygamberin milletinden çıkarır.⁵⁰¹ Şevkânî peygamberin aşırı övülmesi hususunda Hz. Peygamber’in “sen bizim efendimizsin diyenlere efendi Allah’tır Allah’ın beni koyduğun yerden daha farklı bir yere koymayın”⁵⁰² beyanlarının ümmetine nasıl bir yol yutmaları gerektiğini gösterdiğini belirtiyor. Bu şekilde şirke giden yolların kapatıldığını söylüyor⁵⁰³ Şevkânî bu meselede müellifimizle aynı çizgide olsa da açıkça birinin şirke düştüğünü söylememiştir. Muhammed b. Abdulvehhab ise

⁴⁹⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 258.

⁴⁹⁶ Ebu Davud, “Edeb”, 69.

⁴⁹⁷ Buhârî, “Edeb”, 78.

⁴⁹⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 213

⁴⁹⁹ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, 414-422

⁵⁰⁰ En-Nisa, 4/171

⁵⁰¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 224-225

⁵⁰² Ebu Davud, “Edeb”, 69.

⁵⁰³ Şevkânî, *a.g.e.*, s.206

“Hıristiyanların Hz. İsa’yı aşırı övdükleri gibi sizde beni aşırı övmeyin”⁵⁰⁴ hadisini bu meselede çizgimizi belirleyici bir delil olarak değerlendirmektedir.

3.2.1.2.4.2. Niyetlerde Ve İradelerde

Niyetlerde ve iradelerde şirk denilince akla gelen en önemli kavram riyadır. Bu meseledeki şirkle alakalı İbn-i Kayyim el-Cevziyye’nin çok az kimsenin kurtulduğu sahili olmayan bir deniz ifadesi Sıddık Hasan Han ve Makrizî’de bulunmaktadır. Üç kitapta da geçen ortak ifadelerde Allah’tan başkasını yaptığı amellerde dikkate alınırsa “Yalnız sana kulluk eder yalnız senden yardım dileriz” âyetine ters bir duruş sergilenmiş olur ve böyle bir ameli de Allah’ın kabul etmeyeceği belirtilmektedir.⁵⁰⁵ Bu bahsin en temel kavramı olan riyayı müellif İbn-i Hacer’in şöyle tarif ettiğini söylemektedir: Riya kelimesi görünmek manasında ki rü’yet kelimesinden türemiştir. İnsanlar görüp takdir etsinler diye, yapılan ibadetleri izhar etmedir. İbadetin bu şekilde gösterilen kısmına riya denirken duyurulan kısmına süm’a denmektedir.⁵⁰⁶ Müellifimiz yöneticilerin önde gelen alimlerin yanında itibar sahibi olma, mehdilik ve müceddidlik iddiasında bulunmak gibi halleri de riya içerisinde değerlendirmektedir. Aynı zamanda riyanın şirk olduğunu belirtmektedir. Çünkü hadiste “ben ortakların en müstağnisiyim kim ki bana yaptığı amelde başkasını ortak kılsa ameliyle kime yaptıysa onları baş başa bırakırım”⁵⁰⁷ Ahmed b. Hanbel’in müsnedinde geçen rivayette “namaz kılarken riyada bulunan şirk koşmuştur oruç tutup riya yapan ve tasadduk edip riya yapan şirk koşmuştur” buyrulmuştur. Başka bir rivâyette Hz.Peygamber sahabelere “sizin için en çok şirk-i aşgardan korkuyorum o nedir diye sorduk O’da riya buyurdular” yine başka bir rivâyette Şeddad b. Evs biz Resulullah döneminde riyayı şirk-i aşgar olarak görüyorduk”⁵⁰⁸ ifadeleri vardır.

Sıddık Hasan Han anlatılan meseleleri netliğe kavuşturmak için İbn-i Kayyim’dan nakilde bulunmaktadır. Bu alıntıya göre; şirk-i aşgar tabiri riyada bulunmuş olma, mahlukata gösterişte bulunma, başkası adına yemin etme, sen ve Allah dilerse deme gibi lafızlarda şirki kapsayacak şekilde olan şirk türleri için kullanıldığı belirtilmektedir. Fakat bu sayılan kısımlar bazen şirk-i ekberde olabilmektedir de demektir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, s.214-215.

⁵⁰⁵ İbn-i Kayyim, *a.g.e.*, s.155; Makrizî, *a.g.e.*, s. 22-23; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 313

⁵⁰⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 379

⁵⁰⁷ Müsned, IV, 125.

⁵⁰⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 380-385

⁵⁰⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 385.

Makrizî amellerinde Allah rızası dışında başka gayeler olan bir kimse, mesela savaşırken ganimet, riya, ya da cesaretini gösterme gibi gayelerle yapılan ameller salih ameller olsalar bile boşa gitmiştir demektir. Çünkü yalnız “sana ibadet ederiz” ve *Dini Allaha has kılaraktan kulluktan başka bir şeyle emredilmemişlerdi*⁵¹⁰ âyetlerindeki hakikate terstir.⁵¹¹ Görüldüğü üzere Makrizî müellifimiz gibi şirk değerlendirmesine girmeden amelleri ibtal etmesi gerçeğine vurgu yapmaktadır. Şevkânî’de ben şeriklerin en müstağnisiyim hadisini zikretmekte ve Allah rızası için yapılan amelde başkasının onu görmesinden hoşlanma şirk oluyorsa tam bir şirki sen düşün demektir.⁵¹² Anlaşıldığı kadarıyla Şevkânî riyanın şirk olduğunu değil de riyaya da şirk deniyorsa Allahtan başkasına ibadet ve ta’zim gibi şeylerin şirk olduğunu söylemeye bile hacet yoktur demektir. *Fethu’l-mecid*’de şirk-i aşgar meselesinde İbn-i Kayyım’ın kanaati olan müellifimizin kitabın da naklettiği duruma göre büyük şirkte olabilir görüşü aktarılmaktadır.⁵¹³ Ayrıca hem *Fethu’l-Mecid*’de hem de *ed-Dînu’l-Halis*’te ameliyle dünya peşinde olmanın bu kategoride olduğu belirtilmiştir. Buhârî’de ki “dinarın kulu ve dirhemin kulu⁵¹⁴” ifadelerinin bulunduğu hadisin bu manayı ifade ettiği düşünülmektedir.⁵¹⁵

3.2.1.2.4.3. Taklid

Sıddık Hasan Han taklidi şirk olarak değerlendirmektedir.⁵¹⁶ Aslında bu kanaat, müellifin çokça etkilendiği Şevkânî’ye aittir. Şevkânî, kabirlerde ve vefat etmiş kimseler hususunda olan uygunsuzlukları ifade etmek için kaleme aldığı *ed-Dürü’n-nadîd* isimli kitabında bu meseleye değinmektedir. Şevkânî bu eserinde ölümlerle düşülen ne kadar şirkin var olduğunu gösterdik birde görünmeyen bir şirk söz konusu. O da şöyledir; insanlar, dine muhalif yanlış bir gelenekte büyürlerse bu hayat tarzına alışıyorlar daha sonra biri bu insanlara şeriatla meselenin doğrusuna ulaştırmaya çalışsa kabul etmeyeceklerdir. Daha sonra Şevkânî fikhi mezhepleri taklid meselesine değinmekte ümmet-i Muhammed’in vefat etmiş gitmiş ulemayı taklidle ne hazin hale düştüğüne üzüldüğünü belirtmektedir. Şöyle ki insanlar bütün dini meselelerde sadece bir alimin kanaatiyle amel etmektedirler ve başka hiçbir kanaate razı olmamaktadırlar.

⁵¹⁰ Beyyine, 98/5.

⁵¹¹ Makrizî, *a.g.e.*, s.40.

⁵¹² Şevkânî, *a.g.e.*, s.197.

⁵¹³ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, s.360.

⁵¹⁴ Buhârî, “Zekat”, 24.

⁵¹⁵ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, s.364; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 390.

⁵¹⁶ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 196.

Taklid meselesini bu kimseler o kadar abartmışlardır ki sanki şeriat bu kimselerin dediklerinden ibaret gibi görülmeye başlanmış ve imamlarının kanaatlerini Allah ve Resûl'unun kanaatlerinin önüne geçirmişlerdir. Doğrusunu göstersen canını helal sayar, başına çorap örmeye çalışırlar. Bu devirde müctehid olacağını kabul etmezler. Allah'ın kitabını vefat etmiş gitmiş bu kimselerden başkasının anlayacağını kabul etmezler.⁵¹⁷

Sıddık hasan han taklidi şirk olarak değerlendirirken *Din alimlerini ve ruhbanları Allah'ı bırakıpta rab edindiler*⁵¹⁸ âyetine dikkat çekmekte bu âyetin büyüklerin, üstatların, selefın kanaatlerini Allah'ın kitabının ve resulun sünnetinin üzerine çıkarma yanlışlığına düşmemeyi ihtar ettiğini belirtmektedir. Katı bir şekilde bir mezhebe bağlı kimsenin peşinden gittiği imamının kanaati naslara ters düşse de kabul etmekten vazgeçmediğini belirtmektedir. Müellife göre bu âyet helal haram kılma yetkisini birilerine vererek şirke düşülmesini kınamaktadır. Rivayetlerde geçtiği üzere “rab edinme” de, helal haram kılma yetkisini Allah'tan başkasına verme olarak ifade edilmiştir. Müellif bu kanaati aktardıktan sonra “biz tevâhidle emrolunduk bunu gerçekleştirme için de taklidin de bir çeşidi olduğu şirkten uzak durmak gerektiğini” belirtmektedir.⁵¹⁹ Sıddık Hasan Han Şevkânî'nin geliştirdiği kavramları kullanmakta ayrıca Şevkânî'nin istidlal de bulunmadığı ehl-i kitabın din adamlarını rab edinmeleri meselesini de taklidin şirk olduğuna bir delil olarak kullanmaktadır.

3.2.1.2.4.4. Tasvir

Sıddık Hasan Han suret bulundurmanın ve tasvir yapmanın haram oluşuyla alakalı nasları zikretmektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber, bu suretleri yapanlara kıyamet gününde azab edilirken “hadi can verin yarattıklarınıza” deneceğini belirtmektedir.”⁵²⁰ Başka bir rivâyette “suret bulunan eve melekler girmez”⁵²¹ ifadesi vardır. Sıddık Hasan Han bu rivayetler çerçevesinde resim ya da heykel yapanlara azab edilmesini, putperestliğin zeminini oluşturmaktan kaynaklandığını belirtmektedir. Dolayısıyla mümin bir kimse evinde teberrük olsun diye salih kimselerin ve velîlerin suretlerini bulundurmamalıdır. O'na göre bunları bulundurarak bereket umma tam bir sapkınlık ve şirk deryasına dalmak demektir. Müellif tasvir yapanlara bu kadar şiddetli tehdidin olmasını bu

⁵¹⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, s. 251-252; 273-274.

⁵¹⁸ Tevbe, 9/31.

⁵¹⁹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, 30

⁵²⁰ Buhârî, “Libas”, 77.

⁵²¹ Buhârî, “Libas”, 77.

insanların ulûhiyyette bir ortaklık iddiasında olma haline bağlıyor çünkü Halık'ın yaptığı gibi bir şey yapmak istiyorlar. Ayrıca bu suretlere ortaya çıkarmada Allah Teala'ya bir ortaklık iddiası olmuş olmaktadır ki bu da apaçık şirktir. Aynı zamanda putperestlere malzeme verildiğinden ötürü ayrı bir sakıncası da söz konusudur. Bu nehiylerden ötürü tasvirlerden uzak durmak gerektir. Müellif, maalesef bu resimler, tabakların, çanakların ve elbiselerin üstüne işlenecek kadar yaygınlaşmış demekte bu tehlikeye dikkat çekmektedir.⁵²² Muhammed b. Abdulvehhab Sıddık Hasan Han'da da ifade edildiği gibi Cenab-ı hakka karşı edepsizlik olması durumuna dikkat değinmektedir.⁵²³ Makrizî de Sıddık Hasan Han gibi Cenab-ı Hakka uluhiyete ait evsafa benzemenin şirk olmasından dolayı tasvirle alakalı bu kadar şiddetli zecrler söz konusu olmuştur demektedir.⁵²⁴ Şevkânî de müellifin kullandığı delilleri ileri sürmekte fakat kabirlerde yapılan aşırılıkları tenkid etmek için kullanmakta ve şöyle demektedir; Allah'ın yarattığına benzeyenlere bile bu kadar şiddetli azab varsa varın ona gerçekte eş koşan kabirlerden meded bekleyenlerin halini siz düşünün demektedir.⁵²⁵ Fakat Sıddık Hasan Han'da olduğu gibi açık bir şekilde şirktir dememekte bunları başka şeylere bir gönderme vasıtası kılmaktadır.

3.2.1.2.4.5. Aşk Ve Allah'tan Başkasına Duyulan Sevgi

Sıddık Hasan Han bir insanın Allah'tan başka bir şeyi Allah'ı sever gibi sevmenin şirk olduğunu belirtmektedir. Buna mesned olarak tevbe suresinde uzunca sayılan “mallar, ticaret, meskenler, eşler size Allah'tan daha sevimli ise o zaman bekleyin Allah'ın azabını tehdidini göstermektedir⁵²⁶. Yani Allah'ı bırakıp başka şeyi sevmeye bu tehdidi hak eder bir fiildir. Onun için Allah'ın sevdiği şeyleri kendi sevdiklerimize tercih etmek lazımdır. Hz. Peygamber “ben bir kimseye her şeyden daha fazla sevimli olmadan iman edemez buyurdu. Hz. Ömer, Ya resulellah nefsim hariç sen her şeyden bana daha sevimlisin dedi Hz. Peygamber nefsimden de dedi Hz. Ömer nefsimden de deyince Hz. Peygamber; şimdi oldu”⁵²⁷ buyurdu. Müellif bu hadisi zahirinden uzaklaştırıp “bu iman kamil manada bir imandır” demeyi doğru bulmamakta kemal manasına da olsa vacib bir kemaldır demektedir. Bu iddiasını şöyle ifade etmektedir; sevgide bazı kusurlar olabilir fakat en önde Allah ve onun istediklerinin sevgisi olursa bir problem teşkil

⁵²² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 226-229

⁵²³ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, 471.

⁵²⁴ Makrizî, *a.g.e.*, s.28.

⁵²⁵ Şevkânî, *a.g.e.*, s.203.

⁵²⁶ Tevbe, 9/34.

⁵²⁷ Buhârî, “İman”, 2.

etmez. Aynı zamanda müellif Allah sevgisini tevâhidin kemalinden görmektedir.⁵²⁸Müellifin bu meselede çokça etkilendiği İbn-i Kayyım el-Cevziyye muhabbetinde şirk olduğu müddetçe hakiki manada kulluk olamayacağını belirtmektedir.⁵²⁹

Sıddık Hasan Han şeytani istekleride doğuran aşkı, bu aşk ölçüsünde aşıklar şirke düşmüşlerdir şeklinde değerlendirmektedir. Bu şekilde aşırı derecede bir sevgi *Allah dışında eşler tutup Allahu sevdikleri gibi severler*⁵³⁰ âyetinde ifadesini bulan Allah yanında ortaklar kılma olarak görmekte bu manada ki sevgiyi de şirk içinde değerlendirmektedir.⁵³¹ İbn-i Kayyım ise bu manada aşırı bir sevginin bazen şirk-i ekber olacağını belirtmektedir. Bunun ölçüsünün ise tercih söz konusu olduğu zaman kimi tercih ettiğiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu şekilde Allah'ın sevgisinden büyük bir sevgi başka bir mahluka söz konusu ise bu Allahın affetmeyeceği bir şirktir ve kişiyi kafir yapar. İbn-i Kayyım ekseri suretlere aşık olanlarında bu halde olduğunu belirtiyor. Hatta bunlardan bazılarının Allah'ın sevgisine kalbimde yer kalmadı dediğini belirtmektedir.⁵³²

3.2.1.2.4.6. Belaların Defi İçin Bazı Şeyler Asma Ve Takınma

Sıddık Hasan Han şirkin geri kalan kısımları olarak bu meseleleri saymaktadır. Müellif bu meselelerde Hz. peygamberden bazı nakillerde bulunmaktadır. Mesela, İmran b. Huseyn Hz. Peygamber'in yanına elinde "vahine" denen sinirden yapılan bir halkayla geldi Hz peygamber bu ancak senin zaafını (vehn) artırır buyurdu. Sen bununla ölsen iflah olmazsın şeklinde bir rivâyetde bulunmaktadır. Müellif bu şekilde bir tehdidin Allah'tan başkasından yardım isteme manasında bir şirk olduğunu belirtiyor.Yine bu manada "temime" denen boncuklardan oluşan Arapların çocuklarını gözden korusun diye boyunlarına taktıkları şeyle alakalı da şiddetli yasaklamalar söz konusudur. Müellif bunun Allah'tan başkasının fayda ve zarara malik olacağını düşünmekten kaynaklandığını belirtmektedir. Yine aynı şekilde Allah'tan başkasıyla rukyede kişiyi şirke düşürür demektedir. O'na göre Allah'ın isimleriyle Hz. Peygamber'in yaptığı gibi yapılan rukyelerde sorun yoktur ama başka dillerde uygunsuz şekilde yapılan rukyeler insanı küfre düşürmektedir. Yine hayvanlara göz değmesin diye onlara takılan

⁵²⁸ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 362-365

⁵²⁹ İbn-i Kayyım, *a.g.e.*, II, 215

⁵³⁰ El-Bakara, 2/165.

⁵³¹ Sıddık Hasan han, *a.g.e.*, II, 411.

⁵³² İbn-i Kayyım, *el-Cevabu'l-Kafi*, s.238.

kirişleride bu manada şirk olarak değerlendirmektedir.⁵³³ *Fethu'l-mecidde* Hasan Ali Şeyh *görmediniz mi Allahtan başka yalvardıklarınıza başıma bir sıkıntı gelmesi murad edilse bunu kaldıracabilecek var mıdır*⁵³⁴ âyetini bu meselede ölçü olarak değerlendirmekte fayda ve zararın Allahtan olduğunu bilmek gerekir demektir. Bu şekilde asılan ve takılan şeylerin tevekküle ters olduğuna da vurgu yapmakta müellifin aktardığı rivâyetlere değinmektedir.⁵³⁵

3.2.2. Şirkin Hükümü

3.2.2.1. Şirk-İ Ekber

Sıddık Hasan Han'ın şirk olarak değerlendirdiği meseleleri ele aldıktan sonra O'na göre bu şirklerin ne tür bir şirk olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Şirk-i ekberin hükümü nedir? kişiyi dinden çıkarır mı? gibi soruların cevabında ise müellif, kişiyi dinden çıkaracağı, malını ve canını helal kılacağı ayrıca âhirette de ebedi cehennemlik kılacağı şeklinde vermektedir. Çünkü *Allaha ibadet edin ve ona şirk koşmayın*⁵³⁶ âyetinde en büyük emirden sonra şirkten nehyin gelmesi de bu hükümü tasdik eder demektir. Yine hadîs-i şerifte “Kim ki Allah eş koşmadan Cenab-ı Hakkın huzuruna çıkarsa cennete girer, kim de şirk koşmuş halde Cenab-ı Hakkın huzuruna çıkarsa o da cehenneme girer”⁵³⁷ buyruluyor. Daha bir çok âyette ve hadisi şerifte bu manayı görmek mümkündür.

3.2.2.2. Şirk-i Asğar

Allahtan gayrısının bazı işlerde dikkate alınması şeklinde tarif edilmiştir. Büyük şirke götüren ve ona sebep olan şirk şeklinde de tanımlayanlarda olmuştur. Hz. Peygamber “sizin için en çok korktuğum şey şirk-i asğardır” buyurmuş, ‘şirk-i asğar nedir ya Resulallah?’ diye sorduklarında, bunun “riya” olduğunu söylemiştir⁵³⁸ Dolayısıyla bu isimlendirmenin nasla sabit olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber naslarda şirk-i asğar denmediği halde bu kategoride değerlendirilebilecek başka şeylerde vardır. Şirk-i asğarın muhtelif tasnifleri söz konusudur. Örneğin; zahir ve hafi, niyetlerde ve lafızlarda şirk gibi.

⁵³³ Sıddık Hasan han, *a.g.e.*, II, 330-335

⁵³⁴ İsra, 17/56.

⁵³⁵ Hasan Ali Şeyh, *a.g.e.*, s.111.

⁵³⁶ En-Nisa, 4/36.

⁵³⁷ Müslim, “İmân”, 93.

⁵³⁸ İbn-i Mâce, “Züht”, 37.

Zahir şirk; amelde riyanın olması veya yeminlerde Allahtan başkasına yemin edilmesidir.

Hafi şirk; İnsanın düşüncelerinde, sözlerinde, amellerinde ve bazı anlarda hasıl olan ve şirk olduğunu bilmeden içine düşülen şirkdir. Ama bu tasnifteki “hafi”nin içine bazı durumlarda şirk-i ekberin de girdiği söylenmiştir.

Niyetlerde şirk; kulun amellerinde Allahtan başkasını dikkate alması ve amelleriyle dünya menfaatini hedeflemesidir.

Lafızlarda şirk; Allahtan başkası adına yapılan yeminler.

Ebû Bekr Muhammed Ez-Zekeriyya ise en güzel tasnif şöyledir diyor;

Kavli olan şirk; başkası adına yemin etme, kişilere uygunsuz isimler verme gibi.

Fiili olanı şirk; uğursuzluk düşüncesi, münecimleri ve kahinleri tasdik etme ve bazı halkalar takma gibi.

Kalbi olan şirk; bu da insanın riyada bulunması ve ameliyle dahi dünya talebi peşinde olması gibi.

Şirk-i asğar , şirk-i ekberden sonraki en büyük günahdır. Bununla beraber kişiyi dinden çıkararak ve cehennemde ebedi kılan bir şirkte değildir.⁵³⁹ Eğer tevbe ederse, bütün büyük günahlar gibi, Cenab-ı Hakk dilerse affeder, dilerse de azab eder. Eğer ‘tevbe etmezse ebedi cehennemlik olur mu?’ hususu biraz ihtilafı olsa da ebedi cehennemlik olmayacağı kanaati daha ağır basmaktadır.⁵⁴⁰

3.2.3. Sıddık Hasan Han’a Göre Şirkin Hükümü

Sıddık Hasan Han ağaçlar, kabirler ve taşlarla teberrükte bulunmanın şirk-i ekber olmasının mümkün olduğunu bununla beraber şirk-i asğar desek bile selef şirk-i ekberle ilgili şiddetli tehditleri şirk-i asğar içinde geçerli saymıştır demektedir.⁵⁴¹ Bu şekilde her ne kadar şirk-i ekber ve şirk-i asgar arasında fark bulunsa da pratik olarak çok bir farkın olmadığını îma etmektedir. Ayrıca şirkin kişiyi ebedi ebedi cehennemlik kılacağını belirtmektedir.⁵⁴² Her ne kadar müellifimizde şirk-i ekber ve şirk-i asğar arasında ayırım yapsa da genellikle şirk olarak dile getirdiği şeyler şirk-i ekberin içinde yer almaktadır. Örneğin İbn-i Teymiyye velîler, şeyhler ve peygamberler hususunda aşırıya giden bize

⁵³⁹ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, I, 167-173.

⁵⁴⁰ Ez-Zekeriyya, *a.g.e.*, I, 168.

⁵⁴¹ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 243.

⁵⁴² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, I, s.230

yardım et gibi bu kimselerden istekte bulunanların tevbe etmeleri istenir etmezlerse öldürülür demektir. Müellifimiz bunu aktarmakta ve katıldığını ima etmektedir.⁵⁴³ Zaten başka bir yerde Allah'tan başkasına yemin etmenin şirk-i aşğar olduğunu bununla beraber bütün büyük günahlardan bir günah olduğuna değiniyor. Bunun insanı ebedi cehennemlik kılmayacağını belirtiyor. Bu ifadelerinden sonra şirk-i aşğarın bu ölçüde ciddi bir hesabı varken insanı cehennemde ebedi kılan başkasına dua etme, yardım isteme, başkasına rağbet etme, başkasından korkma, ihtiyaçlarını başkasına arz etme, kabirleri ta'zîm etme, oraları mescitler edinme, ölen adına türbeler yapma gibi şirk-i ekberin durumu daha kötüdür demektir.⁵⁴⁴ Müellif bir başka yerde İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin şirk-i aşğar ve şirk-i ekber tasnifini aktarmaktadır. Şöyle ki İbn-i Kayyim bu tasnifte şirk-i aşğarın içine Allah'tan gayrısına yemin, Allah ve sen dilersen ifadesi ve benzeri ifadeler ayrıca riya şirk-i aşğardandır demektedir fakat bazı durumlarda şirk-i aşğar kişinin niyetine göre şirk-i ekber olur demektir. Bunun dışında başka varlıkları Allah'ı seviyor gibi sevme, onlara tezellülde bulunma, başkasına tevekkülde bulunma, başkasına eğilme ve yardım isteme kişiyi cehennemde ebedi kılan şirk olarak ele almaktadır.⁵⁴⁵ Görüldüğü üzere Sıddık Hasan Han kendi ifadelerinde ve katıldığını ima ederek aktardığı kanaatlerde görüldüğü üzere özellikle amelî sahayı ilgilendiren ulûhiyette şirkin neredeyse bütün kısımlarıyla şirk-i ekber olduğunu söylemektedir. Başkası adına yemin ve riyakarlık etmek gibi birkaç istisna zikretse de duruma göre bunlarında insanı ebedi cehennemlik kılan şirk-i ekber olabileceğine işaretle bulunmaktadır. Yani şirk kısmında aktarmaya çalıştığımız neredeyse bütün başlıklar şirk-i ekber olmaktadır. Böyle bir sonuçta açıkçası ürkütücüdür.

⁵⁴³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, s.271

⁵⁴⁴ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, s.397

⁵⁴⁵ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, IV, s.93-95

SONUÇ

Bu çalışmamızda Sıddık Hasan Han'da tevhid ve şirk kavramlarını ele almaya çalıştık. Sıddık Hasan Han İbn-i Teymiyye sonrası ehl-i hadîs geleneğinin tevhid ve şirk anlayışını tamamen benimsemektedir. Bu anlayışa göre tevhid, tevhid-i ulûhiyyet ve tevhid-i rubûbiyyet kısımlarına ayrılmaktadır. Tevhid-i rubûbiyyet varlığı yaradan tek bir ilahın olmasını ifade ederken, tevhid-i ulûhiyyet ibadet edilmede, güvenilmede ve talepte bulunulmada Cenab-ı Hakkın yegane olması manasında değerlendirilmektedir. Bu anlayışa göre tevhid kavramından sadece alemi yaratan tek bir ilahı anlamakta olan kelâmcılar, tevhidin sadece bir kısmını anlamakta neticesinde de şirke geniş bir saha açmış bulunmaktadır. Çünkü tevhidin bulunmaması hali şirk olmaktadır. Halbuki kelâmcılar Tevhid-i Rubûbiyyete bu kadar ehemmiyet vererek peygamberlerin gönderildiği tevhid olan Tevhid-i Ulûhiyyeti görmezden gelmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de cahiliyye dönemi arap müşriklerine gök ve yeri kim yarattı diye sorulduğu zaman Allah dedikleri bildirilmektedir yani âlemi yaratıcı tek bir ilahı kabul etmektedirler. Fakat kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye putlara ibadet ettikleri de başka âyetlerde belirtilmektedir. Bununla beraber müşrik olarak nitelenmekten kurtulamamaktadırlar. Bu da Kelâmcıların anladığı manada bir tevhidin, Cenab-ı Hakk'ın resullerini gönderdiği tevhid olmadığını göstermektedir.

Sıddık Hasan Han'ın da mensup bulunduğu bu geleneğin üzerinde durduğu, ulûhiyyette ve rubûbiyyette tevhid ayrımına temel olarak gördüğü bir diğer mesele "ilah" ve "rab" kelimelerinin eşanlamlı kelimeler olmadığıdır. Bu geleneğe göre "ilah" kelimesi ibadet edilen anlamında iken, "rab" kelimesi yaratıcı, ıslah edici, alemdeki düzeni devam ettirici gibi anlamlar ifade etmektedir. Kelâmcılar ise sözlük manalarını dikkate almadan "rab" ve "ilah" kavramlarını eşanlamlı olarak değerlendirmektedirler. Netice de kelimeyi tevhidin en önemli unsuru olan "ondan başka ibadet edilecek yoktur" cümlesi "ondan başka alemi yaratan yoktur" anlamına gelmekte ameli alandaki tevhid ve şirk gözlerden kaçmaktadır. Bu anlayışa göre Allah'tan başkasından O'ndan istenecek birşeyi isteme veya bir veliden tevessülde bulunma, her ne kadar tevhid-i rubûbiyyete aykırı değilse de tevhid-i ulûhiyyete aykırı olmakta dolayısıyla kişiyi tevhid dairesinin dışına çıkarmakta şirke düşürmektedir. Şunu belirlemek gerekir ki tevhid-i uluhiyyette düşülen şirk bu anlayışa göre şirk-i aşgar değildir bilakis kişiyi dinden çıkararak, malını, canını helal kılan şirk-i ekberdir. Bu gelenek mensuplarının muhtelif eserlerinde ifade edildiği gibi bu tür şirke düşen kimselerden tevbe etmeleri istenir. Eğer

tevbe etmezlerse irtidad cezası olarak öldürülürler. Dolayısıyla bu derece ciddi sonuçlar doğuran tevhid anlayışını Kur'an ve Sünnet perspektifinden tekrar ortaya koyarak İslam toplumunu şirke düşmekten korumak gerekmektedir.

Bu anlayış, İbn-i Teymiyye'nin ortaya koyduğu tevhid anlayışdır ve bu tevhid anlayışının tabii sonucu olarak şirk anlayışı da Rubûbiyyette ve Ulûhiyyette şirk olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunun neticesinde de şirk ve tevhid kavramları amelî sahayı hatta kalbî arzuları içine alan bir hale dönüşmektedir. Tevhîd ve şirk kavramlarının birbirinin teorik ve pratik hayatta karşıtı olmasından ötürü Sıddık Hasan Han da bu kavramları açıklarken kabir ziyaretlerinden tevessüle, güzel suretlere aşık olmaktan müctehidlerî taklit etmeye varıncaya kadar bir çok meseleyi bu çerçevede ele almaktadır. Bu anlayışların kaynağı İbn-i Teymiyye'nin yaşadığı dönemde karşılaştığı bazı olumsuzlukları giderme gayesiyle tepkisel bir tavır olarak anlaşılabilir. Hatta bu tavrın özellikle tasavvufî çevrelerdeki dinî-mistik anlayış ve uygulamalarda biraz daha dikkatli olma gibi olumlu sonuçlarından bile bahsedilebilir. Ne varki her düşünce ve eylemi i'tikâd haline dönüştürme anlayışı yaygınlaşınca İslam toplumunu parçalamaktadır. Farklı düşünen kimseye yaşam hakkı tanımayan bir ortam oluşmaktadır. Bu açıdan bu kavramların tekrar sorgulanması, şirkin bu kadar geniş bir şekilde anlaşılmasının kritik edilmesi hayati bir önem arz etmektedir.

Sıddık Hasan Han da İbn-i Teymiyye gibi tepkisel bir tavırla ortaya çıkmaktadır. Özellikle her türlü dini inancın olduğu Hindistan coğrafyasında müslümanların bu anlayışlardan etkilenerek İslam'a zıt bazı düşünce ve amellerde olmaları, müellifimizi şirk tehdidiyle bunun karşısına çıkmaya zorlamaktadır. Sıddık Hasan Han Hindistan'da ki olumsuz havayı anlatırken "Hindistan'da Allah'tan gayrı herşeye tapınıyor" demektedir. Bunun için Müellifimiz ağırlıklı olarak mücadele sahasını tevhid-şirk çizgisi olarak belirlemiştir. Şunu belirtmek gerekir ki bu meselelerde müellifin geliştirdiği yeni bir dilden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. İbn-i Teymiyye'nin ve İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin oluşturduğu zeminden konuşmakta bazen de Şevkânî'den ve Şah Velîyyullah Dihlevî'den etkilendiği görülmektedir. Sıddık Hasan Han tevhidi bu gelenekte olduğu gibi rubûbiyyette ve ulûhiyyette olmak üzere ikiye ayırmakta aynı şekilde şirki de bu kısımlar içinde değerlendirmektedir. Kelâm ulemasının tevhid anlayışını tenkit etmekte hakiki tevhidten uzaklaştıklarını düşünmektedir. O'na göre tevhidin doğru anlaşılması aynı zamanda bir çok şirk unsurunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Müellif özellikle şirk tehlikesinin

üzerinde durmakta bu manayı ifade eden rivayetleri sıkça tekrarlamaktadır. Ayrıca şirki çok geniş bir şekilde değerlendirmekte birçok şeyi şirk olarak görmektedir. Sözelimi bir müridin, şeyhinin kalblerden geçeni bildiğine inanmasını şirk olarak ifade ederken benzer şekilde tevessül ve şefaatin bir çok çeşidini yine bu çerçevede ele almaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki Sıddık Hasan Han'ın anladığı şekilde bir tevhid ve şirk anlayışı büyük olumsuzluklara neden olmaktadır. Çünkü ihlasta bir kusur olarak değerlendirilebilecek hususları, insanı dinden çıkaran şirkle açıklamak bir çok müslümanı müşrik görmeye yol açmaktadır. Bir çok amelî meseleyi akîde sorunu haline getirip tartışmak tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. Amelî sahadaki kusurlar kişiyi en fazla günahkar yaparken tevhid-şirk zeminindeki kusurlar ise kişiyi İslam toplumunun dışına itebilmektedir. Bu şekilde peygamberlerin üslûbundaki sıcaklık ve müsamaha yerini katılığa ve müsamahasızlığa bırakmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere İbn-i Teymiyye ve Sıddık Hasan Han yaşadıkları dönemde ve coğrafyada bazı olumsuzlukları gidermek kasdıyla bu tarz bazı aşırılıklara gitmeleri tevhid ve şirki muhtelif tasniflerle amelî alana dahil etmeleri anlaşılabilir olsa da bu anlayışları değişmez gerçekler olarak görmek isabetsiz olacaktır. Ne yazık ki özellikle Arap dünyasında bu tasnifler tabir yerindeyse bir dogma olarak kabul edilmekte sorgulama gereği duyulmamaktadır. Şirk kavramı çerçevesinde ki dışlayıcı yaklaşımlar herşeyden fazla ihtiyacımız olan birliğe ve müsamahaya büyük zarar vermekte Peygamberlerin insanları dahil etmek için her türlü çabayı sarfettikleri tevhidden müslümanları kolayca çıkarmaktadır. Dolayısıyla Sıddık Hasan Han perspektifinden ortaya koymaya çalıştığımız ehl-i hadîs geleneğinin tevhid-şirk anlayışı birçok açıdan tehlike arz etmektedir. Bu nedenle bu anlayışı oldukça ciddi kritik etme bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDUH, Mumammed, (1920), *Risaletu't-Tevhîd*, Mektebetu'l-Kahire, Kahire.
- ABDULVEHHAB, Muhammed B., (yıllı), *Kitabu't-Tevhîd*, Müessesetu's-Sa'diyye, Riyad.
- AHMAD, S. Maqbul, (2010), *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarına Göre Hindistan*, *DİA*, XVIII, s. 69-108, İstanbul.
- AHMED, Aziz, (1993), *Hindistan Ve Pakistan'da Modernizm Ve İslam*, Çev. Ahmet Küskün, Yöneliş Yayınevi, İstanbul.
- AKKUŞ, Süleyman, (2010), "Sıddık Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 92-98, İstanbul.
- ALICI, Mustafa, (2010), "Şefaat", *DİA*, XXXVIII, 411-415, İstanbul.
- BAKILLÂNÎ, (1948), *Et-Temhîd*, Daru'l Fikr El-Arabî, Kahire.
- BAYUR, Hikmet, (1950), *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BEYÂDÎ, Allâme Kemâleddin Ahmed El-Hanefî El-, (1949), *İşârâtu'l-Merâm Min İbârâti'l-İmam*, Daru'l-Kütübü'l-İslâmi, İstanbul.
- BİRİŞİK, Abdulhamid, (1998), "Hindistan", *DİA*, XVIII, 69-108, İstanbul.
- _____, (2010), "Sıddık Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 92-98, İstanbul.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-, (1998), *Sahîh-i Buhârî*, Düz. Ebû Suheyb el-Kermî, Beytü'l-Efkari'd-Düveliyye, Riyad.
- CEVZİYYE, İbn-i Kayyım El-, (1986), *Medâricu's-Salikîn*, Tehz. Abdu'l-Mün'im Salih Ali El-İzzî, Müessesetu'r-Risale, Kahire.
- CEVZİYYE, İbn-İ Kayyım El-, (1990), *El-Cevabu'l-Kafi*, Thk.Said Muhammed El-Lehham, Daru'l-İhyai'l-Ulum, Beyrut.
- CÜRCÂNÎ, Eş-Şerîf Ali b. Muhammed El-, (1995), *Kitabu't-Tarifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, (2010), *Sıddık Hasan Han Md.*, *DİA*, XXXVII, 92-98, İstanbul.
- ÇELEBÎ, İlyas, (2010), "Sihir", *DİA*, XXXVII, 170-172, İstanbul.
- ÇOŞKUN, İbrahim , (2001), *Ateizm Ve İslam*, Ankara Okulu Yay., Ankara.

- DİCVÎ, Yusuf Ed-, (2006), *Makalat Ve Fetava*, Daru'l-Besair, Kahire.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, (2004), *Hüccetu'llahi'l-Baliğa*, Düz. Muhammed Tu'me El-Halebi, Daru'l-Marifet, Beyrut.
- EBU DÂVUD, Süleyman b. El- Eş'as es- Sicistanî, (2007), *Sünen-i Ebî Dâvud*, Düz. Muhammed Nasıruddin el- Albanî, Mektebetü'l- Maarif, Riyad.
- EREN, Cüneyt, *Sıddık Hasan Han Ve Neylü'l Merâm Min Tefsiri Âyâti'l Ahkâm*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- _____, (2010), "Sıddık Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 92-98, İstanbul.
- EŞ'ARÎ, Ebû'l- Hasen El-, (1987), *Kitabu'l-Luma'*, takdim ve tahk. Eş-Şeyh Abdulaziz İzzuddin Es- Sirvânî, Daru Lübnan, Beyrut.
- EŞ-ŞEYH, Abdurrahman B.Hasan Ali Eş-Şeyh, (H. 1413), *Fethu'l-Mecid Şerhu Kitabu't-Tevhîd*, Vekaletu't-Tıbaa Vettercüme, Riyad.
- FARUKÎ, İsmail R., (2006), *Tevhidin Düşünce ve Hayata Yansıması*, Terc. Dilaver Yardım- Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul.
- GAZÂLÎ, (2007), *El-İktisad Fi'l-İtikad*, tahkik ve talik Muhammed el-Fatih b. Velîyyuddîn Farfûr, Şam.
- HÂLİMÎ, Ebû Abdillâh el-, (1399/1979), *Minhac fi şu'abi'l-îmân*, nşr. Hilmi Muhammed Fûde, Beyrut.
- HANEFÎ, Ebû'l-izz el-, (2005), *Şerhu't-Tahavi*, Daru'l Hadis, Kahire.
- HASAN HAN, Sıddık, (1983), *Katfu's-Semer Fi Beyâni Akîdeti Ehli'l-Eser*, Tahk. Ve Tahric. Prof.Dr. Asım B.Abdillâh El-Karyûtî, Selefiyye, Kahire.
- _____, (ts.), *ed-Dinu'l-Halis*, nşr. M. Zührî en-Neccâr, Abdullah B. İbrahim El-Ensârî, Mektebetü'l -Asriyye, Kahire.
- _____, (H.1402), *ed-Deîlu't-Tâlib Ala Ercahi'l-Metâlib*, Düz.Muhammed Lokman Es-Selefi, Farsçadan Arabçaya Tercüme Eden Şeyh Muhammed İbnu'l Muhammed, Dâru'd-Dâi', Riyad.
- _____, (1992), *Fethu'l Beyân Fi Makâsıdı'l-Kur'an*, Düzenleyip Bastıran Abdullah B. İbrahim El-Ensârî, Mektebetü'l - Asriyye, Beyrut.

- İBN-İ ARABÎ,(1997), *Futuhâtı Mekkiyye*, Daru Sadır, Beyrut.
- İBN-İ HACER, Askalani, (2012), *Fethu'l-Bari Şerh-i Sahihî'l-Buhari*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- İBN-İ MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el- Kazvinî, (2008), *Sünen-i İbn-i Mâce*, Düz. Muhammed Nasıruddin el- Albanî, Mektebetü'l- Maarif, Riyad.
- İBN-İ MANZUR, (2011), *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut.
- İBN-İ TEYMİYYE, (H.1404), *İktizai's-Sirati'l-Müstakim*, Tahk. Dr. Nasiru'd-Din Abdulkerim El-Akl, Abikan Mat., Riyad.
- _____, (H.1417), *Telhisu Kitabili'l-İstiğase* (Er-Red Ale'l-Bekri) ,Thk. Ve Trc. Ebu Abdırrahman Muhammedbali Accal, Mektebetul Ğureba Eseriyye, Medine.
- _____, (t.s.), *Kaidetün Celiletün Fil-Vesile Vet-Teveessül*, Mektebetül-İlmiyye, Beyrut,
- _____, (1999) *et-Tisi'niyye*, Thk. Muhammed b. İbrahim El-Aclân, Mektebetü'l Maârif, Riyad.
- MÂTÜRİDÎ, (2005), *Kitabu't-Tevhid*, Thk. ve ta'lik. Bekir Topaloğlu Muhammed Arutçî, İSAM Yayınları, Ankara.
- İSFEHÂNÎ, Rağıb El-, (1992), *Mu'cemu Müfredatı Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı,(ts.), *Yeni İlm-İ Kelâm*, Asitane, Üsküdar, Osmanlıca.
- K.A. NIZAMI, (2010), "Hindistan", *DİA*, XVIII, 69-108, İstanbul.
- KARÂDÂVÎ, Yusuf El-, (1996), *Tevhidin Hakikati*, Özgün Yay., İstanbul.
- MAKRİZÎ, (1993), *Tecrîdu't-Tevhid*, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire.
- MU'TİK, Avvâd B. Abdullah El-, (2001), *el-Mu'tezile Ve Usûluhumu'l-Hamse Ve Mevkîfi Ehli's-Sünneti Minha*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.
- MÜSLİM, Ebi'l- Huseyn müslim b. Haccac el- Kuşeyrî, (2004), *Sahih-i Müslim*, Thk. Ve Thrc. Ahmed Zehve ve Ahmed İnaye, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ, (ts.), *el-Okyanusu'l-Basit Fi Tercümeti'l-Kamusu'l-Muhit*, Asitane, Üsküdar.

- NESEFÎ, Ebû'l Muin En-, (2004), *Tabsiretu'l-Edille*, haz. Hüseyin Atay, Diyanet Yayınları, Ankara.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât En- , (2008), *Medarîku't-Tenzîl Ve Hakaîku't-Tevîl*, Tahk. Yusuf Ali Bedyuvî, Daru İbn-i Kesir, Beyrut.
- ÖZCAN, Azmi, (2010), "Hindistan", *DİA*, XVIII, 69-108, İstanbul.
- ÖZLER, Mevlüt, (2010), 'Tevhid', *DİA*, XXXVIII, 16-17, İstanbul.
- RAZÎ, Fahrüddîn Er-, (2013), *Mefatihu'l-Ğayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- ROTHERMUND, Hermann Kulke Dietmar, (2001), *Hindistan Tarihi*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, (2012), *Muhtasar-ı tefsîri ibn-i Kesîr*, Daru's-Sabuni, Kahire.
- SİNANOĞLU, Mustafa, (2010), "Şirk", *DİA*, XXXX, s. 193-198, İstanbul.
- ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdülkerim eş-, (1934), *Nihâyetu'l-İkdâm*, Tzh. Ferid Ceyyum, Mekbetu'l Müsenna, Londra
- ŞEVKÂNÎ, Ebu Abdillâh b. Muhammed El-Havlani ,(1991), *ed-Dürrun-Nadid*, thrç. Ve thk. Halid Abdüllatif es-Seb'a el- Alemi, Daru'lkütübil -Arabi, Beyrut.
- ŞEYHANÎ, Adil B. Muhammed B. Ali, (2005), *Hakikatu'l-Îman*, Usûlu's-Selef, Riyad.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed ibn-i Cerîr et-, (1992) *Camiu'l-beyan an tevili'l-kur'an el-mektebetu't- tevfiikiyye*, tahk. Hânî El-Hacc, İmad Zekeriyya El Barûdî, Hayri Saîd, Beyrut.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn, (2011), *Şerhu'l-Akaid*, Ter. Talha Hakan Alp, Rihlekitab, İstanbul.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa Es-Sevre, (2002), *Sünen-i Tirmizî*, Thk. Ve Thrc. Eş-Şeyh Halil Me'mun Şihâ, Daru'l- Marifet, Beyrut.
- TOPALOĞLU, Bekir, (2010), "Allah", *DİA*, II, 471-501, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Ricâlu'l-Gayb", *DİA*, XXXV, 81-83, İstanbul.

YAVUZ, Yusuf Şevki, (2010), “Şefaât., *DÎA*, XXXVIII, 411-415, İstanbul.

_____, (2010), “Tevesül”., *DÎA*, XXXXI, 6-9, İstanbul.

ZEKERİYYA, Ebû Bekr Muhammed,(2005), *eş-Şirk Fi'l Kadîm Vel-Hâdis*,
Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Erzurum'un Horasan ilçesinde doğdu. 2002 yılında Erzurum İmam Hatip Lisesinden, 2007 yılında da Marmara İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2011 yılında Sakarya üniversitesi Sosyal Bilimler Enstüsünde Temel İslam Bilimleri Kalam bilim dalında yüksek lisansa başlamıştır. Evli ve bir çocuk babasıdır.